

SINT-LIEVENS-HOUTEM EILANDBOS

EINDVERSLAG – 2023E97

SOLVA ARCHEOLOGIE RAPPORT 310

AUTEURS: CATELINE CLEMENT

COLOFON

DOSSIERSAMENSTELLING

Cateline Clement

PROJECT

Archeologische opgraving

Projectcode: 2023E97

Projectnaam: 21-SLH-EB

SOLVA Archeologierapport nr. 310

OPDRACHTGEVER

Gemeente Sint-Lievens-Houtem

contactpersoon: Wouter Govaert

Marktplein 3

9520 Sint-Lievens-Houtem

Tel: 053/60 72 22

OPDRACHTHOUDER

SOLVA

Projectteam: Archeologie

Gentsesteenweg 1B

9520 Sint-Lievens-Houtem

Tel: 053/64 65 20

info@so-lva.be

BEWAARPLAATS ARCHEOLOGISCH ENSEMBLE

Erkend onroerend erfgoeddepot SOLVA archeologisch depot

p/a Industrielaan 25b

9320 EREMBODEGEM

Tel: 053/64 65 36

archeologie@so-lva.be

WETTELIJK DEPOTNUMMER

D/2024/12.857/27

COPYRIGHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van **SOLVA**.

Alle foto's, tenzij anders vermeld: © **SOLVA**

INHOUDSTAFEL

00	DANKWOORD EN INLEIDING	13
01	VERSLAG VAN RESULTATEN	19
1.1.	BESCHRIJVEND GEDEELTE	21
1.1.1.	ADMINISTRATIEVE GEGEVENS	21
1.2.	SAMENVATTING VAN HET ARCHEOLOGISCH VOORONDERZOEK EN DE RESULTATEN	32
1.3.	DE ONDERZOEKSOPDRACHT	34
1.3.1.	VRAAGSTELLING	34
1.3.2.	DE RANDVOORWAARDEN	35
1.3.3.	BESCHRIJVING GEPLANEDE WERKEN	35
1.4.	WERKWIJZE EN STRATEGIE VAN DE OPGRAVING	40
1.4.1.	MOTIVERING VAN DE ONDERZOEKSSTRATEGIE, -METHODE EN -TECHNIEKEN	40
1.4.1.1.	OPGRAVINGSSTRATEGIE	40
1.4.2.	METHODEN EN TECHNIEKEN	42
1.4.2.1.	BESCHRIJVING VAN DE ORGANISATIE VAN DE OPGRAVING	45
1.4.2.2.	BESCHRIJVING VAN HET GEBRUIKTE MATERIAAL	45
1.4.2.3.	BESCHRIJVING EN MOTIVERING VAN EVENTUELE AFWIJKENDE METHODIEK EN VAN EVENTUELE BIJSTELLINGEN VAN DE OORSPRONKELIJKE STRATEGIE	46
1.4.2.4.	MOTIVATIE VAN DE KEUZE TEN AANZIEN VAN DE SELECTIE VAN VONDSTEN	50
1.4.2.5.	MOTIVATIE VAN DE KEUZE TEN AANZIEN VAN DE SELECTIE VAN DE STAALNAME	50
1.4.2.6.	TEKSTUELE OMSCHRIJVING VAN DE INBRENG VAN SPECIALISTEN	50
1.4.2.8.	TEKSTUELE OMSCHRIJVING VAN DE ALGEMENE WETENSCHAPPELIJKE ADVISERING DOOR PERSONEN DIE BUITEN HET PROJECT STONDEN	50
02	ASSESSMENTRAPPORT	53
2.1.	TEKSTUELE BESCHRIJVING EN MOTIVERING VAN DE BIJ HET ASSESSMENT GEHANTEERDE METHODEN, TECHNIEKEN EN CRITERIA	55
2.2.	BESCHRIJVING VAN DE OBSERVATIES EN REGISTRATIES UIT HET ASSESSMENT	55
2.2.1.	ASSESSMENT VAN VONDSTEN	55
2.2.2.	ASSESSMENT VAN STALEN	55
2.2.3.	CONSERVATIE-ASSESSMENT	55
2.2.4.	ASSESSMENT VAN SPOREN, SPOORCOMBINATIES EN ARCHEOLOGISCHE STRUCTUREN	55

2.2.5. ASSESSMENT VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE	56
2.3. TEKSTUELE BESCHRIJVING VAN HET POTENTIEEL VOOR WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK EN DE AARD DAARVAN, MET WAARDERING	56
2.4. TEKSTUELE BESCHRIJVING VAN HET UIT TE VOEREN ONDERZOEK	57
2.4.1. STRATEGIE VOOR DE VERWERKING	57
2.4.2. CONSERVATIESTRATEGIE	57
2.4.3. ONDERZOEKSVRAGEN VOOR VERVOLGONDERZOEK	57
03 BESCHRIJVING VAN HET KADER VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE	59
3.1. HET LANDSCHAPPELIJK KADER	61
3.1.1. AARDKUNDIGE EN HYDROGRAFISCHE SITUERING	62
3.1.2. FYSISCH-GEOGRAFISCHE SITUERING	63
3.1.3. GRONDGEBRUIK	67
3.2. HISTORISCH KADER	69
3.2.1. ALGEMENE GESCHIEDENIS VAN SINT-LIEVENS-HOUTEM	69
3.2.2. KORTE GESCHIEDENIS VAN HET PROJECTGEBIED	69
3.2.3. INVENTARIS ONROEREND GOED	70
3.2.4. CARTOGRAFISCHE STUDIE	71
3.2.4.1. JACQUES HORENBAULT – HET LAND VAN AALST (1619)	71
3.2.4.2. VILLARETKAART (1745 – 1748)	71
3.2.4.3. JOZEF JOHAN FRANS FERRARIS – KABINETSKAART DER OOSTENRIJKSE NEDERLANDEN EN HET PRINSBISDOM LUIK (1771-1778)	72
3.2.4.5. ATLAS DER BUURTWEGEN (CA. 1841)	72
3.2.4.6. PHILIPPE VANDERMAELEN - CARTES TOPOGRAPHIQUES DE LA BELGIQUE (1846-1854)	73
3.2.4.7. PHILIPPE CHRÉTIEN POPP - ATLAS CADASTRAL PARCELLAIRE DE LA BELGIQUE (1842-1879)	74
3.2.4.8. RECENTE LUCHTFOTO'S	74
3.3. HET ARCHEOLOGISCH KADER	75
3.3.1. DE SINT-MICHIELSKERK EN DIRECTE OMGEVING	75
3.3.2. RUIMERE OMGEVING ROND HET PROJECTGEBIED	78
04 INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE	81
4.1. BESCHRIJVING VAN DE STRATIGRAFISCHE OPBOUW	83
4.1.1. BESCHRIJVING VAN DE WIJZE WAAROP DE ARCHEOLOGISCHE SITE ZICH AAN HET HUIDIGE OPPERVLAKE MANIFESTEERT	83
4.1.2. BESCHRIJVING VAN DE STRATIGRAFISCHE OPBOUW VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE	90

4.1.3. GENESE EN BEWARING VAN DE BODEMS	92
4.2. BESCHRIJVING VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE AAN DE HAND VAN HET SPORENBESTAND OF DE VONDSTENS PREIDING	93
4.2.1. NIET GEFASEERDE ALLESPORENKAART	93
4.2.2. ANALYSE VAN ARCHEOLOGISCHE SPOORCATEGORIEËN EN SPOORCOMBINATIES	98
4.2.2.1. HET KERKHOF	98
4.2.2.2. DE KERK	109
4.2.2.3. OVERIGE SPOREN	119
4.2.3. BEHOUD <i>IN SITU</i> VAN NIET-ONDERZOCHE ZONES	120
4.3. BESCHRIJVING VAN HET BESTAND AAN CULTURELE VONDSTEN EN NATUURWETENSCHAPPELIJKE VONDSTEN	120
4.3.1. BESCHRIJVING VAN DE ANALYSEMETHODEN EN -TECHNIEKEN	120
4.3.2. BESCHRIJVING VAN DE VONDSTEN	120
4.3.2.1. AARDEWERK	121
4.3.2.2. METAAL	122
4.3.2.3. GLAS	123
4.3.2.4. NATUURSTEEN	123
4.3.2.5. BOUWMATERIAAL	123
4.3.2.6. BOTMATERIAAL	124
4.3.2.7. STAALNAME	125
4.3.3. ANALYSE VAN DE TYPOLOGISCHE, CHRONOLOGISCHE EN RUIMTELIJKE INDELING VAN DE VONDSTEN	125
05 DATERING EN INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE	127
5.1. DATERING	129
5.1.1. RELATIEVE DATERING OP BASIS VAN HET SPORENBESTAND EN VONDSTENBESTAND	129
5.1.2. ABSOLUTE DATERING OP BASIS VAN NATUURWETENSCHAPPELIJKE DATERINGSTECHNIEKEN	130
5.1.3. ABSOLUTE DATERING OP BASIS VAN HISTORISCHE BRONNEN	130
5.1.4. TAFONOMISCHE OPBOUW EN FORMATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE	131
5.2. SYNTHESE VAN DE KENNIS OVER DE ARCHEOLOGISCHE SITE	131
5.2.1. BESLUIT: GEMOTIVEERDE INTERPRETATIE VAN DE SPOORCOMBINATIES EN VONDSTEN	131
5.2.2. BEVINDINGEN TEN OPZICHTE VAN DE RESULTATEN VAN EERDER UITGEVOERD ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK	131
5.2.3. GEMOTIVEERDE VERWACHTING TEN AANZIEN VAN DE AANWEZIGHEID EN AARD VAN ARCHEOLOGISCH ERFGOED	132

5.2.4. BELANG EN DE BETEKENIS VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE BINNEN DE BESTAANDE KENNIS	132
5.2.5. AFBAKENING VAN ZONES WAAR GEEN ARCHEOLOGISCH ERFGOED AANWEZIG IS	133
5.3. DE ONDERZOEKSVRAGEN EN ONDERZOEKSDOELEN BEANTWOORD	133
➤ 06 SAMENVATTING VAN HET ONDERZOEK	139
➤ 07 BIBLIOGRAFIE	145
7.1. LITERATUUR	147
7.2. WEBSITES	148
➤ 08 BIJLAGEN	151
8.1. HANDLEIDING BIJ HET RAADPLEGEN VAN DE BIJLAGEN	153
8.2. LIJSTEN	154
8.2.1. BIJLAGE 1: GEGEVENS DATABANK (DEEL 1)	154
8.2.2. BIJLAGE 2: GEGEVENS DATABANK (DEEL 2)	154
8.2.3. BIJLAGE 3: C14-DATERINGEN (RAPPORT KIK)	154

LIJST VAN FIGUREN

Fig. 1. Weergave van het projectgebied op de kadasterkaart.	22
Fig. 2. Weergave van het projectgebied op de topografische kaart.	22
Fig. 3. Weergave van het projectgebied op de topografische kaart, detail. De geplande zone werfbegeleiding (blauw) en de uiteindelijke zone werfbegeleiding zijn afzonderlijk aangeduid.	23
Fig. 4. Weergave van de aangetroffen sporen op grondplan A op het kadasterplan, schaal 1:500.	25
Fig. 5. Weergave van de aangetroffen sporen op grondplan B op het kadasterplan, schaal 1:200.	27
Fig. 6. Weergave van de aangetroffen sporen op grondplan A op het ontwerpplan, schaal 1:500.	29
Fig. 7. Weergave van de aangetroffen sporen op grondplan B op het ontwerpplan, schaal 1:200.	31
Fig. 8. Weergave van het projectgebied van de bureauonderzoek op de topografische kaart.	33
Fig. 9. Opdeling van het projectgebied in twee zones op basis van de resultaten van het bureauonderzoek.	34
Fig. 10. Ontwerpplan dd. mei 2022 (bron: ORO).	36
Fig. 11. Ontwerpplan dd. mei 2022 (bron: ORO).	38
Fig. 12. Principesneden (bron: ORO).	40
Fig. 13. Locatie van onderzochte zones op de kadasterkaart.	41
Fig. 14. Locatie van zone IV op de kadasterkaart.	41
Fig. 15. Begeleiden van afgraving met bandenkraan ter hoogte van toegangsweg tot het kerk vanuit de Markt.	43
Fig. 16. Opkuis van grondplan B ten westen van de kerk, met op de achtergrond de rupsbandenkraan van aannemer Wannijn.	43
Fig. 17. Digitaal inmeten met RTS.	44
Fig. 18. Heraanleg van het pad in het noordoosten van het kerkhof.	46
Fig. 19. Heraanleg van het pad naar de pastorie.	47
Fig. 20. Heraanleg van de zone rond het koor de kerk.	48
Fig. 21. Heraanleg van de fietsstalling en het pad naar kerk vanuit het gemeentehuis.	48
Fig. 22. Afbraak van de kerkhofmuur ter hoogte van de toegangsweg tot de kerk vanuit de Markt.	49
Fig. 23. OSL-staalname van het natuurstenen parement van de westelijke muur van het romaanse schip, met sporen van <i>in situ</i> verbranding.	51
Fig. 24. De bodemkaart met aanduiding van Sint-Lievens-Houtem.	61
Fig. 25. Het gewestplan met aanduiding van het projectgebied.	62
Fig. 26. Quartairgeologische profieltypekaart met aanduiding van het projectgebied.	63
Fig. 27. Tertiairgeologische profieltypekaart met aanduiding van het projectgebied.	64
Fig. 28. Digitaal terreinmodel met aanduiding van het projectgebied.	64
Fig. 29. Digitaal terreinmodel met aanduiding van de hoogteprofiellijnen en projectgebied.	65
Fig. 30. Hoogteprofiel 1.	65
Fig. 31. Hoogteprofiel 2.	65
Fig. 32. De bodemkaart met aanduiding van het projectgebied.	66
Fig. 33. Potentiële bodemerosiekaart geprojecteerd op het GRB met aanduiding van het projectgebied.	67
Fig. 34. Bodemassociatiekaart met aanduiding van het projectgebied.	67
Fig. 35. Bodemgebruikskaart met aanduiding van het projectgebied.	68
Fig. 36. Bodembedekkingskaart met aanduiding van het projectgebied.	68
Fig. 37. Recente luchtfoto (2023) met aanduiding van het projectgebied.	69
Fig. 38. Uitsnede uit de Horenbaultkaart van het Land van Aalst (1619) met centraal de kerk van Sint-Lievens-Houtem (bron: https://gallica.bnf.fr/).	71
Fig. 39. Uitsnede uit de Villaretkaart met aanduiding van het projectgebied.	71
Fig. 40. Uitsnede uit de Ferriskaart met aanduiding van het projectgebied.	72
Fig. 41. Uitsnede uit de Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het projectgebied.	73
Fig. 42. Uitsnede uit de kaart van Vandermaelen met aanduiding van het projectgebied.	73
Fig. 43. Uitsnede uit de Poppkaart met aanduiding van het projectgebied.	74
Fig. 44. Recente luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het projectgebied.	74
Fig. 45. Recente luchtfoto uit 1990 met aanduiding van het projectgebied.	75
Fig. 46. Locatie proefputten 1988 (bron: Ignace Van der Kelen).	77
Fig. 47. CAI op GBR met aanduiding van het projectgebied en de nabijgelegen CAI-locaties.	78
Fig. 48. Locatie zone I.	84
Fig. 49. Profiel 1DA zone I.	84
Fig. 50. Locatie Zone II, profiel 2AB.	85
Fig. 51. Locatie Zone III.	85
Fig. 52. Locatie zone V.	86
Fig. 53. Zone V, profiel 5AB.	87
Fig. 54. Zone VII.	87
Fig. 55. Zone IV ten noorden van de kerk.	88
Fig. 56. Zone IV naar de pastoriwoning toe.	89
Fig. 57. Zone IV ten noordwesten van de kerk.	89
Fig. 58. Zone IV ter hoogte van het toegangspad tot de kerk.	90
Fig. 59. Zone IV ter hoogte van het toegangspad tot de kerk.	90
Fig. 60. Zone IV, met een zone met moederbodem ter hoogte van het fotobord.	91
Fig. 61. Zone IV ter hoogte van het toegangspad tot de kerk.	92
Fig. 62. Niet gefaseerde allesporenkaart grondplan A – deel 1.	94
Fig. 63. Niet gefaseerde allesporenkaart grondplan A met aanduiding van de profielen – deel 2.	95
Fig. 64. Niet gefaseerde allesporenkaart grondplan A met aanduiding van de profielen – deel 3.	96
Fig. 65. Niet gefaseerde allesporenkaart grondplan B.	97
Fig. 66. Zone I, profiel 1AB.	98
Fig. 67. Zone I, grondplan A en profiel 2AB.	99

Fig. 68. Zone V, profiel 6AB.	99
Fig. 69. Zone V, grondplan A.	100
Fig. 70. Fragment van een bord in majolica met de figuratieve versiering van een boerin met mand.	100
Fig. 71. Fragmenten van een bord in majolica met blauwe florale beschildering.	100
Fig. 72. Profiel 4AB.	101
Fig. 73. Zicht op grondplan A in het pad naar de pastorie.	102
Fig. 74. Zicht op grondplan A ten noordwesten van de kerk.	103
Fig. 75. Zicht op grondplan B in het pad naar de pastorie.	104
Fig. 76. Rood lokaal gedraaid aardewerk met kleidecoratie, met name concentrische slijblijndecoratie.	104
Fig. 77. Zicht op grondplan A ten noordwesten van de kerk.	105
Fig. 78. Zicht op grondplan A ten noordwesten van de kerk.	106
Fig. 79. Restant van een oudere kerkhofmuur ten westen van de huidige kerk.	106
Fig. 80. Zicht op de afgraving ten noorden van het gemeentehuis.	107
Fig. 81. Zicht op de afgraving ten noorden van het gemeentehuis.	107
Fig. 82. Gedigitaliseerd grondplan A met aanduiding van de contexten.	108
Fig. 83. Zicht op de voormalige westelijke muur van de kerk.	110
Fig. 84. Zicht op de voormalige westelijke muur van de kerk.	111
Fig. 85. Zicht op het voormalige portaal.	111
Fig. 86. Detail van de binnenzijde van de voormalige westelijke muur van de kerk.	112
Fig. 87. Gedigitaliseerd grondplan B met aanduiding van de contexten.	113
Fig. 88. Zicht op grondplan A in zone VII ten noorden van het koor van de kerk.	114
Fig. 89. Zicht op de voormalige en de huidige westelijke muur van de kerk.	114
Fig. 90. Zicht op de voormalige en de huidige westelijke muur van de kerk.	115
Fig. 91. Zicht op het verstek van de fundering van de huidige westelijke muur van de kerk.	115
Fig. 92. Zicht op het verstek van de fundering van de huidige kerk aan de noordzijde.	116
Fig. 93. Steelfragment van een kleipijpje.	117
Fig. 94. Resultaat van twee gecombineerde 14C-dateringen van context IV-8.	119

LIJST VAN TABELLEN

Tabel 1: Aardewerk per context.	121
Tabel 2: Metaal per context.	122
Tabel 3: Glas per context.	123
Tabel 4: Bouwmateriaal per context.	124
Tabel 5: Bot per context.	124
Tabel 6: Staalname per context.	125

00 | DANKWOORD EN INLEIDING

24-816-01
2021H316
PB
SP. A
SP. 008
COUP E
PICKEL
BORING

DANKWOORD

We wensen de gemeente Sint-Lievens-Houtem te bedanken voor de aangename samenwerking. Tevens zijn we aannemer Wannijn erkentelijk voor de vlotte communicatie en samenwerking. Tenslotte zijn we ook Ignace Van Der Keelen dankbaar voor alle kennis en informatie die hij onbaatzuchtig met ons deelde.

INLEIDING

De gemeente Sint-Lievens-Houtem realiseerde de herinrichting van het kerkhof, met onder meer de heraanleg van de bestaande paden.

De geplande werken gaven aanleiding tot een archeologische bureaustudie. Gezien de locatie van het projectgebied in de historische kern van Sint-Lievens-Houtem, meer bepaald ter hoogte van de Sint-Michielskerk en het bijhorende kerkhof, kon het wetenschappelijk kennispotentieel van het projectgebied aangetoond worden. Omwille van het archeologische potentieel in relatie tot de vrij beperkte diepte van de geplande werken is een werfbegeleiding geadviseerd. De werfbegeleiding liet toe de werken op te volgen en het aanwezige archeologische bodemarchief vast te stellen en te registreren. Tijdens de werfbegeleiding raakten de werken op bepaalde locaties aan het archeologische bodemarchief. Hierbij zijn sporen van begraving, sporen van de voormalige romaanse kerk en sporen van de voormalige kerkhofafbakening vastgesteld. Voorliggend eindrapport is de neerslag van deze archeologische vaststellingen tijdens de werfbegeleiding.

01 | VERSLAG VAN RESULTATEN

1. VERSLAG VAN RESULTATEN

1.1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

1.1.1. Administratieve gegevens

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS	
Projectcode:	2023E97
Sitecode:	21-SLH-EB
Wettelijk depotnummer:	D/2024/12.857/27
Naam en erkenningsnummer erkende archeoloog:	SOLVA OE/ERK/Archeoloog/2015/00038
Locatie:	Oost-Vlaanderen, Sint-Lievens-Houtem, Sint-Michaëlkerk
Bounding box:	punt 1: x= 114175.03, y= 179024.65 punt 2: x= 114304.21, y= 179107.38
Kadastrale gegevens:	zie Figuur 1 Sint-Lievens-Houtem, 1e Afdeling, Sectie B, perceel 214W
Topografische kaart:	zie Figuur 2 en Figuur 3
Betrokken actoren en specialisten:	- Erkend archeoloog: Cateline Clement - Tekst: Cateline Clement - Kaartmateriaal: Cateline Clement - Redactie: Bart Cherretté
Wetenschappelijke advisering:	Niet van toepassing
Begin- en einddatum:	17/04/2023 – 06/06/2023
Projectie van de aangetroffen sporen of vondstenconcentraties op het kadasterplan:	zie Figuur 4 en Figuur 5
Projectie van de aangetroffen sporen of vondstenconcentraties op het ontwerpplan:	zie Figuur 6 en Figuur 7

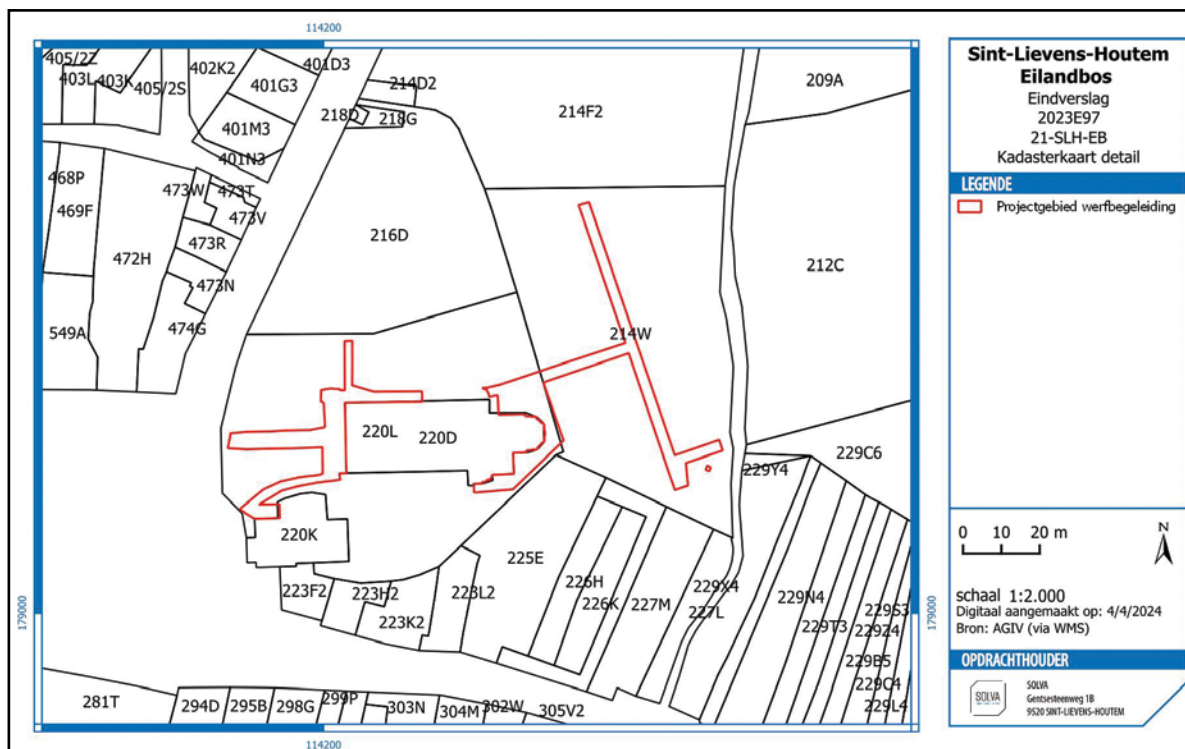

Fig. 1. Weergave van het projectgebied op de kadasterkaart.

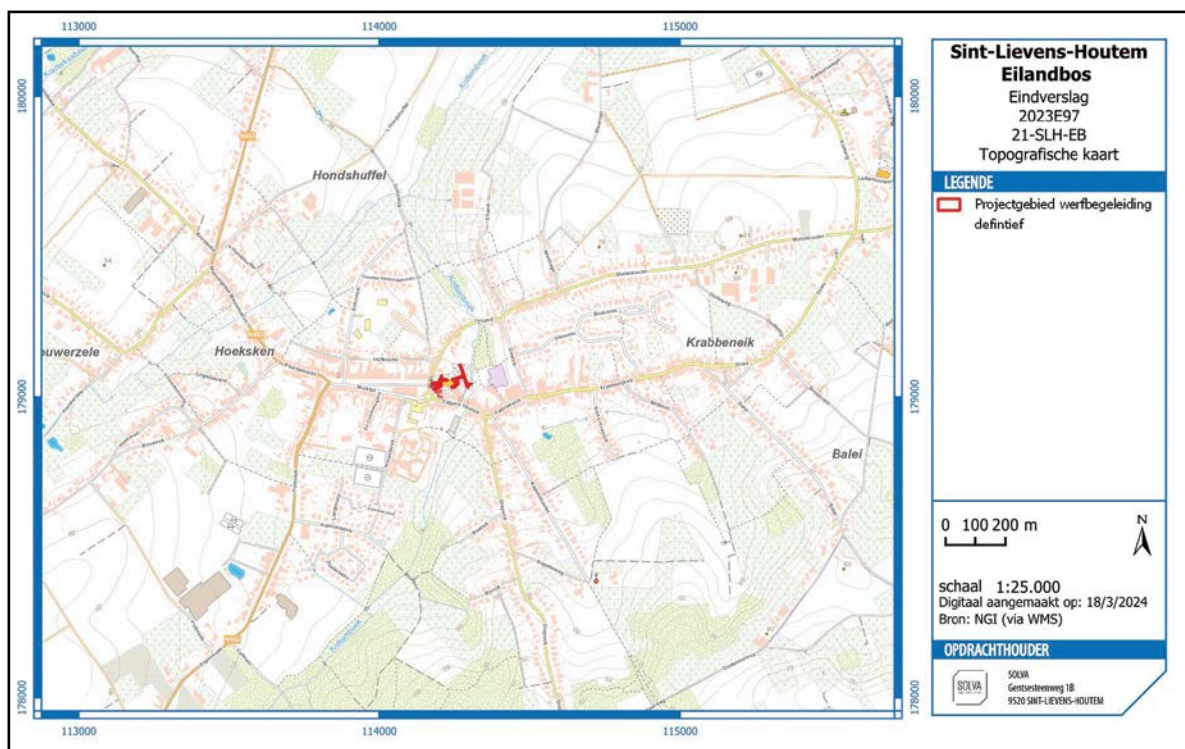

Fig. 2. Weergave van het projectgebied op de topografische kaart.

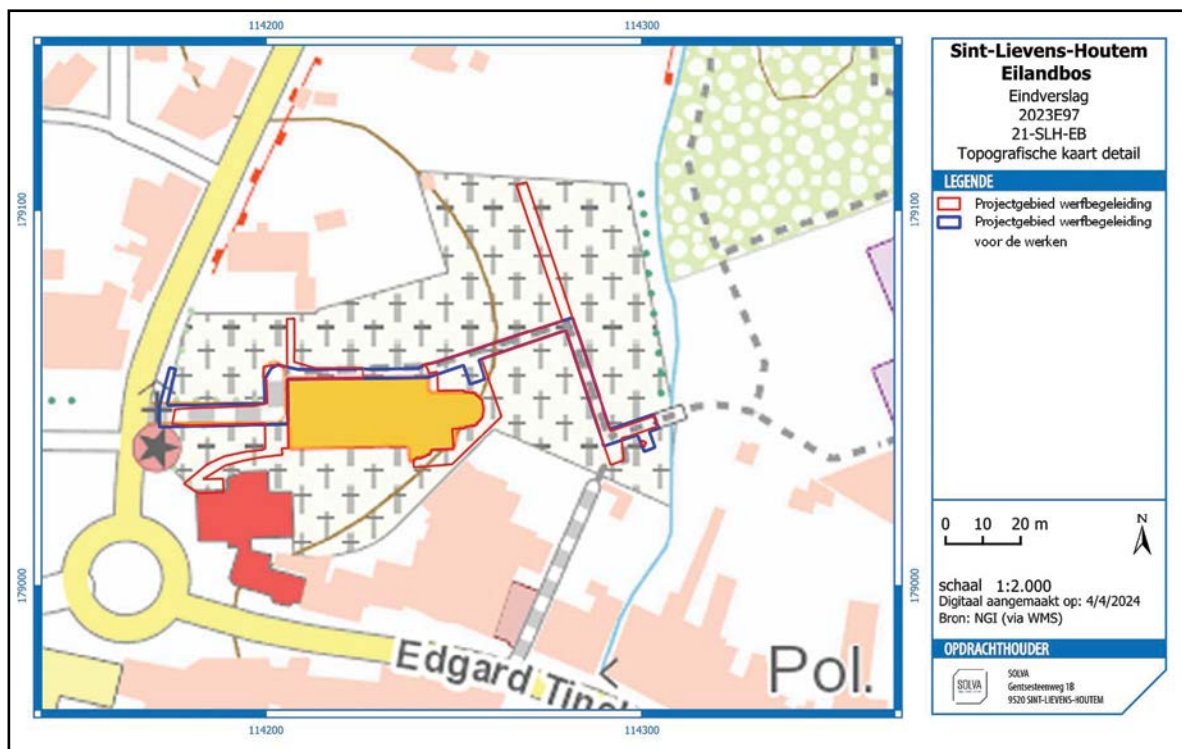
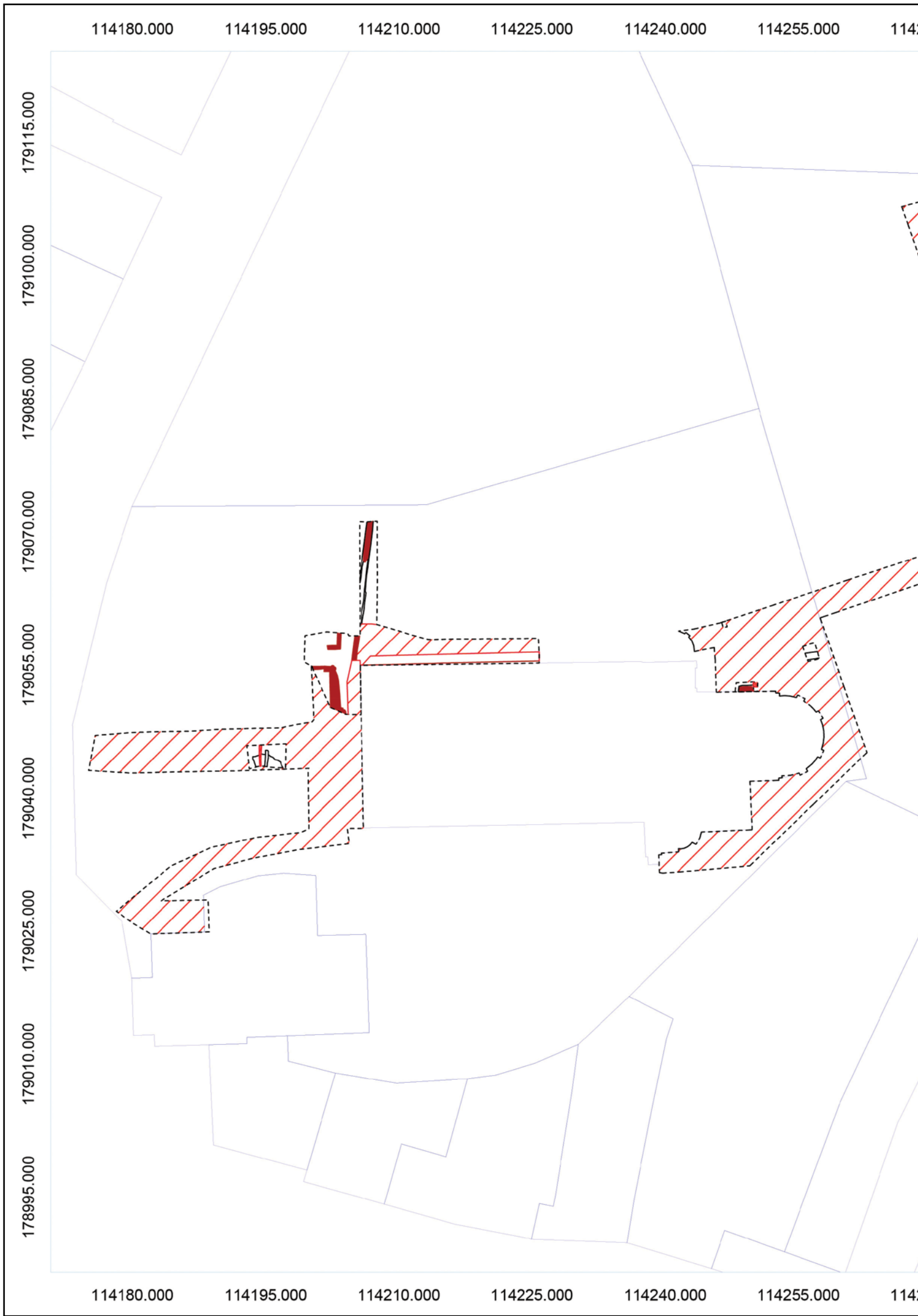
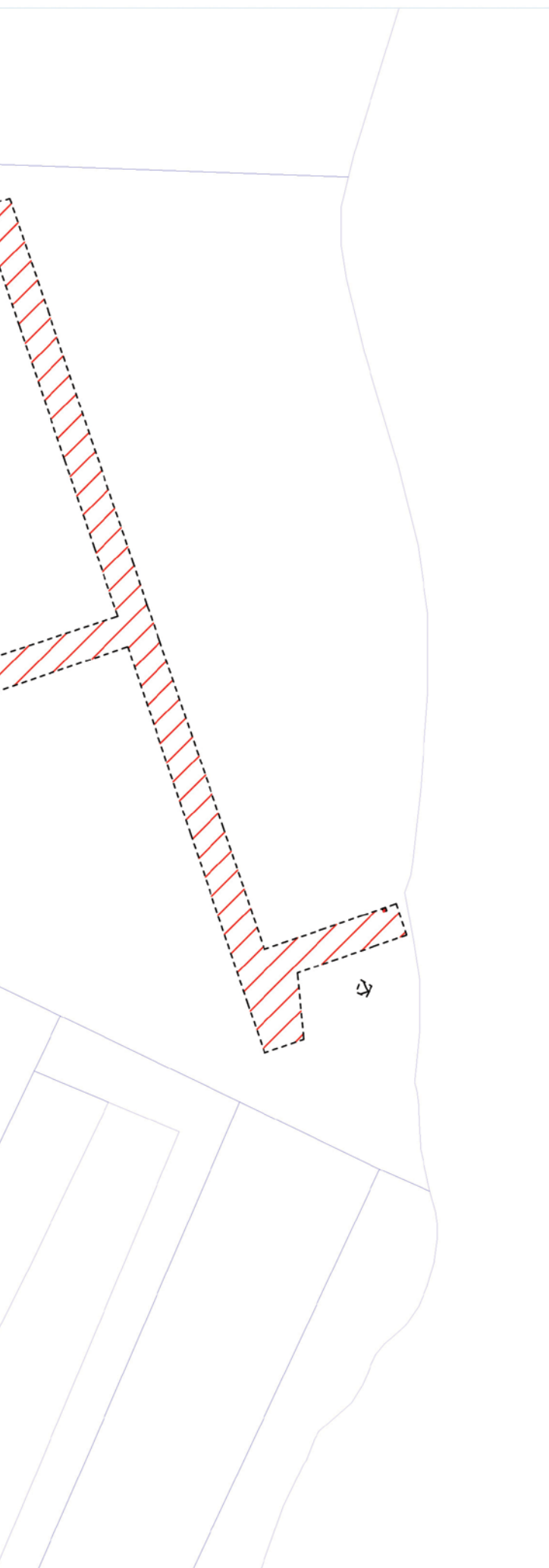

Fig. 3. Weergave van het projectgebied op de topografische kaart, detail. De geplande zone werfbegeleiding (blauw) en de uiteindelijke zone werfbegeleiding (rood) zijn afzonderlijk aangeduid.

270.000 114285.000 114300.000 114315.000

179115.000
179100.000
179085.000
179070.000
179055.000
179040.000
179025.000
179010.000
178995.000

Sint-Lievens-Houtem Eilandbos

Werbegeleiding
2023E97

21-SLH-EB

allesporenplan op kadaster

LEGENDE

- sleufwand werfbegeleiding
- kadaster/bestaande toestand
- muur
- spoor
- ▨ verstoring

0 5 10
Meters

Schaal 1:500

Digitaal aangemaakt op: 18/03/2024

Bron: SOLVA & AGIV

OPDRACHTHOUDER

SOLVA
Gentsesteenweg 1B
9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

270.000 114285.000 114300.000 114315.000

Fig. 4. Weergave van de aangetroffen sporen op grondplan A op het kadasterplan, schaal 1:500.

114180.000

114195.000

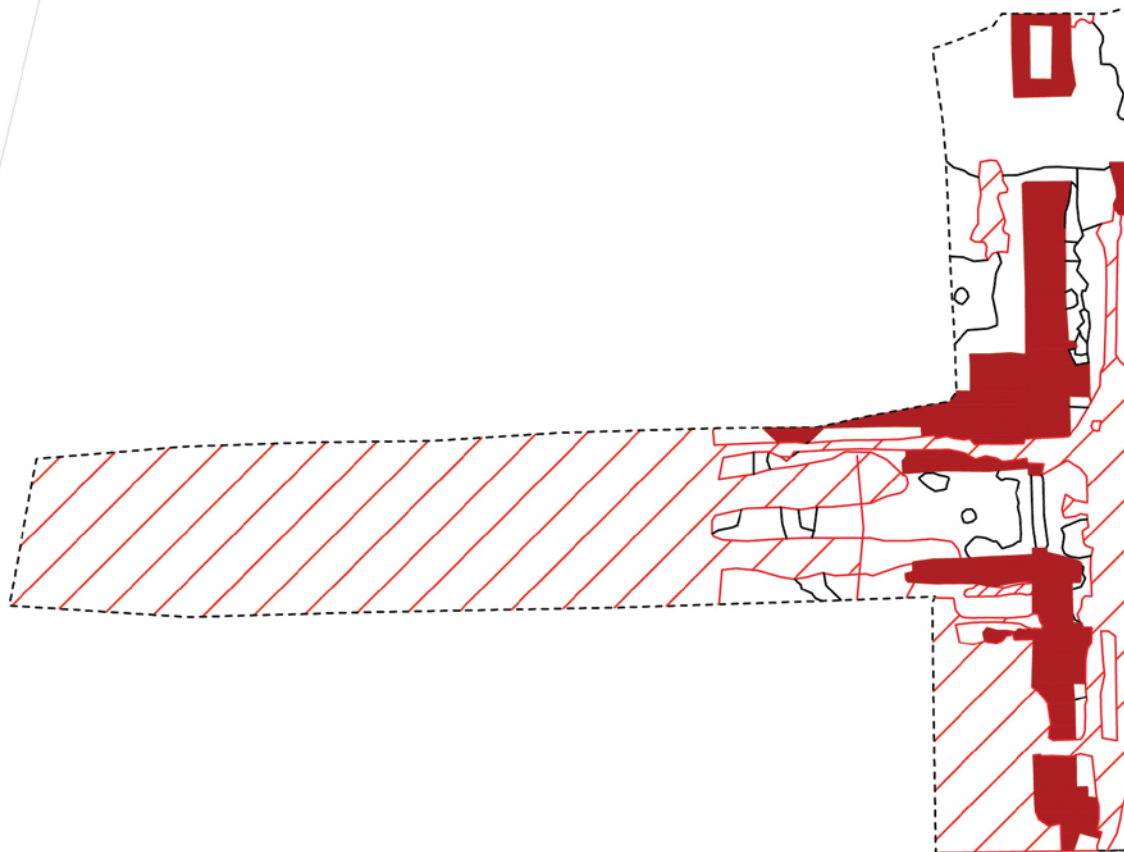
179070.000

179055.000

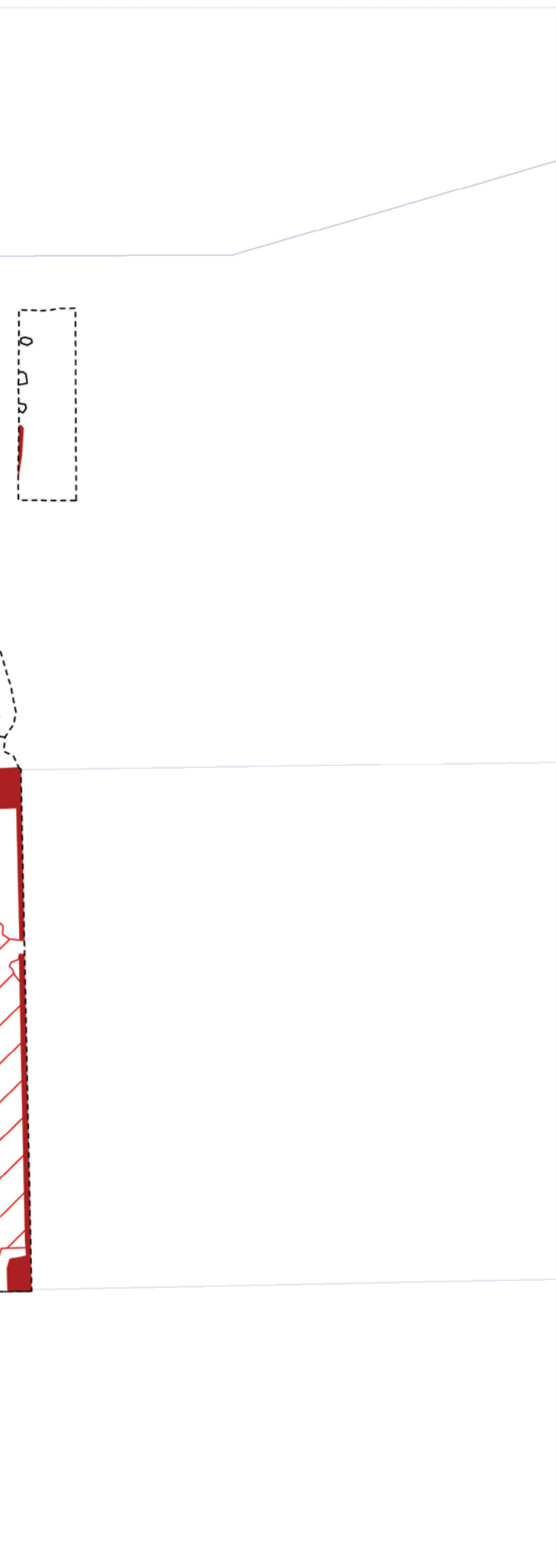
179040.000

114180.000

114195.000

114210.000

114210.000

Sint-Lievens-Houtem Eilandbos

Werbegeleiding
2023E97

21-SLH-EB

allesporenplan op kadaster

LEGENDE

- sleufwand werfbegeleiding
- kadaster/bestaande toestand
- muur
- spoor
- ▨ verstoring

0 5 10 Meters

Schaal 1:200

Digitaal aangemaakt op: 18/03/2024

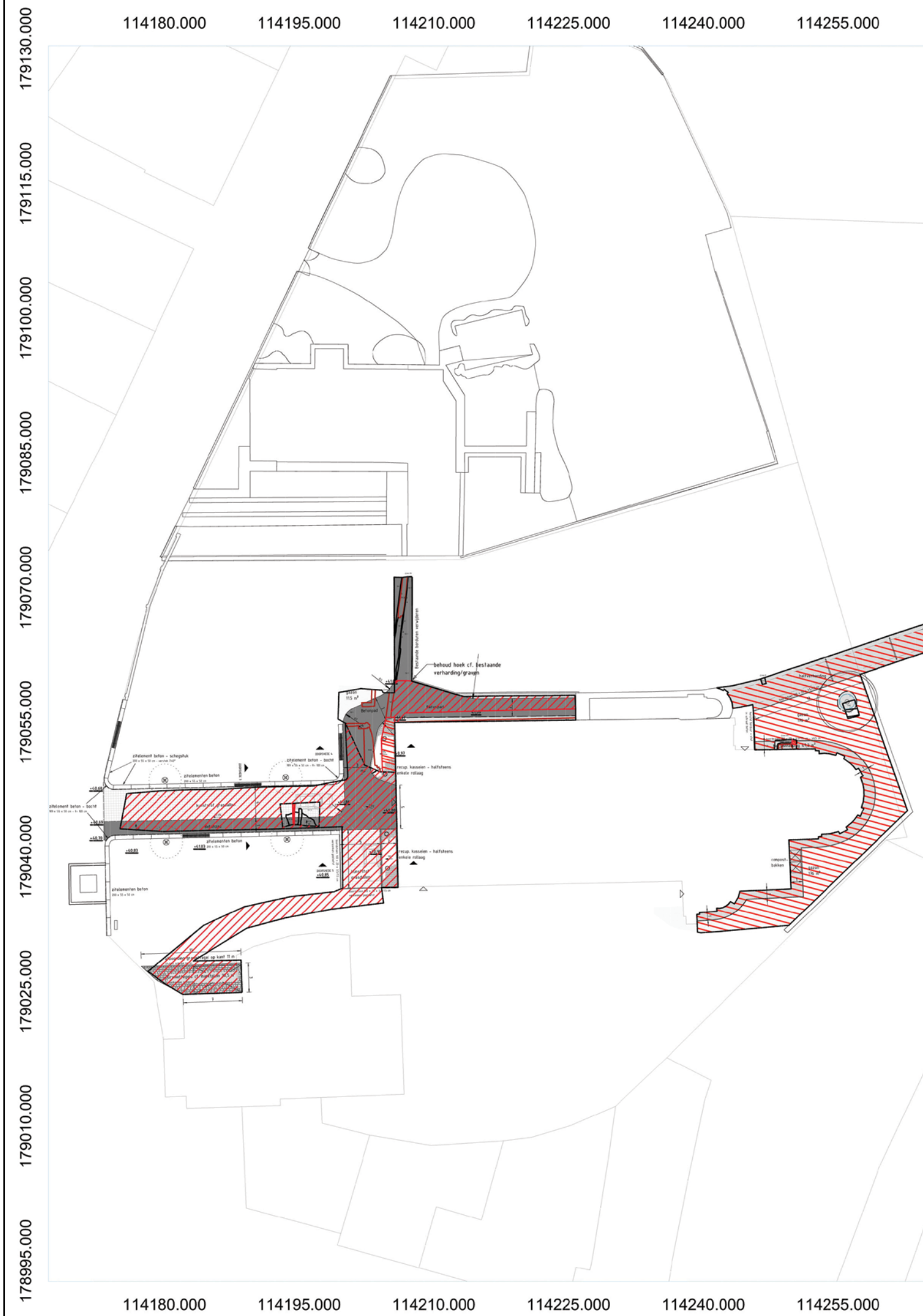
Bron: SOLVA & AGIV

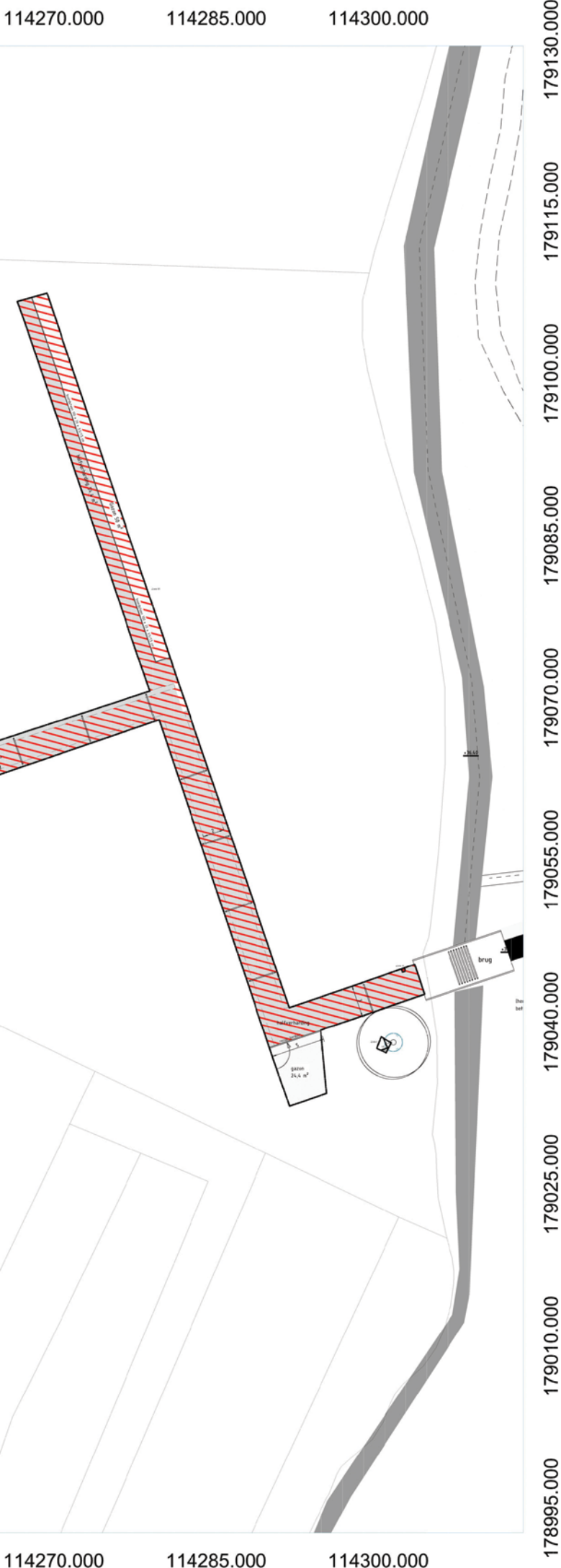
OPDRACHTHOUDER

SOLVA
Gentsesteenweg 1B
9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

Fig. 5. Weergave van de aangetroffen sporen op grondplan B op het kadasterplan, schaal 1:200.

Sint-Lievens-Houtem Eilandbos Werbegeleiding 2023E97 21-SLH-EB allesporenplan op ontwerpplan

LEGENDE

- sleufwand werfbegeleiding
- bestaande toestand
- muur
- laag
- ▨ verstoring
- ontwerp verharding wegenis
- ontwerp verharding wegenis

0 5 10 meters

Schaal 1:500

Digitaal aangemaakt op: 04/04/2024

Bron: SOLVA & AGIV

OPDRACHTHOUDER

SOLVA
Gentsesteenweg 1B
9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

Fig. 6. Weergave van de aangetroffen sporen op grondplan A op het ontwerpplan, schaal 1:500.

114165.000

114180.000

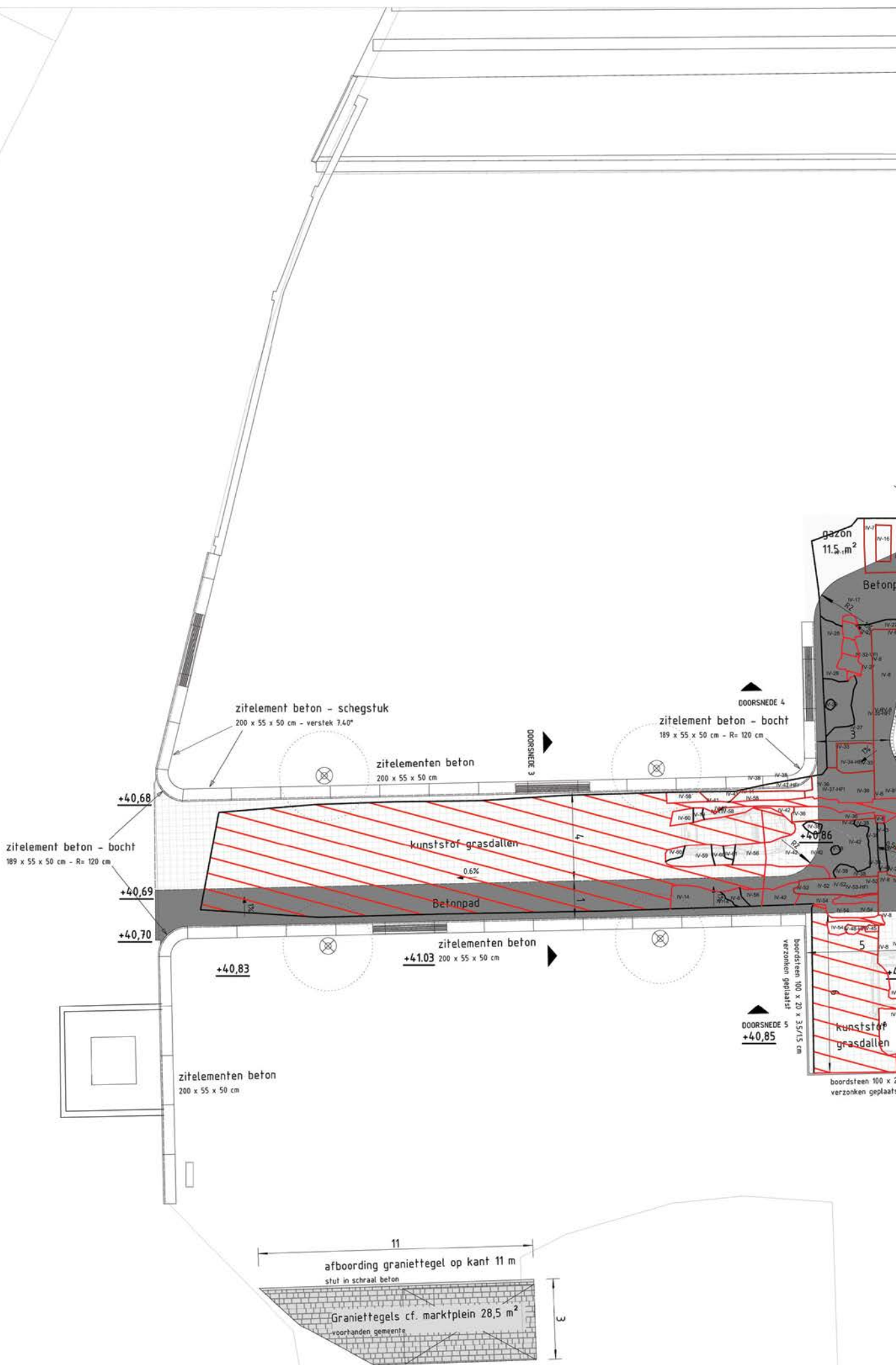
114195.000

179070.000

179055.000

179040.000

179025.000

114165.000

114180.000

114195.000

1.2. SAMENVATTING VAN HET ARCHEOLOGISCH VOORONDERZOEK EN DE RESULTATEN

Voorafgaand aan de werfbegeleiding is een bureauonderzoek uitgevoerd (2021H214). Hierbij is het wetenschappelijk kennispotentieel van het projectgebied in kaart gebracht (Figuur 8).

Samenvattend kan gesteld worden dat de historische bronnen en archeologisch onderzoek aantonen dat de oudste bewoningskern van Sint-Lievens-Houtem zich rond de kerk en het Marktplaats bevond, en dit minstens vanaf de volle middeleeuwen.

De oudste vermelding van Sint-Lievens-Houtem dateert uit 976, in dat jaar verwierf de Gentse Sint-Baafsabdij immers het domein *Holthem, cum ecclesia*. Er was m.a.w. toen reeds een kerkje aanwezig dat in de 11de of 12de eeuw is vervangen. Van de nieuwe romaanse kerk zijn het koor en een twee verdiepingen hoge kapel, uitgevend op de zuidelijke kruisbeuk, bewaard. De twee romaanse traptorens die het koor flankeren zijn nog deels bewaard.¹ Een historische bron uit 1108 geeft aan dat minstens vanaf dat moment op deze locatie een nieuwe bedevaartskerk aanwezig was.²

Naast de kerk lag een grote hoeve, waarvan het bouwland zich ten noorden van de hoeve uitstrekte op de *Hofkouter*. Het gebied bestond voornamelijk uit bossen. In de 11de eeuw werd onder andere het bos ten oosten van de kerk ontgonnen en werd de *Meulenkouter* hier aangelegd.³ Tijdens opgravingen in 1988 binnen en buiten de Sint-Michielskerk kon aangetoond worden dat het romaans kerkgebouw nog meerdere voorgangers kende. Bovendien getuigden enkele loopniveaus, greppels, kuilen en paalgaten van een volmiddeleeuwse occupatie. Vermoedelijk zijn deze bewoningssporen te relateren aan de hoeve van het domein *Holthem*.⁴ Op het Marktplaats konden volle en laatmiddeleeuwse sporen worden vastgesteld.⁵

De densiteit van de occupatie lijkt snel af te nemen wanneer men buiten deze kern gaat, zoals het archeologisch onderzoek op het Eiland aantoonde. In 1988 werd een sleuf opgegraven ten oosten van de kerk, op ca. 25 m achter huisnummer 11 van de Edgard Tinelstraat. Hier werd vastgesteld dat de ondergrond tot op een diepte van 2 m bestond uit alluvium van de nabijgelegen Molenbeek.

De historische kaarten op hun beurt geven zicht op de postmiddeleeuwse situatie. Uit deze kaarten blijkt dat de Sint-Michielskerk ten noorden, ten oosten en ten zuiden omringd was door natte onbewoonde gronden. Het projectgebied, gelegen in de vallei van de Molenbeek-Kottembeek, is dus grotendeels nooit bewoond geweest. Meer specifiek het oostelijk gedeelte van het projectgebied, met het huidige Eilandbos, betreft een laaggelegen beekvallei met zeer natte bodems, weinig geschikt voor bewoning en landbouw. Het cartografisch materiaal toont dat het projectgebied zeker sinds de late 18de eeuw in gebruik was als gras- en/of weideland. Op de Villaretk kaart (1745-1748) en de Ferrariskaart (1771-1778) loopt de Molenbeek-Kottembeek nog doorheen meerdere grote poelen/vijvers. Ook op 19de-eeuwse kaarten concentreren zich nog twee grote poelen/vijvers in het noorden van het projectgebied aan weerszijden van de Molenbeek-Kottembeek. Het westelijke gedeelte van het projectgebied valt binnen historische kerkhof dat zich gevormd heeft rond de kerk en tot op heden in gebruik is. Het kerkhof is steeds duidelijk te herkennen. De Ferrariskaart geeft aan dat een kerkhofmuur de noord-, west- en zuidzijde van het kerkhof begrensd. De oostelijke zijde is afgebakend door een bomerij.

1 Callebaut & De Groote 1989, p.44.

2Vandenborre 1997, ongepubliceerd verslag.

3 Cherretté, Reniere & Vanholme 2008, p.7.

4 Callebaut & De Groote 1988, p.202; Callebaut & De Groote 1989, p.44.

5 De Groote, Moens & De Clercq 2001a, p.36; De Groote, Moens & De Clercq 2001b, p.222-225.

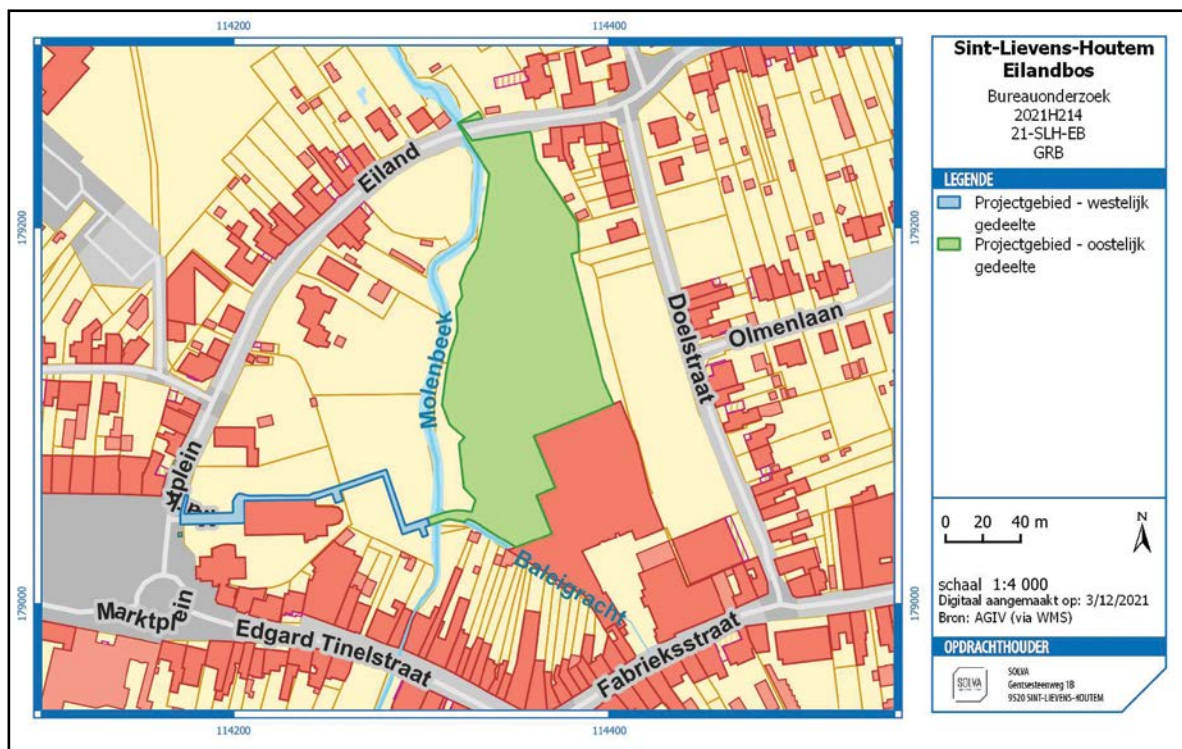

Fig. 8. Weergave van het projectgebied van de bureauonderzoek op de topografische kaart.

Het kerkhof is tot op heden in gebruik. De verharde paden, de verlichting en de oostelijke uitbreiding zijn met zekerheid 20ste- en 21ste-eeuwse herinrichtingen van deze begraafplaats. De continuïteit in het gebruik van het kerkhof impliceert eveneens dat er continu begravingen zijn geruimd om plaats te maken voor nieuwe begravingen. De mate waarin de recente grondige herinrichtingen de ondergrond hebben verstoord, is niet gekend. We kunnen echter met redelijke zekerheid veronderstellen dat deze een impact zullen hebben gehad op de archeologische erfgoedwaarden.

Ondanks de recente herinrichtingen van het kerkhof, kan niet helemaal uitgesloten worden dat er in bepaalde zones een kans bestaat dat archeologische resten, die in verband staan met oudere bouwfases van de kerk of met oudere kerkhofzones, hier en daar nog aanwezig zijn, vanaf een bepaalde diepte.

Op basis van het bureauonderzoek is het **onderzoekspotentieel** van het totale projectgebied in kaart gebracht. Omwille van landschappelijke en historische redenen is het projectgebied opgedeeld in twee zones (Figuur 9). Een gedeelte ten oosten van de Molenbeek-Kottembeek of het Eilandbos, en een zone ten westen van de beek of de **Sint-Michielskerk en omgeving**. De westelijke helft van het projectgebied is weerhouden voor verder onderzoek, en dit door middel van een **werfbegeleiding**. Voorliggend eindrapport is hiervan het resultaat.

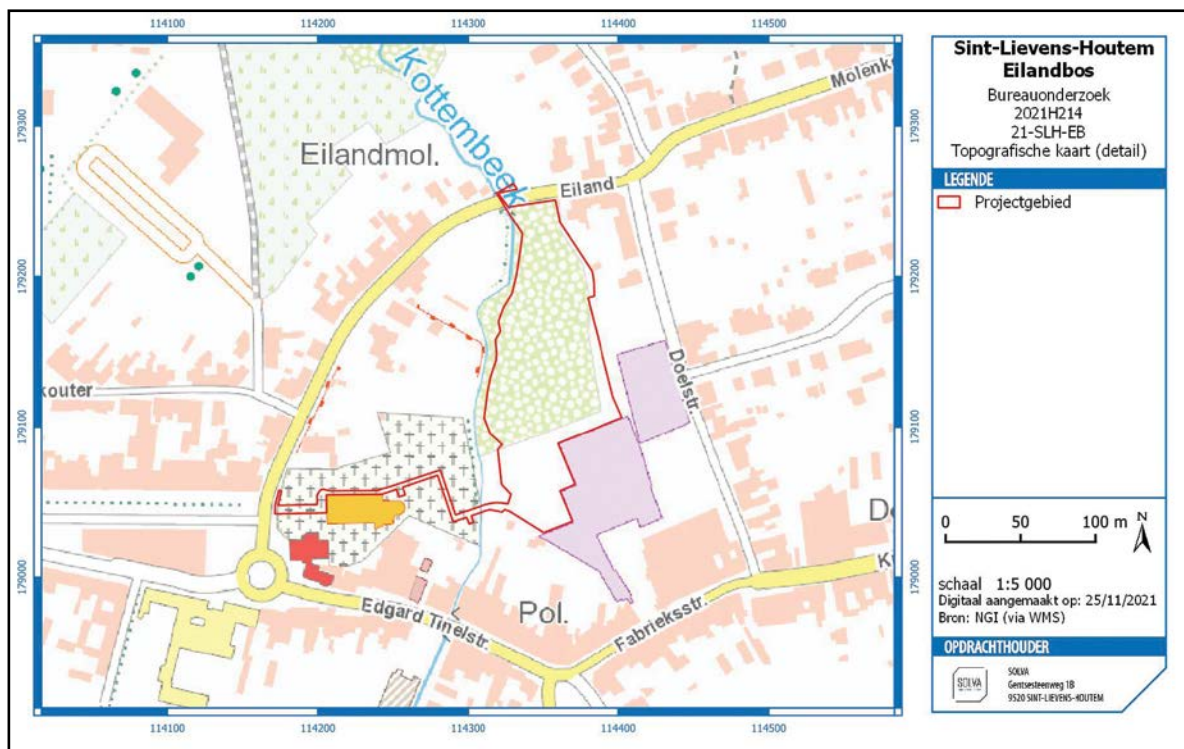

Fig. 9. Opdeling van het projectgebied in twee zones op basis van de resultaten van het bureauonderzoek.

1.3. DE ONDERZOEKSOPDRACHT

1.3.1. Vraagstelling

Voor het projectgebied rond de Sint-Michielskerk en in de begraafplaats, weerhouden voor een werfbegeleiding, zijn volgende onderzoeksvragen naar voor geschoven:

- Worden de werken uitgevoerd volgens de geplande diepte?
- Zijn er archeologische sporen bewaard?
- Indien er archeologische sporen worden aangetroffen, dient aandacht uit te gaan naar de registratie en volgende aandachtspunten:
 - o Van welke aard zijn deze archeologische sporen?
 - o Zijn er archeologische sporen uit de verschillende deelperioden van de middeleeuwen (vroeg, volle en late) bewaard?
 - o Kunnen deze sporen informatie opleveren over de ontwikkeling van Sint-Lieven-Houtem als middeleeuws dorp?
 - o Is er menselijke begraving aanwezig?
 - o Wat is de bewaring van eventuele menselijke begraving?
 - o Kan de eventueel aangetroffen begraving informatie verschaffen omtrent de stichting en evolutie van de bidplaats?
 - o Zijn er sporen van de oudere kerk aanwezig? Zo ja, uit welke periode stammen deze?
 - o Hoe verhouden eventuele sporen van een oudere kerk zich tot eventuele menselijke begraving enerzijds en bewoningssporen anderzijds?
 - o Kunnen de eventueel aangetroffen sporen van een oudere kerk informatie verschaffen omtrent de ontstaans- en bouwgeschiedenis van de kerk?
 - o Is er een afbakening van het kerkhof waarneembaar en welke vorm neemt deze aan?

1.3.2. De randvoorwaarden

Zowel de werfbegeleiding, verwerking als rapportage zijn uitgevoerd volgens de bepalingen omschreven in het programma van maatregelen⁶ en volgens de Code van Goede Praktijk 4.0. Er zijn geen aanvullende randvoorwaarden gesteld.

1.3.3. Beschrijving geplande werken

De gemeente Sint-Lievens-Houtem wenst het kerkhof, meer bepaald de bestaande verharde zones, herin te richten. Het projectgebied is aldus gelegen ter hoogte van de Sint-Michielskerk en het kerkhof. In het westen grenst het projectgebied aan de straat Eiland en de Markt, in het noorden aan de pastorie en pastorijs tuin, in het oosten aan de Molenbeek en het zuiden aan het Gemeentehuis.

De geplande werken, zoals beschreven in de archeologienota (Figuur 10), wijzigden op het moment van de werfbegeleiding (cf. infra), zowel wat hun omvang als hun diepte betreft (Figuur 11 en Figuur 12). De uiteindelijke ontwerpplannen omvatten het vernieuwen van alle bestaande wegen in de omgeving van de kerk en de begraafplaats, het ontharden van de zone rond het koor en de volledige afbraak en vervanging van een deel van de bestaande kerkhofmuur door een zitbank.

De werken in het projectgebied bereiken op basis van de ontwerpplannen volgende dieptes:

- Het vernieuwen van een bestaand wegtracé: 25 cm tot 45 cm diep;
- Het inrichten van een groenpartij naast de kerk: 32 cm diep;
- De constructie van een zitbank: ca. 20 cm diep;
- Het graven van twee boomputten: ca. 100 x 100 x 80 cm.

Hoewel de diepte van de werken beperkt is, situeren deze zich ter hoogte van een historische locatie. Het doel van de werfbegeleiding is toe te zien op de werken en te controleren of de werken worden uitgevoerd volgens de geplande diepte. Indien de werken raken aan het archeologische bodemarchief zal dit in de context van de werfbegeleiding geregistreerd worden.

Schaal 1:200

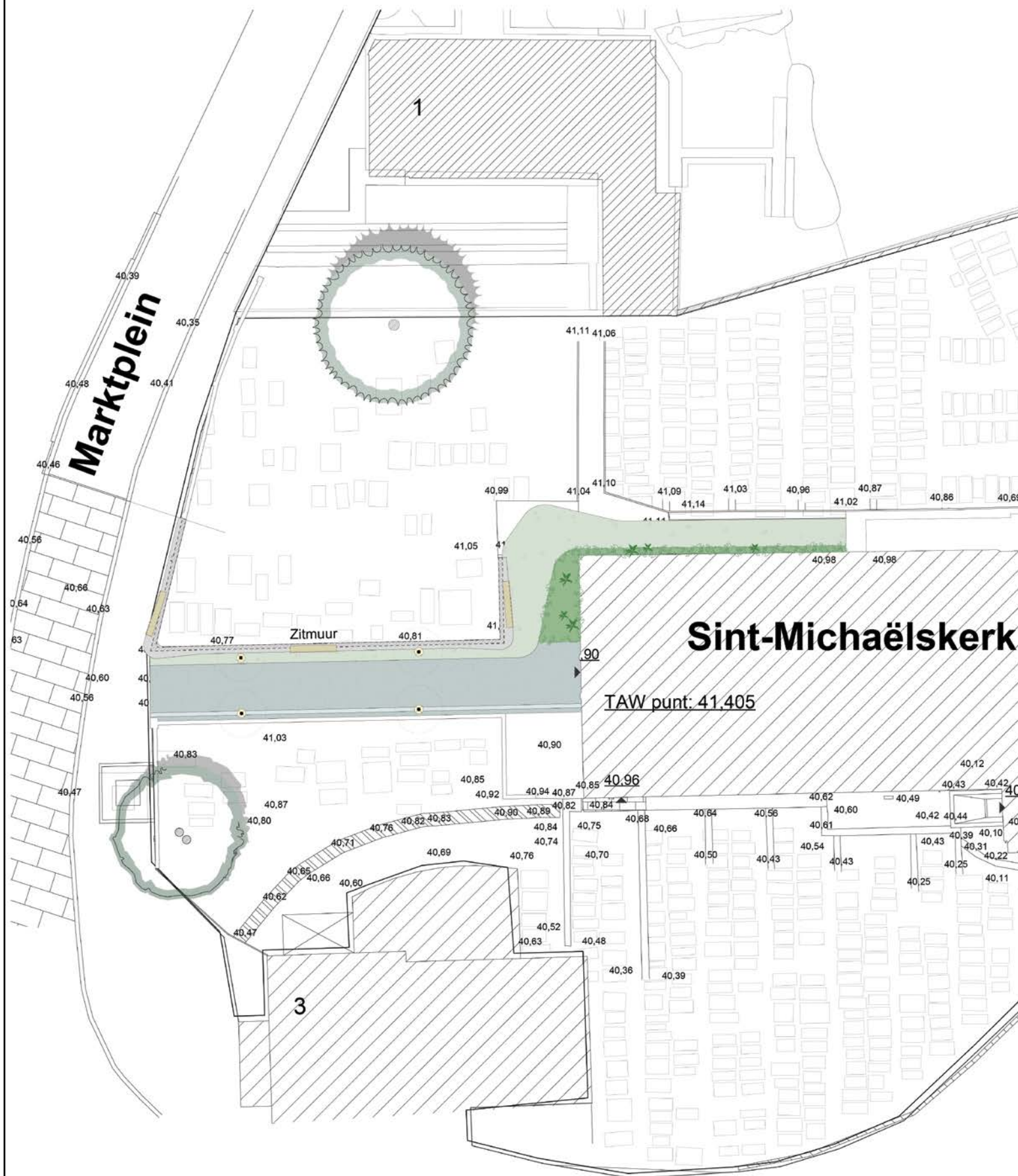
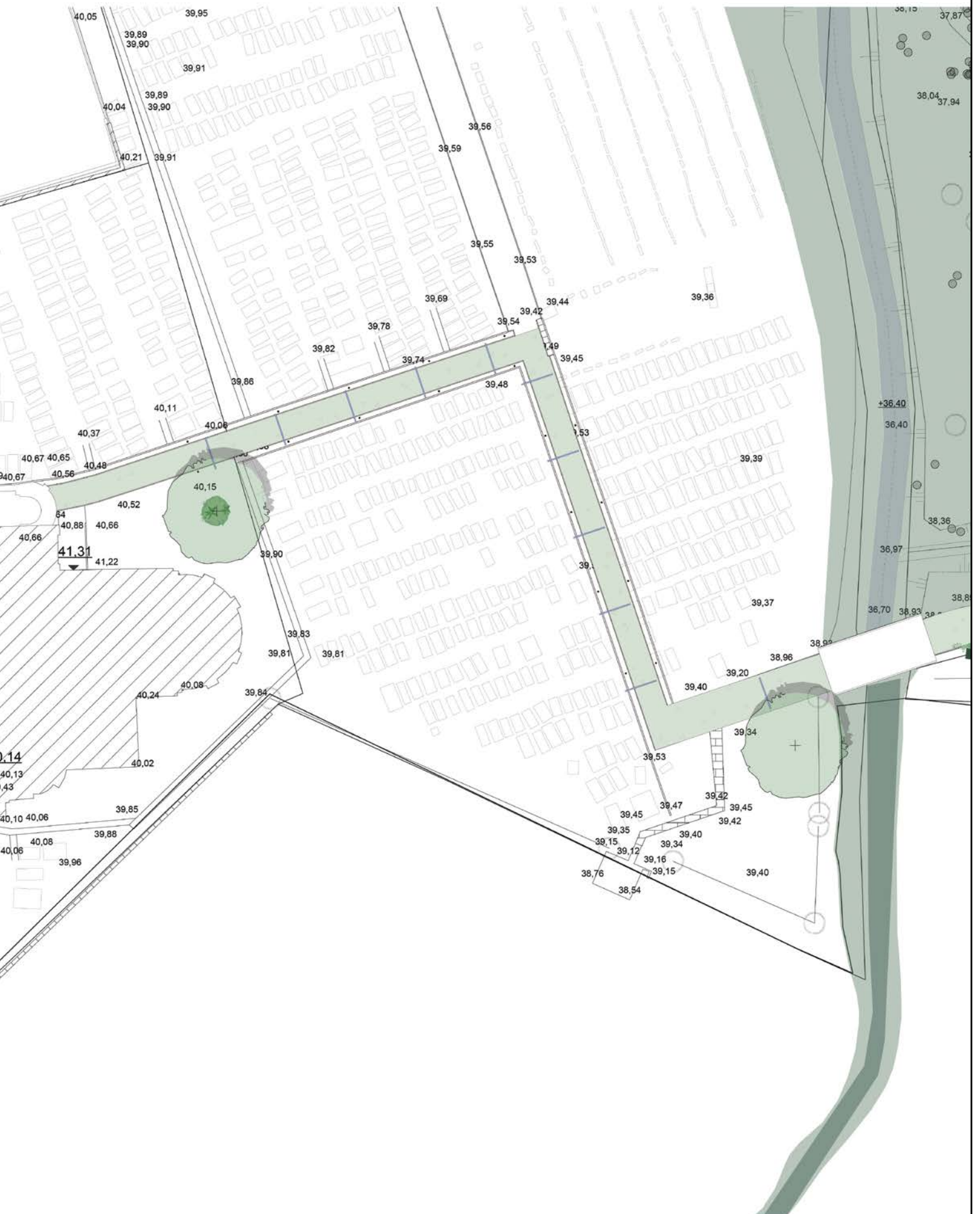
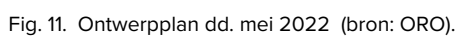

Fig. 10. Ontwerpplan dd. mei 2022 (bron: ORO).

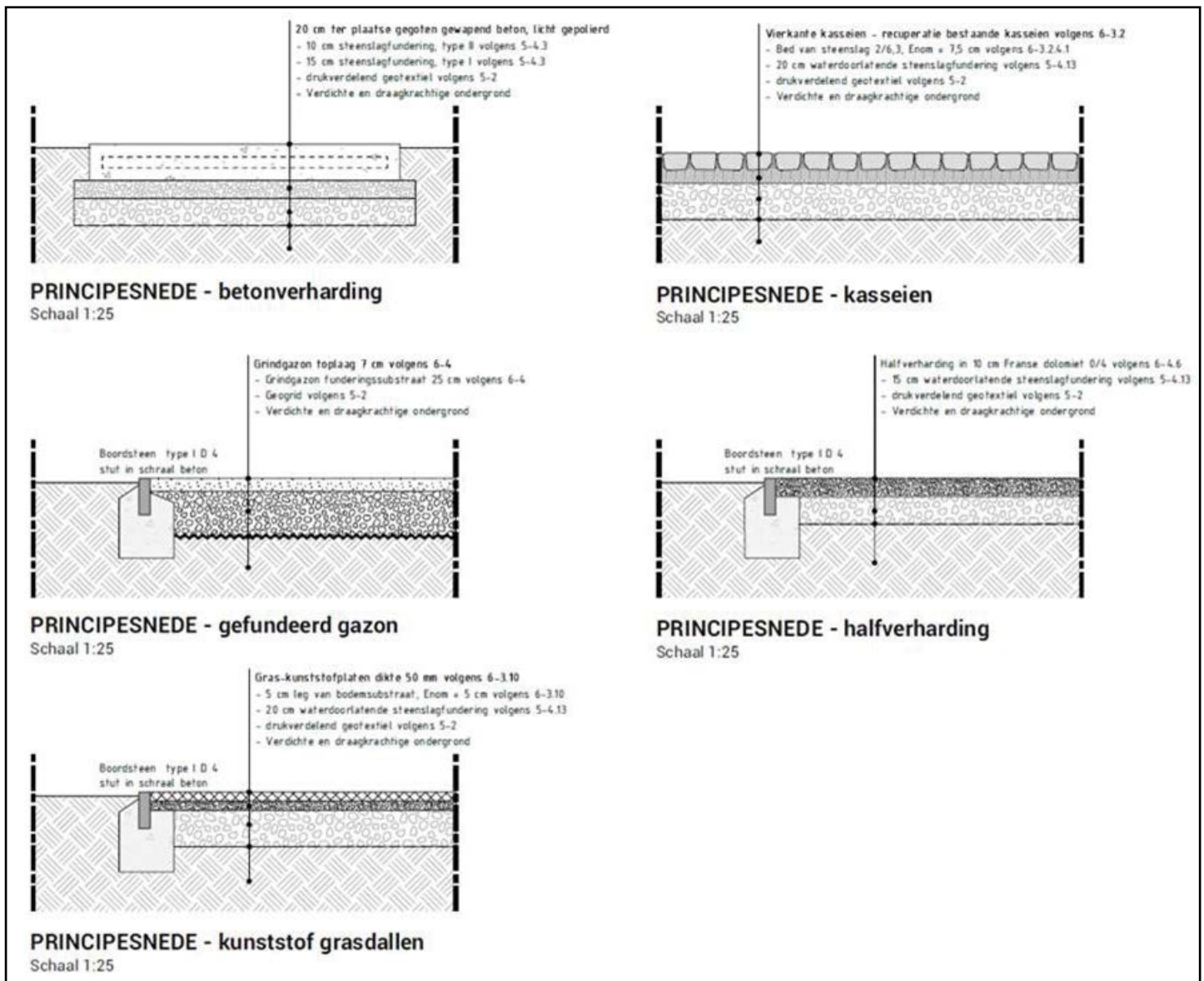

Fig. 12. Principesneden (bron: ORO).

1.4. WERKWIJZE EN STRATEGIE VAN DE OPGRAVING

1.4.1. Motivering van de onderzoeksstrategie, -methode en -technieken

Het bureauonderzoek heeft het wetenschappelijk kennispotentieel van het projectgebied aangetoond. Hoewel de diepte van de werken beperkt is, situeren deze zich ter hoogte van een historische locatie, meer bepaald het historische kerkhof van Sint-Lievens-Houtem, tot tegen de Sint-Michielskerk. Eerder archeologisch onderzoek rond de kerk en op het Marktplaats toonde de goede bewaring van sporen aan, sporen dewelke teruggaan tot de volle middeleeuwen.

Het doel van de werfbegeleiding is toe te zien op de werken en te controleren of de werken worden uitgevoerd volgens de geplande diepte. Indien de werken raken aan het archeologische bodemarchief zal dit in de context van de werfbegeleiding geregistreerd worden.

1.4.1.1. Opgravingsstrategie

De werfbegeleiding geschiedde in overeenstemming met het verloop van de werken, gespreid tussen 14/04/2023 en 06/06/2023. De graafwerken zijn uitgevoerd door

firma Wannijn. In overeenstemming met de planning van de aannemer heeft telkens één archeoloog de werken opgevolgd. Wanneer nodig, in functie van opkuis of registratie, is bijkomend archeologisch personeel ingeschakeld. Het verdiepen geschiedde machinaal met een rupskraan. Het projectgebied is overeenkomstig de opvolging van de werken en de registratie van hetzij verstoring, hetzij archeologische sporen, opgesplitst in zeven zones: Zone I t.e.m. Zone VII (Figuur 13 en Figuur 14).

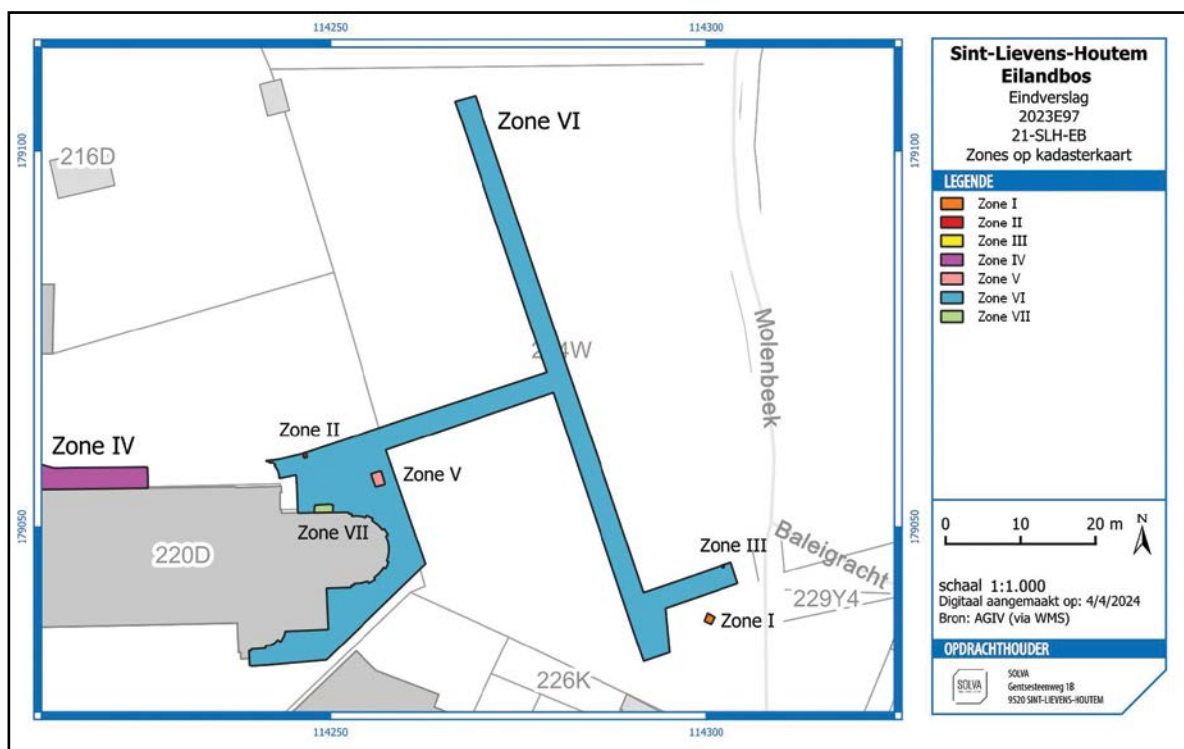

Fig. 13. Locatie van onderzochte zones op de kadasterkaart.

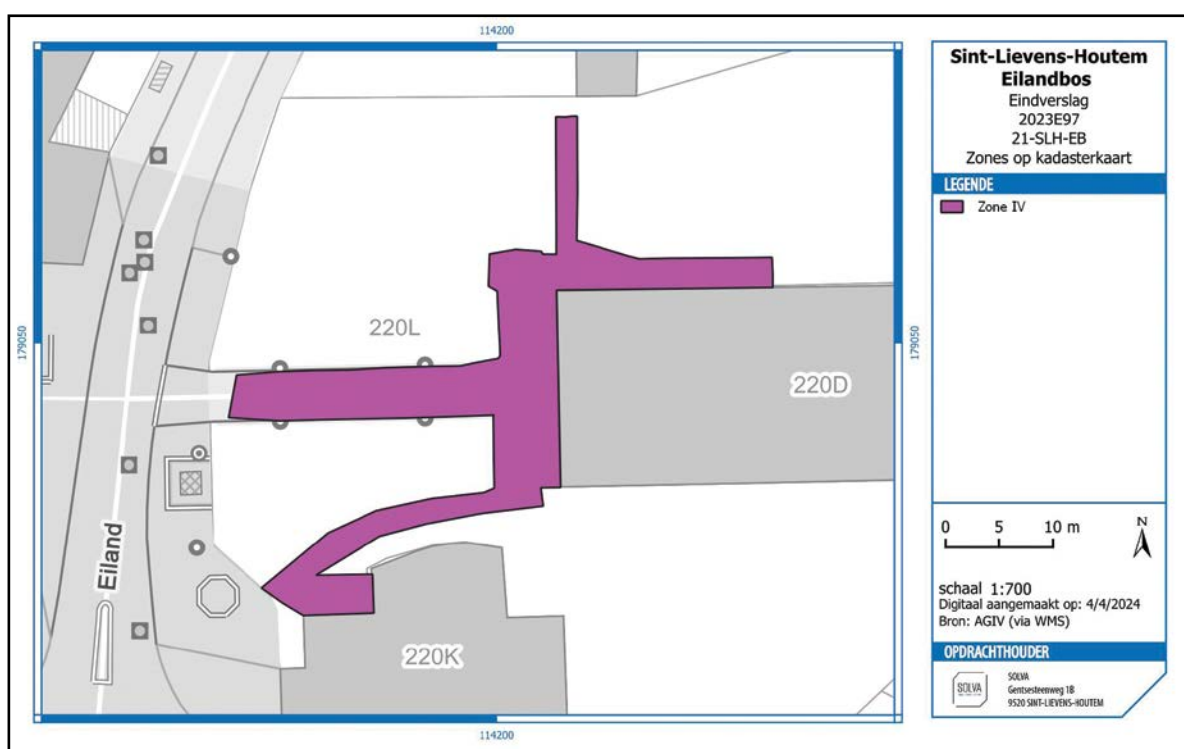

Fig. 14. Locatie van zone IV op de kadasterkaart.

In eerste instantie is het uitgraven van de twee boomputten opgevolgd, **zone I** en **zone V**, en het verwijderen van de verharding ten oosten van de kerk, **zone VI**. Boomput 1, of zone I, staat los van zone VI; boomput 2, of zone V, bevindt zich in zone VI. In zone VI zijn tevens, voorafgaand aan het afgraven van de verharding, twee kleine putten gemaakt, **zone II en III**. Deze twee kleine putten lieten toe om zicht te krijgen op de opbouw van de verharding. Op basis van deze resultaten is het afgraven van de verharding van de wegenis in dit gedeelte van het projectgebied niet opgevolgd door een archeoloog, maar gecontroleerd na afgraven.

In dit gedeelte van het projectgebied is de geplande verstoringsdiepte gerespecteerd, maar is de afbakening van het projectgebied uitgebreid (cf. supra: Figuur 10 en Figuur 11). De verharding rondom het koor van het kerk is ook uitgebroken, vervangen door teelaarde en ingezaaid met gras. De machinale afgraving op deze locatie geschiedde onder begeleiding van een archeoloog. Hierbij kwam een gedeelte van de fundering van het koor van de kerk bloot te liggen, **zone VII**. Op deze locatie is vervolgens handmatig verdiept.

Aaneensluiten is gestart met het afgraven van de wegenis ten noorden en ten westen van de kerk, **zone IV** (Figuur 14). Hierbij is in twee vlakken gewerkt (grondplan A zie Figuur 4 en grondplan B zie Figuur 5). De eerste afgraving gebeurde onder begeleiding van een archeoloog, tot net onder de verstoring, het niveau waarop de eerste archeologische sporen zichtbaar waren. Vervolgens is machinaal verdiept tot op het niveau van de geplande verstoring, hetgeen tevens het tweede archeologische grondplan was. Dit eveneens onder archeologische begeleiding.

In dit gedeelte van de werken is enerzijds lokaal dieper gegraven en is anderzijds een grotere oppervlakte onthard of vergraven dan was vooropgesteld (cf. infra). Direct ten westen van de Sint-Michielskerk kwamen hierbij funderingsresten van de romaanse westgevel van de Sint-Michielskerk aan het licht. Dit noopte tot enkele dagen aaneensluitend archeologisch onderzoek waarbij deze zone vlakdekkend is opgegraven.

1.4.2. Methoden en technieken

De opbraak van de verharding en het verdiepen tot op de verstoringsdiepte gebeurde met een bandenkraan met platte bak van firma Wannijn (Figuur 16). Enkel ter hoogte van de toegangsweg tot het kerkhof vanuit de Markt is gewerkt met een bandenkraan met platte bak (Figuur 15). Het verdiepen naar het volgende archeologische niveau gebeurde eveneens mechanisch met dezelfde rups- of bandenkraan. Dit geschiedde grotendeels onder begeleiding van een archeoloog. De afgegraven verharding en aarde is steeds onmiddellijk afgevoerd.

De blootgelegde archeologische grondvlakken, grondplan A en B, zijn telkens handmatig opgeschoond, gefotografeerd, digitaal ingemeten met een RTS en beschreven in de databank (projectcode 21-SLH-EB) (Figuur 16 en Figuur 17). Dit geldt ook voor de profielen, dewelke handmatig zijn ingetekend. Vondsten en stalen zijn handmatig en stratigrafisch verzameld.

Elk spoor kreeg een individueel spoornummer met een daaraan gekoppeld uniek volgnummer voor de vondsten. Elk spoor is beschreven in de SOLVA-Archeologiedatabank. Het gebruik van gestandaardiseerde fiches en een gestandaardiseerde nummering van de sporen en de lagen in een spoor – en alles wat daarmee samenhangt (foto's, plannen, vondsten...) – heeft niet alleen te maken met het stroomlijnen van de registratie op het veld, maar ook met de verwerking van deze gegevens tijdens de rapportage.

Fig. 15. Begeleiden van afgraving met bandenkraan ter hoogte van toegangsweg tot het kerk vanuit de Markt.

Fig. 16. Opkuis van grondplan B ten westen van de kerk, met op de achtergrond de rupsbandenkraan van aannemer Wannijn.

Fig. 17. Digitaal inmeten met RTS.

De dienst archeologie van SOLVA heeft in de loop van 2009 de ontwikkeling van een databank geïnitieerd. Haar doel is zowel het kunnen invoeren en opslaan, als raadplegen en beheren van alle gegevens – velddata en externe informatie – in één systeem. Daarenboven is het de opzet om met de databank overzichtelijke lijsten te kunnen genereren, die als bijlagen kunnen dienen in de rapporten. De basis van de databank is het spoor dat uiteenvalt in negen types: 'laag', 'muur', 'vloer', 'skelet', 'hout', 'vondst', 'vertical feature interface' of 'VFI', 'horizontal feature interface' of 'HFI' en 'boring'. Voor elk type spoor bestaat één gestandaardiseerde fiche in de databank. Aan deze kleinste eenheid wordt alles gekoppeld: plannen, tekeningen, foto's én vondsten. Bovendien worden op dit niveau de eerste relaties gelegd tussen de sporen onderling: een spoor 'is recenter', 'is ouder', 'gelijktijdig met' of 'hetzelfde als' een ander spoor.

Op een tweede niveau in de databank staan de spoorcombinaties. Deze groeperen één of meerdere sporen. Elke spoorcombinatie krijgt een individueel nummer, namelijk het nummer van het eerste spoor dat tot deze spoorcombinatie behoort. Het is evenwel niet zo dat elk spoor noodzakelijk deel uitmaakt van een spoorcombinatie. Verstoringen en 'negatieve sporen', sporen die na couperen geen of een natuurlijk spoor blijken te zijn, worden niet tot het niveau van een spoorcombinatie gebracht, maar bestaan enkel tot op het spoorniveau. De plannen, tekeningen, foto's en vondsten die gekoppeld zijn aan een spoor worden door de databank automatisch verbonden aan de spoorcombinatie waartoe ze behoren. Vanuit dit niveau kan men dus makkelijk navigeren in de verschillende sporen van die spoorcombinatie en waaraan de vondsten, plannen, tekeningen en foto's verbonden zijn. Op dit niveau laat de databank eveneens toe chronologische/stratigrafische relaties te leggen tussen de spoorcombinaties onderling.

Het derde niveau in de databank bevat de structuren. Structuren groeperen op hun beurt één of meerdere spoorcombinaties. Ook zij krijgen een individueel nummer, met name het eerste spoorcombinatienummer dat tot deze structuur behoort. Indien bijvoorbeeld een gebouwplattegrond (structuurniveau) is vastgesteld, bestaande uit verschillende paalsporen

(spoorcombinatieniveau), dan zal deze gebouwplattegrond het nummer dragen van een spoorcombinatie (een paalspoor) die deel uitmaakt van deze structuur. Elk paalspoor (spoorcombinatieniveau) kan op zijn beurt bestaan uit een paalkern (spoonniveau) en een insteek (spoonniveau). Opnieuw is het zo dat niet elke spoorcombinatie tot een structuur hoeft te behoren. De databank groepeerde onder een structuur telkens de plannen, tekeningen, foto's en vondsten die gekoppeld zijn aan de spoorcombinaties die deel uitmaken van de structuur. Opnieuw is vanuit het structuurniveau gemakkelijk te navigeren tussen de verschillende spoorcombinaties die ertoe behoren en zo, verder afdalend, uiteindelijk tussen de verschillende sporen. Op dit niveau kunnen eveneens chronologische/stratigrafische relaties gelegd worden tussen structuren.

Wat de vondsten en de staalnames betreft, wensen we mee te geven dat de databank een uitgebreide mogelijkheid tot determinatie, datering en assessment voorziet. Dit gebeurt zoals vermeld op het spoorniveau. Hieraan zijn de verschillende vondst- en staalnummers van de vondsten gekoppeld. Bij het ingeven van de vondsten wordt 'automatisch' een datering gegenereerd, maar deze kan manueel overschreven worden. Dit geldt op spoor-, spoorcombinatie- en structuurniveau. De databank laat eveneens toe de vondstgegevens te bevragen en te exporteren naar Excel. Bovendien kan voor elke vondst een logboek van de verschillende behandelingen aangemaakt worden. De databank bevat tot slot alle relevante documenten met betrekking tot een project in een map 'bijlagen': rapporten, plannen, overzichtsfoto's, rapporten natuurwetenschappelijk onderzoek, totaalplan...

Alle gegevens zijn hierna samengebundeld in het voorliggende eindrapport.

1.4.2.1. Beschrijving van de organisatie van de opgraving

De werfopvolging vond onder begeleiding van archeoloog en veldwerkleider Cateline Clement onderbroken plaats tussen 14/04/2023 en 06/06/2023. Naargelang de vaststellingen is zij bijgestaan door Katleen Couchez, Arne Verbrugge, Erik Verbeke en Wouter De Maeyer (assistent-archeologen). Tijdens het archeologisch onderzoek direct ten westen van de kerk hebben veldwerkassistenten Wim Van Rollegheem, Robbe De Henau en Wim Scheerlinck het vlak opgekuist.

1.4.2.2. Beschrijving van het gebruikte materiaal

De afgraving gebeurde met een minigraver met een platte bak van 1,8 m breed. De foto's werden genomen met een Canon EOS 200D. De vondsten werden per laag gerecupereerd en in vondstzakjes gestoken. Deze werden onmiddellijk voorzien van een uniek volgnummer (= vondstnummer). Het digitaal inmeten van de sporen en het bepalen van de hoogte van het terrein en de afgegraven niveaus (in TAW) werden gedaan met een totaal station (Trimble S5 en Trimble R6 GNSS). De registratie van de archeologische sporen gebeurde met een tablet met een *Filemaker 19 go app*.

Bij de verwerking van de opgravingsgegevens werden alle spoorbeschrijvingen, plannen, foto's, vondstbeschrijvingen en -behandelingen ingevoerd in de SOLVA-Archeologiedatabank.⁷ Alle vondsten werden gewassen, gedroogd, geteld en ingevoerd in de SOLVA-Archeologiedatabank. De terreinfoto's zijn uitgeselecteerd en eveneens opgeladen in de SOLVA-Archeologiedatabank.

⁷ De SOLVA-Archeologiedatabank omvat alle informatie die op terrein ingezameld wordt (spoorfiches, plannen, tekeningen, foto's, ...) alsook de vondsten. Op basis van deze basisinformatie worden tevens archeologische spoorcombinaties en structuren gecreëerd, alsook diverse bijlagen (rapporten, rapport natuurwetenschappelijk onderzoek...). De databank beheert zodoende alle opgravingsdata ingezameld op projecten die door SOLVA worden uitgevoerd. Ze is te allen tijde te consulteren op de bureaus van SOLVA.

1.4.2.3. Beschrijving en motivering van eventuele afwijkende methodiek en van eventuele bijstellingen van de oorspronkelijke strategie

Tijdens de werken is de **omvang** van de werken groter gebleken dan aangegeven in de archeologienota (Figuur 3, Figuur 10 en Figuur 11). In eerste instantie is beslist om alle paden binnen de grenzen van het kerkhof te vernieuwen. Als dusdanig zijn twee paden ten noorden van het oorspronkelijke projectgebied mee heraangelegd (Figuur 18 en Figuur 19). In tweede instantie is ook geopteerd om de zone rond het koor van de kerk te ontharden (Figuur 20). Aldus is op deze locatie de verharding uitgebroken en is teelaarde aangevoerd. Tenslotte is ook de verharding van de fietsenstalling naast het gemeentehuis vernieuwd, en is tevens het pad van deze fietsenstalling naar de kerk heraangelegd (Figuur 21). Dit pad bestond uit rechthoekige stapstenen in natuursteen, gevat in de teelaarde.

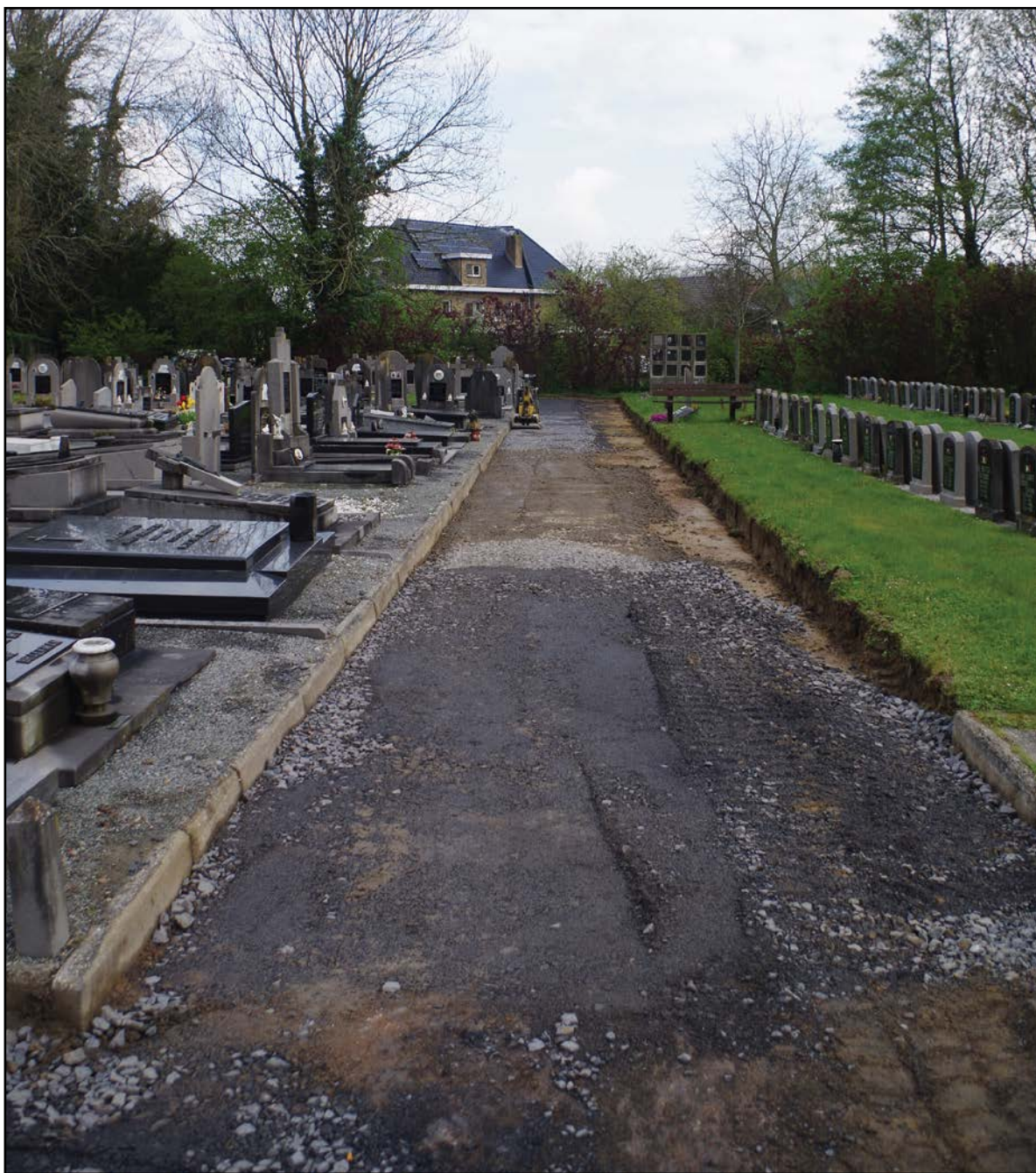

Fig. 18. Heraanleg van het pad in het noordoosten van het kerkhof.

Fig. 19. Heraanleg van het pad naar de pastorie.

Fig. 20. Heraanleg van de zone rond het koor de kerk.

Fig. 21. Heraanleg van de fietsstalling en het pad naar kerk vanuit het gemeentehuis.

Fig. 22. Afbraak van de kerkhofmuur ter hoogte van de toegangsweg tot de kerk vanuit de Markt.

Naast de contouren van het projectgebied is ook de **materiaalkeuze** en **opbouw** van bepaalde paden gewijzigd (Figuur 12). Meer bepaald de paden ten noordoosten en ten oosten van de kerk worden aangelegd in halfverharding, bestaande uit 10 cm dolomiet en 15 cm steenslagfundering. Bijgevolg neemt de impact van de werken in dit gedeelte van het projectgebied af van de oorspronkelijke 40 cm naar 25 cm. De paden ten westen en ten noordwesten van de kerk daarentegen worden iets dieper uitgegraven, 45 tot 70 cm i.p.v. de voorziene 40 cm.

Tenslotte is ook het **ontwerp van de kerkhofmuur** ten westen van de kerk gewijzigd. Oorspronkelijk was enkel het verwijderen van de ezelsrug van de muur voorzien. In het finale ontwerp is de kerkhofmuur langsheen het toegangspad ten westen van de kerk afgebroken tot het niveau van het maaiveld en vervangen door een zitbank (Figuur 22 en Figuur 15).

De wijzigingen zijn uitgevoerd op vraag van de gemeente. Hoewel de omvang van het projectgebied wijzigt, situeren de toegevoegde werken zich grotendeels binnen de grenzen van het kerkhof. Wat de paden in dolomiet betreft, ten oosten van de kerk, is de finale impact van de werken minder. Wat de paden in beton betreft, ten westen van de kerk, is de impact van de werken echter toegenomen. De werken rond het koor beslaan een relatief grote oppervlakte, maar kenden een beperkt diepte. Deze zone is tevens gekenmerkt door verstoringen van enerzijds nutsleidingen (verlichting en regenwaterafvoer) en anderzijds archeologisch onderzoek.⁸ Ter hoogte van de fietsenstalling en het pad naar de kerk omvatten de werken respectievelijk het verwijderen van de verharding en de teelaarde.

1.4.2.4. Motivatie van de keuze ten aanzien van de selectie van vondsten

Tijdens het terreinwerk is geen selectie gebeurd bij het verzamelen van de vondsten. Om een zo compleet mogelijk beeld van de site en de archeologische restanten te verkrijgen, is alles ingezameld, voorzien van een vondstnummer (= uniek volgnummer) en opgenomen in de SOLVA-Archeologiedatabank.

1.4.2.5. Motivatie van de keuze ten aanzien van de selectie van de staalname

Tijdens het terreinwerk zijn OSL- en houtskoolstalen genomen van de verschillende muurelementen van de voormalige westelijke muur en toegangsportaal van de Sint-Michielskerk (Figuur 23). Er waren geen sporen aanwezig die in aanmerking kwamen voor analyse van macroresten, microresten en pollen. Evenmin zijn sporen aangetroffen waarvoor micromorfologische staalnames aangewezen zijn. Hoewel aardewerkvondsten aanwezig waren, zijn waar mogelijk houtskoolstalen genomen met het oog op 14C-datering. In de context van dit onderzoek is ingezet op de analyse van drie houtskoolstalen afkomstig van de drie verschillende constructie-elementen van de voormalige westelijke muur en toegangsportaal van de kerk (cf. infra). Dit met het oog op het dateren van deze oudere fases en de relatieve chronologie absoluut te maken.

Alle staalnames zijn voorzien van een staalnummer (= uniek volgnummer) en opgenomen in de SOLVA-Archeologiedatabank.

1.4.2.6. Tekstuele omschrijving van de inbreng van specialisten

De radiokoolstofdateringen zijn uitgevoerd door Mathieu Boudin van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK-IRPA). Het aardewerk is bestudeerd door Wouter De Maeyer (SOLVA).

1.4.2.8. Tekstuele omschrijving van de algemene wetenschappelijke advisering door personen die buiten het project stonden

Niet van toepassing.

Fig. 23. OSL-staalname van het natuurstenen parement van de westelijke muur van het romaanse schip, met sporen van *in situ* verbranding.

02 | ASSESSMENTRAPPORT

2. ASSESSMENTRAPPORT

2.1. TEKSTUELE BESCHRIJVING EN MOTIVERING VAN DE BIJ HET ASSESSMENT GEHANTEERDE METHODEN, TECHNIEKEN EN CRITERIA

Voor de gehanteerde methoden en technieken van het assessment van vondsten en stalen: zie bijlage 1.

2.2. BESCHRIJVING VAN DE OBSERVATIES EN REGISTRATIES UIT HET ASSESSMENT

2.2.1. Assessment van vondsten

Het assessment van de vondsten gebeurt op contextniveau en is terug te vinden in de lijsten in bijlage.

2.2.2. Assessment van stalen

Twee natuurstenen bouwelementen van het natuurstenen parement van de voormalige westmuur van de romaanse Sint-Michielskerk zijn gerecupereerd als OSL-staal (context IV-8) (Figuur 23). Zeven stalen van mortel, grond of natuursteen dienen als referentiestaal.

In totaal zijn tien houtskoolstalen verzameld voor eventuele 14C-analyse. Vijf hiervan zijn afkomstig van mortel uit het parement of de kerk van de westelijke muur van de voormalige Sint-Michielskerk (context IV-8). Ook uit de mortel van de steunbeer aan de buitenzijde van deze muur (context IV-33) en uit de mortel van het toegevoegde voorportaal (context IV-36) is houtskool verzameld. Tenslotte komen drie stalen uit een aslaag die getuigt van een brand binnen de muren van de voormalige kerk (context IV-21), uit de opmaaklaag van een tegelvloer binnen de muren van de voormalige kerk (context IV-23) en uit de laag onder deze opmaaklaag (context IV-21).

Zowel van de westelijk muur (context IV-8) als de steunbeer (context IV-33) is een natuursteen als staal genomen in functie van de eventuele analyse van dit materiaal.

De volledige lijst van stalen is te vinden in de bijlagen.

2.2.3. Conservatie-assessment

De vondsten zijn gewassen, gedroogd en conform de regels van de Code van Goede Praktijk v4.0 bewaard in het Onroerend Erfgoeddepot van SOLVA. De stalen zijn eveneens conform de regels van de Code van Goede Praktijk v4.0 bewaard in het Onroerend Erfgoeddepot van SOLVA.

Alle gegenereerde data die in het kader van dit eindverslag tot stand komen, worden door SOLVA digitaal bewaard op een centrale server die dagelijks “in-huis” wordt geback-up’t en off-site wordt gekopieerd. Alle gegenereerde data en rapporten zijn raadpleegbaar in de SOLVA-Archeologiedatabank.

2.2.4. Assessment van sporen, spoorcombinaties en archeologische structuren

In totaal zijn, gespreid over zeven zones, **82 individuele sporen** geregistreerd. Hiervan behoren 61 sporen tot zone IV, de zone ten noorden en ten westen van de huidige kerk. De grootste concentratie sporen binnen deze zone situeerde zich net voor de huidige westmuur van de kerk. Deze sporen zijn na interpretatie ondergebracht in **49 contexten** (= spoorcombinaties), waarvan 39 contexten tot zone IV behoren.

De contexten omvatten onder andere een greppel, een kuil en een afvalkuil en vier paalsporen. Muren, insteken, opmaaklagen, een vloer, HFI- en VFI- contexten zijn te linken aan

het voormalige schip en voorportaal van de Sint-Michielskerk. Enkele muren met bijhorende insteek en HFI-context zijn te interpreteren als oudere elementen van de afbakening van het kerkhof. Ook de huidige kerk is vertegenwoordigd in contexten als muur, insteek uitbraakspoor, VFI en HFI. Tenslotte vertegenwoordigen enkele contexten ook het kerkhof, met zowel kerkhofgrond als vier inhumaties. De inhumaties zijn aangetroffen in de vorm van drie grafkuilen, waarvan één met zekerheid sub-recent (begraven in een plasticzak) en één postmiddeleeuwse. Van een vierde graf is enkel de grafsteen opgetekend.

Het was mogelijk om enkele van deze contexten toe te wijzen aan een structuur. **Twee gebouwstructuren** verwijzen naar het voormalige schip en portaal van de kerk, structuur IV-8, en naar het huidige schip van de kerk, structuur IV-9. Een derde structuur, IV-2 of **terreinafbakening**, verzamelt de contexten die toe te wijzen zijn aan oudere elementen van de kerkhofafbakening.

2.2.5. Assessment van de archeologische site

De archeologische site omvat sporen van begraving, sporen van de voormalige kerkhofafbakening en sporen van de oudere romaanse kerk.

Vier begravingen, samen met vier fragmenten van voormalige kerkhofmuren, geven aan dat de inrichting van het kerkhof recent gewijzigd is. De begravingen tonen aan dat in het uiterste oosten van het kerkhof, nabij de Molenbeek, en rondom het koor oorspronkelijk werd begraven. De muren tonen aan dat, in het noordwesten van het kerkhof, het kerkhof quasi tot tegen de kerk strekte.

De blootleggen van de muurresten van de westelijke muur van het oudere romaanse schip toont aan dat het huidige classicistische schip op dezelfde locatie is opgetrokken als het voormalige schip, met dezelfde breedte, maar ruim 8 meter korter. Sporen van *in situ* verbranding in het voormalige schip tonen aan dat de voormalige kerk onderhevig is geweest aan brandincidenten en vullen hierin de geschreven bronnen aan. De aangetroffen muurresten geven ook inzicht in een relatieve fasering in de bouw van het voormalige schip. In een eerste fase is het schip opgetrokken, met een rechte westgevel met aan de binnenzijde twee steunberen. In een latere fase zijn aan de buitenzijde van de muur eerst twee natuurstenen steunberen toegevoegd en vervolgens twee bakstenen muren met natuurstenen parement. Deze laatste twee muren creëren samen een portaalruimte.

De archeologische vaststellingen in combinatie met de dateringen op basis van aardewerk en 14C-analyses hebben ons in staat gesteld om de geregistreerde muurresten van het voormalige schip met portaal te dateren in de 11de-eerste helft 12de eeuw. Hoewel de 14C-dateringen niet toelieten om de relatieve chronologie van de bouwfasen absoluut te maken, kunnen we wel stellen dat de aangetroffen muurresten behoren tot de romaanse bouwphase van de kerk. De 14C-dateringen sluiten hierbij aan en geven aan dat de kerk is opgericht voor het midden van de 12de eeuw.

2.3. TEKSTUELE BESCHRIJVING VAN HET POTENTIEEL VOOR WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK EN DE AARD DAARVAN, MET WAARDERING

Het projectgebied is gelegen in de historische kern van Sint-Lievens-Houtem, op het historische kerkhof. De geschiedenis van Sint-Lievens-Houtem is gebaseerd op historisch en archeologisch onderzoek, op basis waarvan gesteld kan worden dat de ontstaansgeschiedenis van Sint-Lievens-Houtem teruggaat tot de volle middeleeuwen en dat het archeologisch bodemarchief goed is bewaard. De werfbegeleiding liet toe om op een kleine oppervlakte meer informatie te verkrijgen over de evolutie van het kerkhof en de bouwgeschiedenis van de kerk en vormt aldus een waardevolle aanvulling op het reeds uitgevoerde onderzoek.

2.4. TEKSTUELE BESCHRIJVING VAN HET UIT TE VOEREN ONDERZOEK

2.4.1. Strategie voor de verwerking

Alle vondsten worden conform de vigerende norm bewaard in het erkende depot van SOLVA. Er is geen bijkomende noodzaak tot conservatie. Het aardewerk, dierlijk bot, bouw materiaal en glas zijn gewassen, gedroogd en gedetermineerd en worden volgens de regels van de kunst opgeslagen in het erkende Onroerend Erfgoeddepot van SOLVA. De weinige metaalvondsten worden in een zuurstofarme omgeving op een gestabiliseerde manier bewaard, zodat ze beschermd zijn voor verdere desintegratie. Er werden geen organische restanten aangetroffen die een speciale behandeling of bijzonder conservatiestrategie vragen.

2.4.2. Conservatiestrategie

Niet van toepassing.

2.4.3. Onderzoeksvragen voor vervolgonderzoek

Niet van toepassing.

Enkele onderzoeksvragen die geformuleerd zijn in de fase van het bureauonderzoek, zijn in de context van de werfbegeleiding helaas niet beantwoord.

De werfbegeleiding bracht sporen van een oudere kerk aan het licht. Deze zijn ouder dan 1776, de datum toegekend aan de oprichting van het huidige schip. Om zicht te krijgen op de datering van deze oudere structuren en hun onderlinge fasering is ingezet op 14C-onderzoek van drie houtskoolstalen. Eén van deze stalen liet helaas geen datering toe; de overige twee dateringen hebben eenzelfde resultaat. Een combinatie van beide 14C-dateringen krijgt als resultaat een datering tussen 996 en 1152 calAD (met 95,4% zekerheid).⁹ Deze gecalibreerde datum valt uiteen in vier periodes met verschillende graad van waarschijnlijkheid: 996-1004 calAD (3,2% *probability*), 1018-1049 (55,2% *probability*), 1082-1131 (31,5% *probability*) en 1137-1152 (3,2% *probability*).

In relatie tot de historische bronnen lijkt het ons het meest waarschijnlijk dat de twee periodes, tussen 1018-1049 cal AD en 1082-1131 calAD, met een grote waarschijnlijkheid, van kracht zijn. In relatie tot de bronvermelding van een kerk in *Holthem* uit 1108 kunnen we stellen dat de Romaanse kerk in de 11de of vroege 12de eeuw is opgericht.

⁹ X2 Test: df=1 T=0.2(5% 3.8).

03 | BESCHRIJVING VAN HET KADER VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

3. BESCHRIJVING VAN HET KADER VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

3.1. HET LANDSCHAPPELIJK KADER

De gemeente Sint-Lievens-Houtem is gesitueerd tussen Gent en Aalst, op zo'n 17 km ten zuidoosten van Gent en zo'n 12 km ten zuidwesten van Aalst. De gemeente ligt in de leemstreek van Zuid-Oost-Vlaanderen, aan de voet van de Vlaamse Ardennen (Figuur 24).

Het projectgebied is grotendeel gelegen in de vallei van de Molenbeek en situeert zich binnen de contouren van het huidige kerkhof, ten oosten van het Markplein.

Het projectgebied valt volgens het gewestplan onder gebiedsvoorzieningen (Figuur 25).

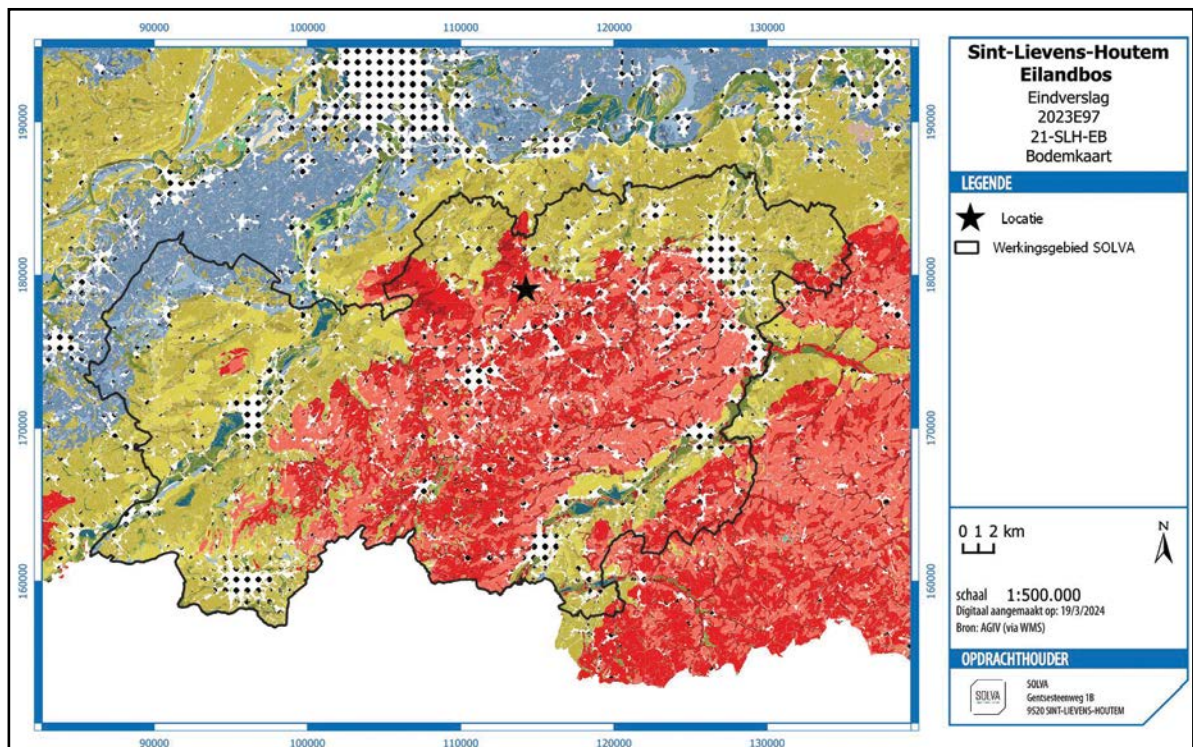

Fig. 24. De bodemkaart met aanduiding van Sint-Lievens-Houtem.

Fig. 25. Het gewestplan met aanduiding van het projectgebied.

3.1.1. Aardkundige en hydrografische situering

ALGEMENE GEOLOGISCHE EN GEOMORFOLOGISCHE SCHETS VAN DE OMGEVING¹⁰

Het projectgebied behoort tot de ecoregio van de zuidwestelijke heuvelzone en meer specifiek het **Zuid-Vlaams lemig heuveldistrict**. Dit bestaat uit een geaccidenteerd **tertiair** heuvel landschap waarbij gedurende het tertiair door de zee verschillende zand- en kleilagen zijn afgezet (Formatie van Kortrijk, Formatie van Tielt, Formatie van Gent, Formatie van Lede, Formatie van Maldegem en Formatie van Diest). Na de daling van de zeespiegel werden deze sedimenten in het pleistoceen (**quartaire**) door erosie aangetast, voornamelijk de zandige formaties. De kleiige lagen boden meer weerstand aan de erosie en vormden de heuveltoppen van het tertiair reliëf. Tijdens de laatste ijstijd werd dit landschap bedekt met niveo-eolische leem (0 tot 15 m). Onder invloed van de overheersende westenwinden tijdens het weichselglaciaal zijn de naar het westen gerichte hellingen slechts met een dunne laag löss bedekt. Op plaatsen die tegen de dominerende winden beschermd waren (de oostelijk gerichte hellingen en de kleinere plateaus) is de lössmantel zeer dik. De tertiaire lagen komen slechts op een zeer beperkt aantal plaatsen aan het oppervlak. De sterke erosie op het einde van het tertiair en tijdens het pleistoceen veroorzaakte het huidig golvend tot sterk golvend reliëf. Er is een opeenvolging te zien van langgestrekte leemruggen met relatief vlakke delen en zachte hellingen, gescheiden door talrijke beekvalleien en depressies, die dikwijls begrensd zijn door een steile rand. Dit zorgde voor een opeenvolging van open kouters op de leemruggen en, in de beekdalen, depressies met een gesloten begroeiing. In het zuiden wordt het landschap bepaald door de zogenaamde Zuid-Vlaamse Heuvelrij. De valleien zijn daar zeer sterk ingesneden, soms bijna kloofdalen, en de ruggen zijn zacht hellend.

De **bodemseries** binnen het Zuid-Vlaams lemig heuveldistrict worden gerangschikt in twee groepen. Enerzijds zijn er de plateau- en hellinggronden met hoofdzakelijk (niet tot sterk gleyige) diepe leemgronden (meer dan 80 cm dik) met een al dan niet (sterk) gevlekte textuur

¹⁰We baseren ons voor deze beschrijving op de definitie en karakterisering van de ecodestricten in Vlaanderen. In het concept 'ecodistrict' worden diverse geologische, geomorfologische, bodemkundige, hydrografische en historisch-geografische aspecten, die ook een determinerende invloed hebben gehad op het menselijk handelen in het verleden, in relatie tot elkaar besproken: Sevenant *et al.* 2002.

B-horizont. Verspreid, maar vooral langs de valleiranden komen ondiepe leemgronden met textuur B-horizont voor, met een zand- of kleisubstraat beginnend op geringe diepte, evenals beperkte oppervlakten zandleem- en kleigronden met een niet bepaalde profielontwikkeling. Plaatselijk, op enkele hoge toppen en steile hellingen, dagzoomt het tertiair kleiig of zandig materiaal. Anderzijds zijn er de vallei- en depressiegronden, met dominantie van jonge leem- of zandleembodems zonder profielontwikkeling. Het noordelijk gebied van het district wordt plaatselijk gedomineerd door zandleemgronden.

HET PROJECTGEBIED

De **Quartairgeologische profieltypekaart** karakteriseert het projectgebied als Type 3a (Figuur 26). Dit betekent dat er holocene en/of tardiglaciale fluviatiele afzettingen gebeurd zijn bovenop de pleistocene sequentie.

Op de **Tertiairgeologische profieltypekaart** is te zien dat het projectgebied gelegen is op de Formatie van Tielt, het Lid van Egem (Figuur 27). Het gaat om grijsgroen zeer fijn glauconiet- en glimmerhoudend zand met kleilagen en zandsteenbanken.

Voor het gebied is geen geomorfologische kaart beschikbaar.

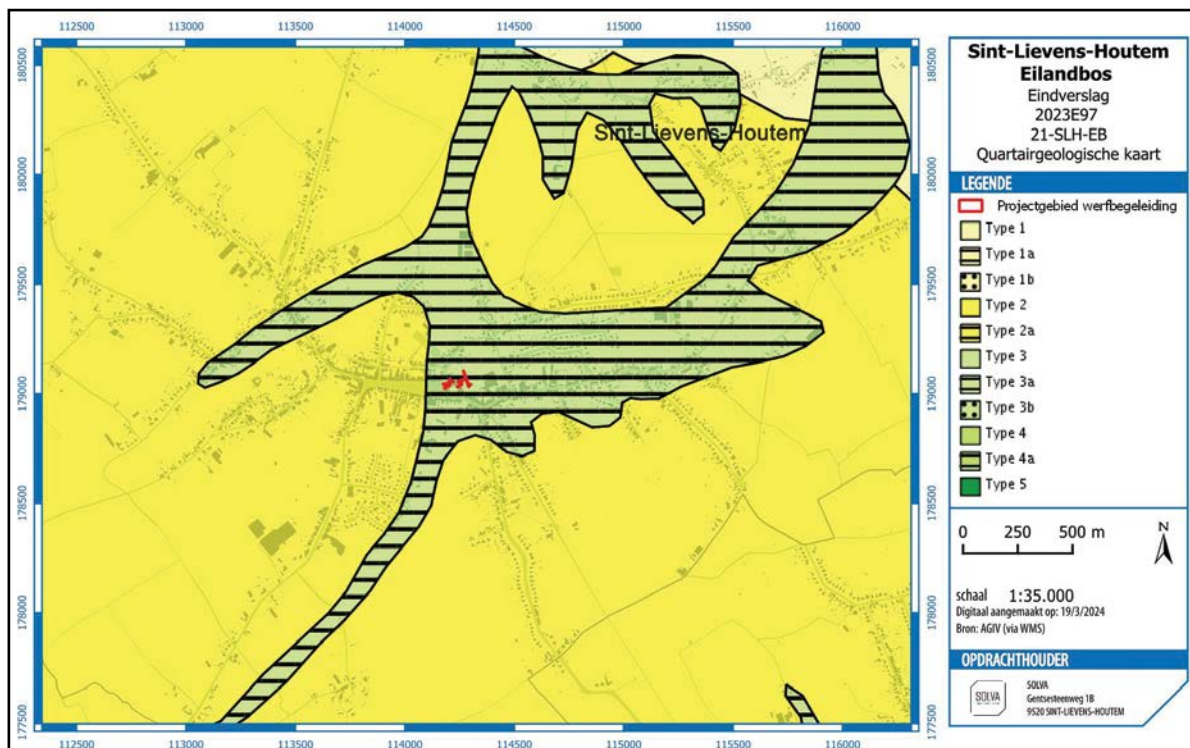

Fig. 26. Quartairgeologische profieltypekaart met aanduiding van het projectgebied.

3.1.2. Fysisch-geografische situering

Het projectgebied en bij uitbreiding Sint-Lievens-Houtem is gesitueerd op de uitlopers van de Vlaamse Ardennen, op de overgang naar de Scheldevallei. Op een grotere schaal wordt duidelijk dat het projectgebied in de vallei van de Molenbeek gelegen is (Figuur 28).

Een detail van het digitaal terreinmode geeft aan dat het kerkhof genivelleerd is en iets hoger is gelegen dan de omliggende terreinen (Figuur 29). De hoogteprofielen tonen dat het projectgebied ligt afhelt naar de Molenbeek toe (Figuur 30 en Figuur 31). Het projectgebied ligt gemiddeld op een hoogte van ca. +40 m TAW.

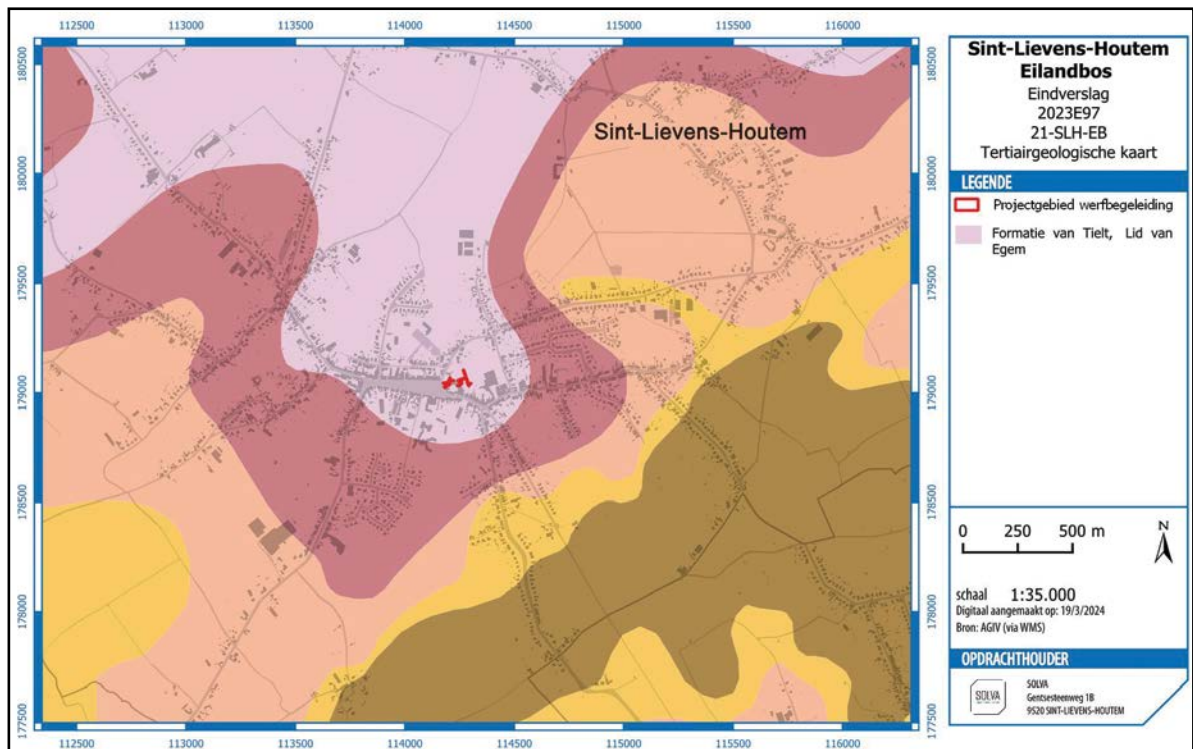

Fig. 27. Tertiairgeologische profieltypekaart met aanduiding van het projectgebied.

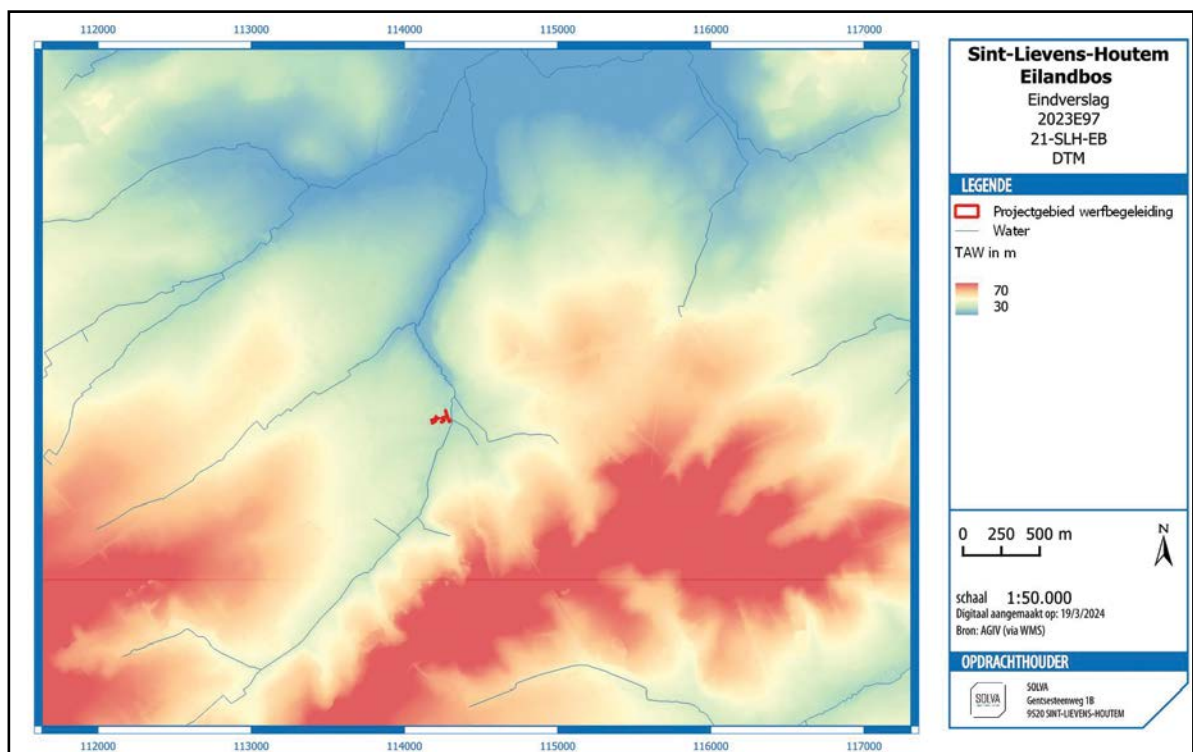

Fig. 28. Digitaal terreinmodel met aanduiding van het projectgebied.

BESCHRIJVING VAN HET KADER VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

Fig. 29. Digitaal terreinmodel met aanduiding van de hoogteprofiellijnen en projectgebied.

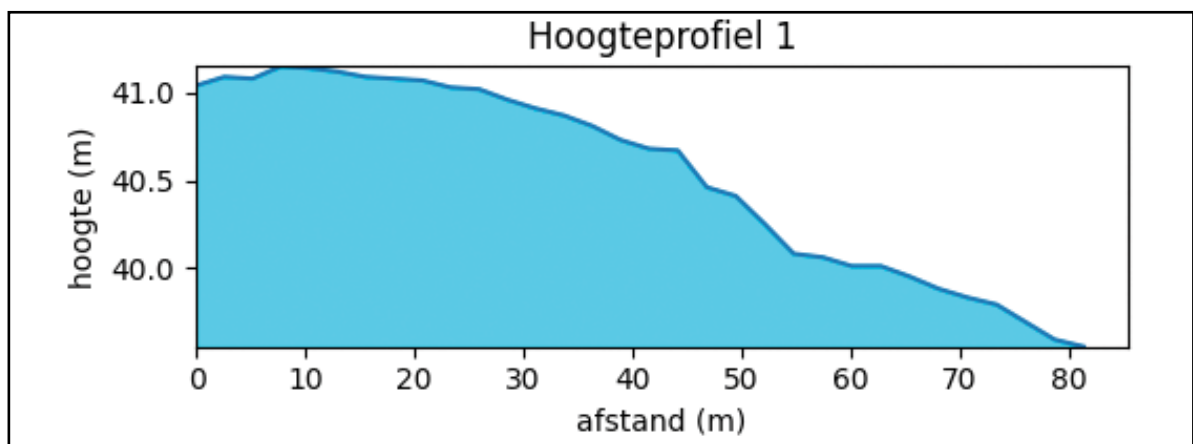

Fig. 30. Hoogteprofiel 1.

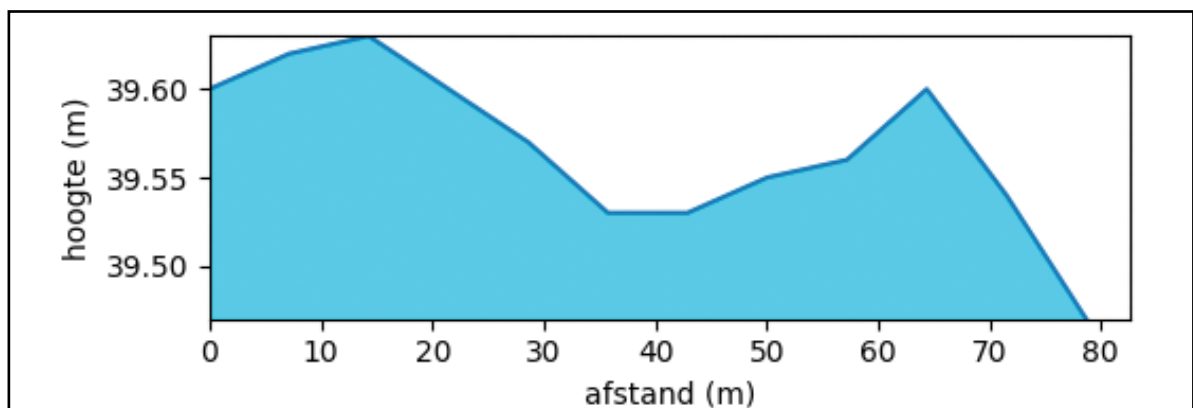

Fig. 31. Hoogteprofiel 2.

De **bodemkaart** (Figuur 32) geeft aan dat het projectgebied gekarteerd is als OB, of bebouwde zone. Ter hoogte van het Eilandbos, aan de overzijde van de Molenbeek is de bodem als **Lfp (0)**. Dit is een **zeer natte, zeer sterk gleyige zandleembodem zonder profiel met een sterke antropogene invloed**. De Lfp bodems worden algemeen overstroomd in de winter en blijven nat in de zomer. Dergelijke gronden zijn op die manier niet geschikt voor landbouw en mits drainage matig geschikt voor weiland.¹¹

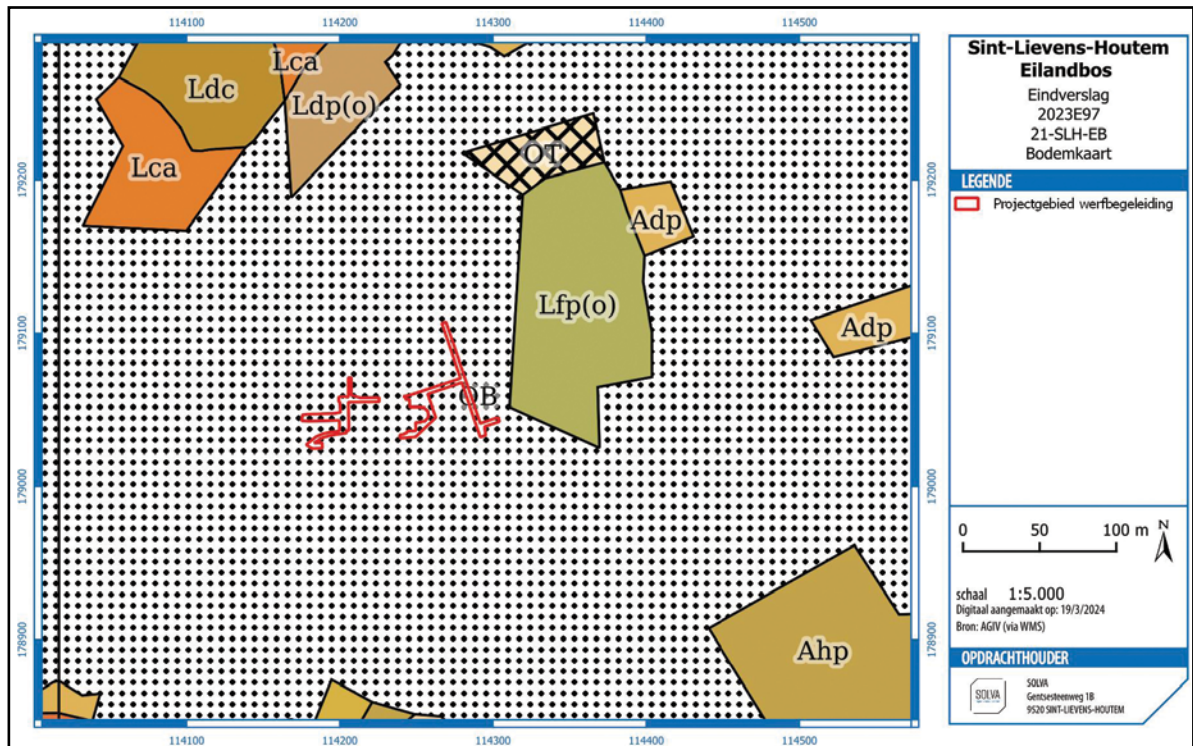

Fig. 32. De bodemkaart met aanduiding van het projectgebied.

De **potentiële bodemerosiekaart** geeft geen informatie over het terrein (Figuur 33). Verderaf gelegen percelen langs de Molenbeek staan echter geklasseerd als “medium” en “hoog”.

De **bodemassociatiekaart** toont voor het projectgebied bodemassociatie 34, wat wijst op een associatie van leemgronden met textuur B horizont: natte associatie (Figuur 34).

Het gaat in het projectgebied dus grotendeels om **zeer natte tot matig natte alluviale zandleem- tot leembodems**, die matig tot niet geschikt zijn voor landbouw. Dit is, gezien de ligging van het projectgebied in de vallei van de Kottenbeem, conform de verwachtingen.

¹¹ Louis 1971, 57-58.

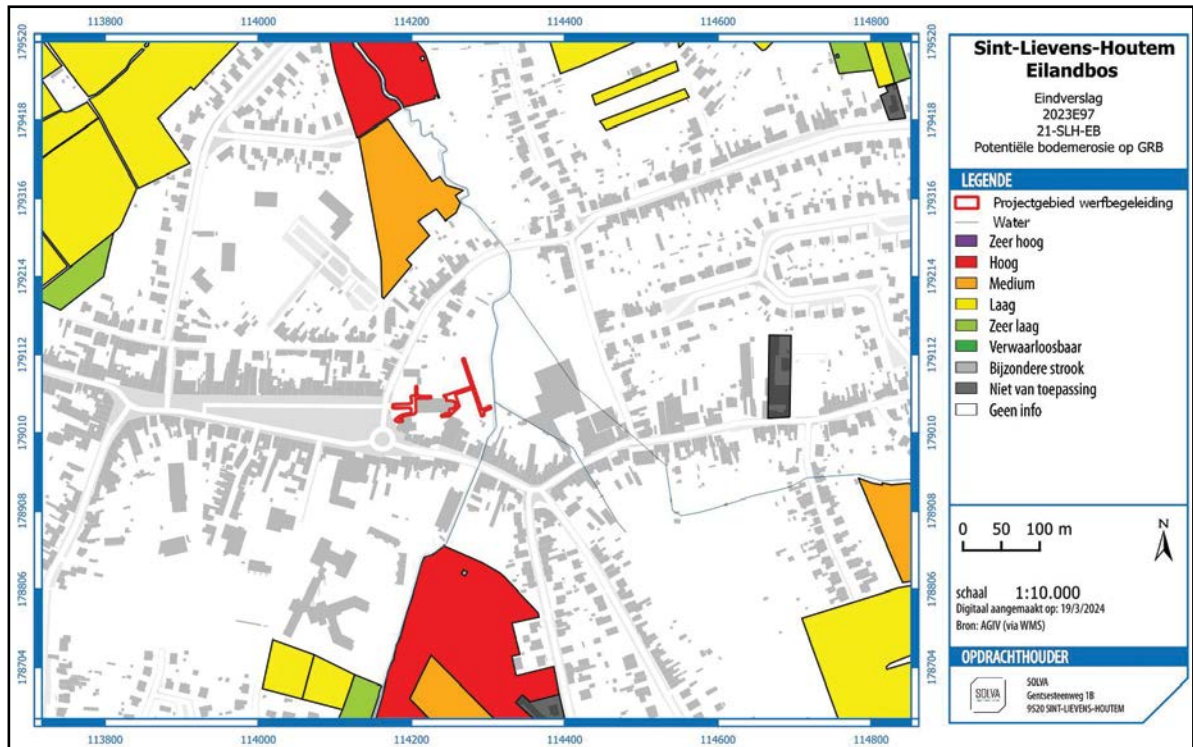

Fig. 33. Potentiële bodemerosiekaart geprojecteerd op het GRB met aanduiding van het projectgebied.

Fig. 34. Bodemassociatiekaart met aanduiding van het projectgebied.

3.1.3. Grondgebruik

De **bodemgebruikskaart** karteert het projectgebied als andere bebouwing (Figuur 35).

De **bodembedekkingskaart** (Figuur 36) toont dat het projectgebied quasi volledig afgedekt is. Het onverharde gedeelte tussen de kerk en het gemeente is gemarkeerd als “gras, struiken”

Een **recente luchtfoto** uit 2023 (Figuur 37) toont goed dat het projectgebied samenvalt met de paden in het kerkhof, vanaf het Marktplein tot aan de Molenbeek.

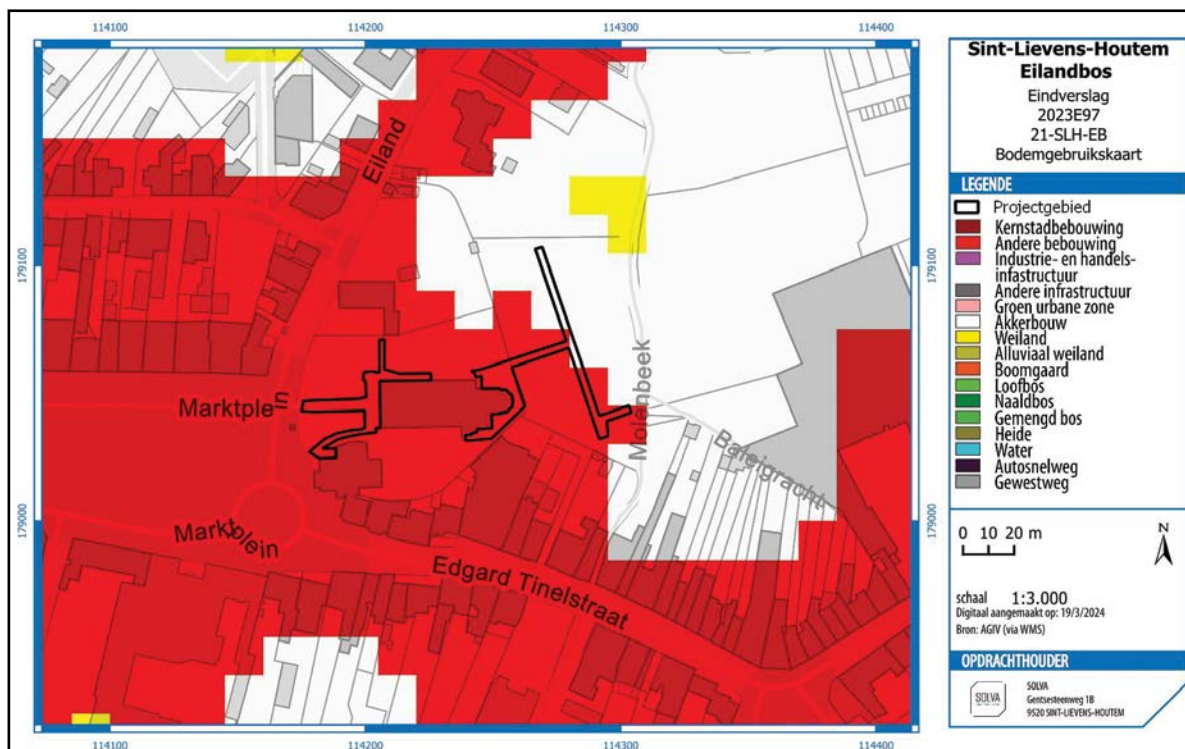

Fig. 35. Bodemgebruiksk kaart met aanduiding van het projectgebied.

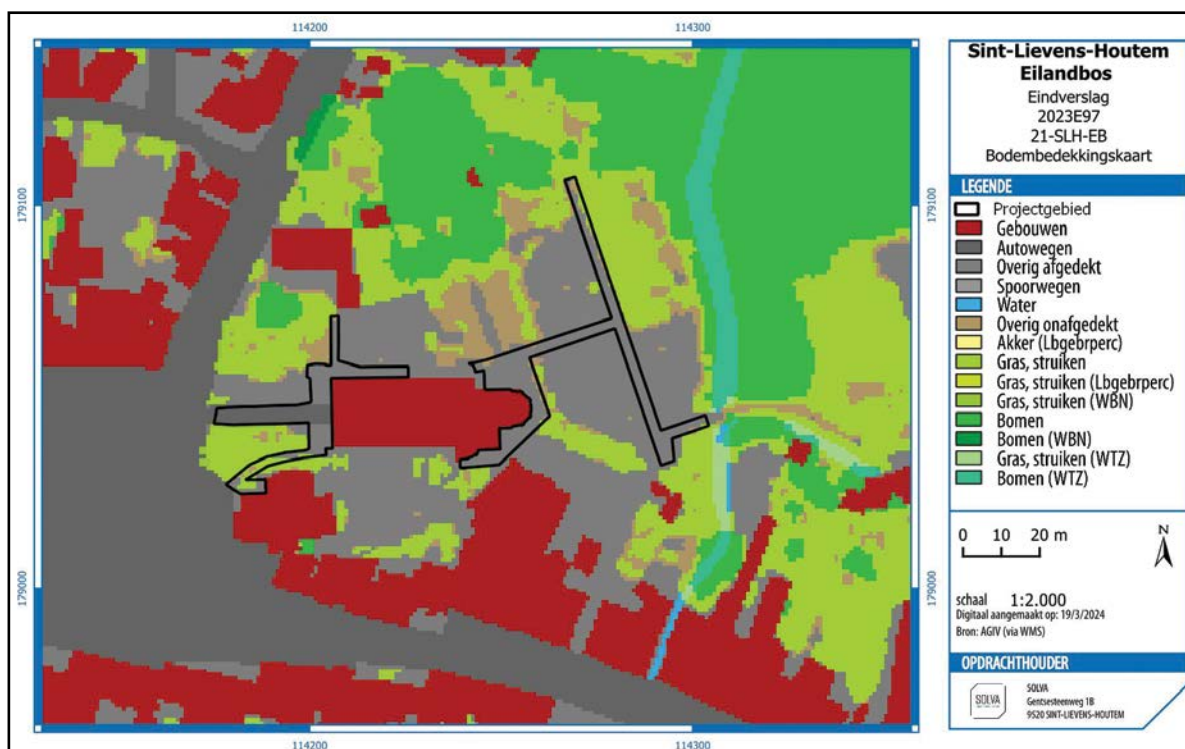

Fig. 36. Bodembekkingsk kaart met aanduiding van het projectgebied.

Fig. 37. Recente luchtfoto (2023) met aanduiding van het projectgebied.

3.2. HISTORISCH KADER

3.2.1. Algemene geschiedenis van Sint-Lievens-Houtem

De oudste vermelding van Sint-Lievens-Houtem dateert uit 976, als Holtem of Holthem, d.i. woonplaats (= hem) in het bos (= hout).¹² Op dat moment worden de heerlijke rechten op een deel van Holthem afgestaan aan de Sint-Baafsabdij. Het gebied is voornamelijk door bossen gevormd. Op dat ogenblik bestond de kerk al, met daarnaast een grote hoeve. Het bouwland van deze hoeve lag geconcentreerd op de Hofkouter die zich ten noorden van deze hoeve uitstrekte. In de 11de eeuw werd onder andere het bos ten oosten van de kerk ontgonnen, en werd de Molenkouter hier aangelegd. Tijdens de volle en late middeleeuwen ontwikkelde Sint-Lievens-Houtem zich tot het dorp dat het vandaag nog steeds is. Een belangrijk element hierin was de jaarlijkse bedevaart ter ere van Sint-Livinus die sinds 1007 (en tot 1540) werd gehouden tussen Sint-Lievens-Houtem en de Sint-Baafsabdij.

3.2.2. Korte geschiedenis van het projectgebied

Het projectgebied bevindt zich ter hoogte van de Sint-Michielskerk en het bijhorende kerkhof, gelegen ten oosten van het Marktplaatsje. Samen met de pastorie behoort de Sint-Michielskerk tot de historisch gegroeide dorpskern. Beide hebben een belangrijke historische waarde.

DE SINT-MICHIELSKERK EN KERKHOF

De Sint-Michielskerk, ook gekend onder de naam Sint-Michaëlskerk, werd in de 12de eeuw gebouwd in opdracht van de Genste Sint-Baafsabdij. Geweten is echter dat Sint-Lievens-Houtem zeker reeds de 10de eeuw over een kerk beschikte. De geschreven bronnen vertellen immers dat de Gentse Sint-Baafsabdij *Holthem, cum ecclesia* verwierf.¹³

Naast de kerk lag een grote hoeve, de rest van het domein *Holthem* bestond voornamelijk uit bos. Het bos ten oosten van de kerk werd ontgonnen vanaf de 11de eeuw. Hier werd de *Meulenkouter* opgericht door de Sint-Baafsabdij, vermoedelijk nadat het eerste kerkje was

¹²Verhulst 1966, 97-98.

¹³Callebaut & De Groote 1989, p.44.

verwoest.¹⁴ Een nieuwe Romaanse bedevaartskerk werd opgericht in de 11de of 12de eeuw. Getuigen hiervan de geschreven bronnen en de bewaring van romaanse bouwelementen in de huidige classicistische kerk. Het romaanse koor van de Sint-Michielskerk dateert is geflankeerd door twee romaanse traptorens. Van de noordelijke vierkante flanketoren blijft alleen de onderbouw bewaard, heden opgenomen onder het dak. De zuidelijke kleinere vierkante flanketoren heeft een aanpalend *martyrium* of kapel met een vierkante gebedsruimte en halfronde apsis. Deze romaanse kapel is twee verdiepingen hoog. De flanketorens en kapel zijn opgetrokken in zandsteen (Balegemse steen) op vernieuwde plint.¹⁵ De dakconstructie van het koor dateert vermoedelijk uit het begin van de 16de eeuw. Op de muur van de viering is de aftekening nog zichtbaar van het romaanse dak en zijn enkele daktegels nog vervat in de muur. Het romaanse dak was duidelijk lager en iets minder steil.¹⁶

De Sint-Michielskerk loopt doorheen de eeuwen meerdere keren zware schade op, zoals tijdens de grote brand van 1354, tijdens de Gentse opstanden in 1490 en tijdens de 16de-eeuwse godsdienstoorlogen.¹⁷ Het classicistisch schip dateert van rond 1776. Het is een driebeukig schip van zes traveeën met omstandige oostpartij met een koor van twee rechte traveeën en apsis. De classicistische westgevel wordt bekroond met een vierkante toren onder geknikt leien tentdak. Het schip is opgetrokken uit bakstenen op natuurstenen plint onder een leien zadeldak. In 1903 kent de Sint-Michielskerk een grondige restauratie met een toevoeging van een sacristie in 1909. Zowel de westgevel als de sacristie zijn opgetrokken uit zandsteen.¹⁸

De begraafplaats staat aangeduid op de historische kaarten en is deels ommuurd en deels omzoomt met een bomenhof. Tot op heden is het kerkhof in gebruik. Aan de westelijke zijde, langsheen de straat Eiland, de pastorie en de toegangsweg tot de kerk, is de bakstenen kerkhofmuur nog steeds aanwezig. De meest oostelijke begravingen zijn sinds de Tweede Wereldoorlog een uitbreiding t.o.v. het historische kerkhof. Ook het gemeentehuis, ten zuidwesten van de kerk, is in de 20ste eeuw opgetrokken op een deel van het oude kerkhof.¹⁹

DE PASTORIE

Omstreeks het midden van de 17de eeuw wordt een pastorie gebouwd ten noorden van de Sint-Michielskerk. De huidige pastorie dateert uit 1894, opgetrokken door de gemeente als gevolg van het Concordaat van 1801. Het huis kent een traditionele neoclassicistische opbouw met een ommuurde tuin, aansluitend op het kerkhof.²⁰

3.2.3. Inventaris onroerend goed

De **Sint-Michielskerk** is beschermd als monument sinds 25-07-1942 omwille van zijn archeologische waarde. De kerk met kerkhof wordt aangeduid als vastgesteld bouwkundig erfgoed op 14-09-2009.²¹ Ook het **pastoriegebouw** van de Sint-Michielsparochie met inbegrip van de tuin is geklasseerd als beschermd monument sinds 27-01-2003. De pastorie is eveneens aangeduid als vastgesteld bouwkundig erfgoed sinds 14-09-2009.²²

¹⁴ Cherretté, Reniere & Vanholme 2008, p.7.

¹⁵ <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9527> (geraadpleegd op 24/08/2021).

¹⁶ Vandenborre 1997, ongepubliceerd verslag.

¹⁷ Vandenborre 1997; Van der Kelen 1988, ongepubliceerd verslagen.

¹⁸ <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9527> (geraadpleegd op 24/08/2021).

¹⁹ <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9527> (geraadpleegd op 24/08/2021).

²⁰ <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9528> (geraadpleegd op 24/08/2021).

²¹ <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9527> (geraadpleegd op 24/08/2021).

²² <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9528> (geraadpleegd op 24/08/2021).

3.2.4. Cartografische studie

3.2.4.1. Jacques horenbault – het land van aalst (1619)

Het oudste cartografisch document voor het studiegebied is de kaart van Jacques Horenbault uit 1619 van het Land van Aalst (Figuur 38). De kaart beeldt het marktplein af, met ten oosten hiervan de Sint-Michielskerk omsloten door een wegtracé. Een fijne donkerbruine lijn aan weerszijden van de kerk is vermoedelijk de muur die het kerkhof afbakt.

Fig. 38. Uitsnede uit de Horenbaultkaart van het Land van Aalst (1619) met centraal de kerk van Sint-Lievens-Houtem (bron: <https://gallica.bnf.fr/>).

3.2.4.2. Villaretkaart (1745 – 1748)

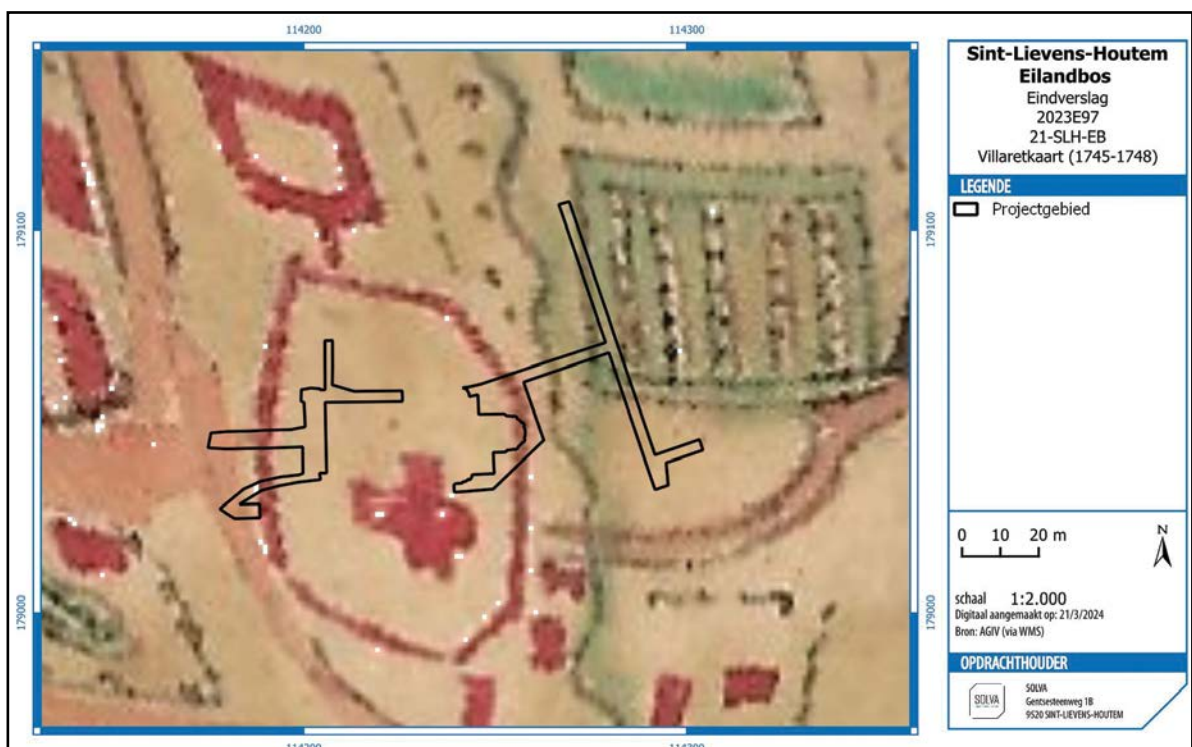

Fig. 39. Uitsnede uit de Villaretkaart met aanduiding van het projectgebied.

De Villaretkaart uit 1745-1748 (Figuur 39. Uitsnede uit de Villaretkaart met aanduiding van het projectgebied. toont het ommuurde kerkhof met centraal de kerk. Ten noorden hiervan ligt het pastoriegebouw met tuin, eveneens omzoomd. Ten oosten van het kerkhof is de Molenbeek aangeduid.

3.2.4.3. Jozef Johan Frans Ferraris – Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik (1771-1778)

Op de Ferrariskaart uit 1771-1778 keren dezelfde elementen terug (Figuur 40). De Sint-Michielskerk en het kerkhof zijn gedeeltelijk afgebakend door een muur. Ten noorden is de pastorij afgebeeld. In het oosten vormt een bomenrij de grens van het kerkhof en de pastorietauin met het achterliggende natte graslandschap.

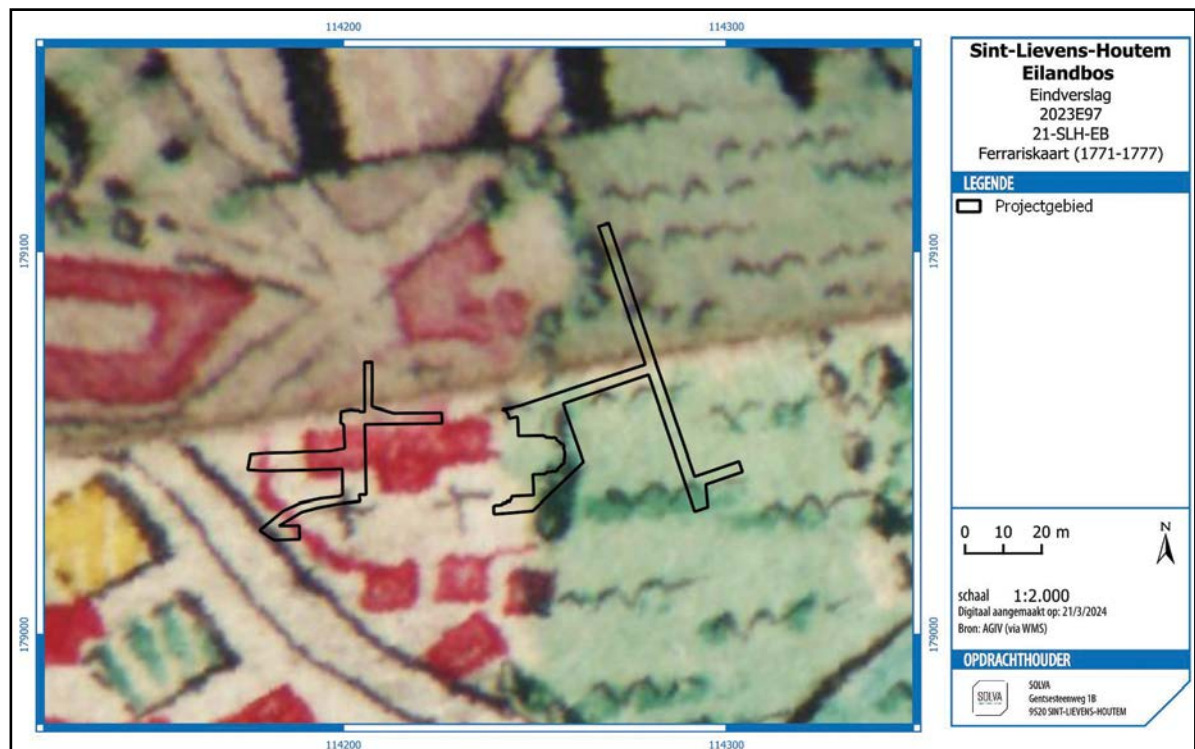

Fig. 40. Uitsnede uit de Ferrariskaart met aanduiding van het projectgebied.

3.2.4.5. Atlas der Buurtwegen (CA. 1841)

De Atlas der Buurtwegen (ca. 1841) toont de Sint-Michielskerk in haar huidige vorm (Figuur 41). Het kerkhof is, zoals op de Ferrariskaart, gedeeltelijk ommuurd. Enkel het westelijke deel, langsheen de straat Eiland, is duidelijk begrensd door een muur. In het noorden en het oosten is de grens van het kerkhof terug te zien in de perceelgrenzen, met in het noorden het pastoriegebouw. Vanuit de Molenbeek in het oosten loopt een noordwest-zuidoost georiënteerde voetweg naar de kerk. Dit pad ligt in het verlengde van een wegtracé ten oosten van de Molenbeek, dewelke reeds is afgebeeld op de Villaretkaart.

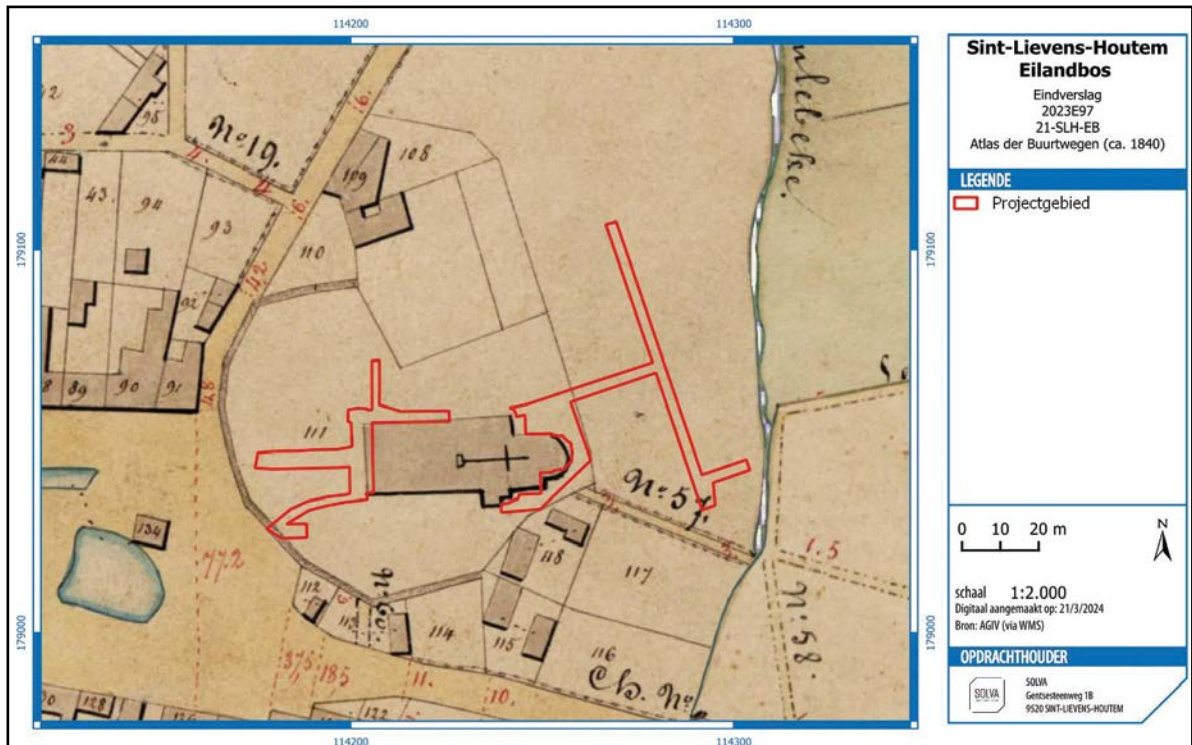

Fig. 41. Uitsnede uit de Atlas der Buurtwegen met aanduiding van het projectgebied.

3.2.4.6. Philippe Vandermaelen - *Cartes Topographiques de la Belgique* (1846-1854)

De kaart van Vandermaelenkaart (1846-1854) verschaf weinig informatie (Figuur 42). De kerk en pastorie zijn door middel van een symbool aangeduid. Een duidelijk kerkhof is niet te herkennen. Ten oosten van de kerk en de pastorie is één duidelijke perceel grens gemarkeerd, evenals de Molenbeek en wegtracé ten zuidoosten.

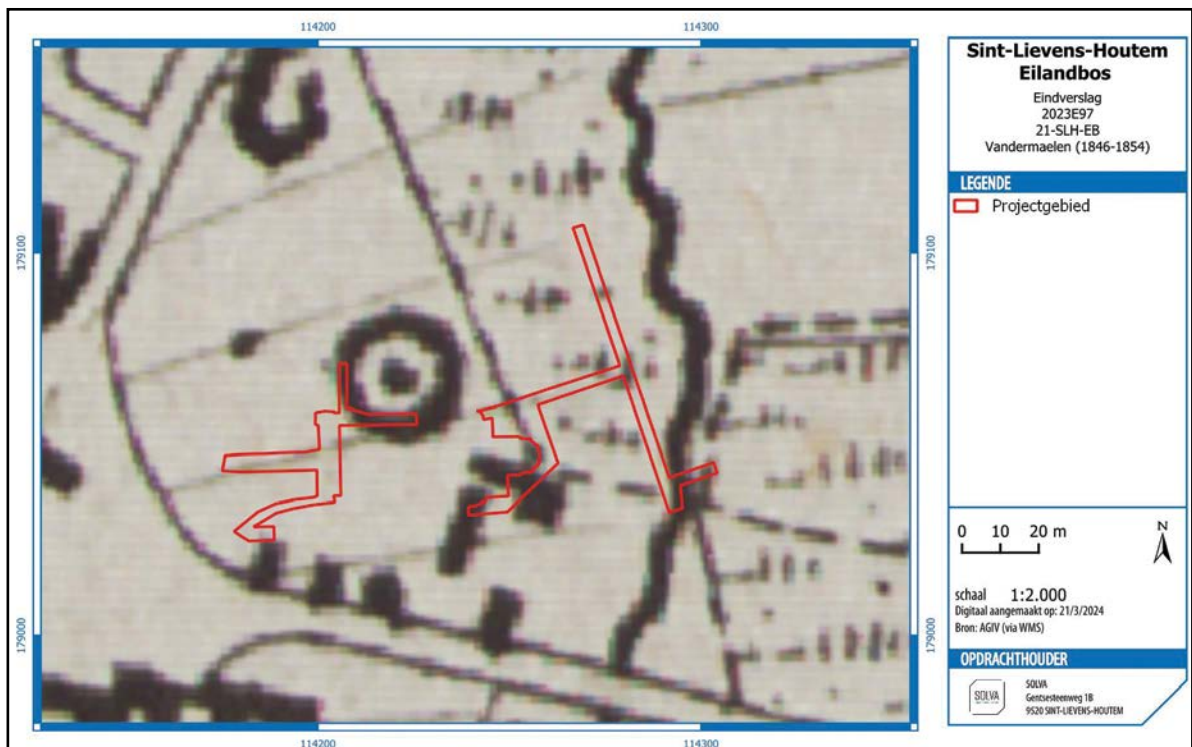

Fig. 42. Uitsnede uit de kaart van Vandermaelen met aanduiding van het projectgebied.

3.2.4.7. Philippe Chrétien Popp - Atlas Cadastral Parcellaire de la Belgique (1842-1879)

De Poppkaart (1842-1879) toont quasi dezelfde situatie als op de kaart van Vandermaelen (Figuur 43). De kerk behoudt dezelfde lay-out. Het kerkhof is in het westen begrensd door een iets dikkere zwarte lijn, wat vermoedelijk de kerkhofmuur symboliseert. In het noorden, oosten en zuiden is het kerkhof begrensd door de perceelgrenzen. De Molenbeek en voetweg naar het kerkhof zijn eveneens aangeduid.

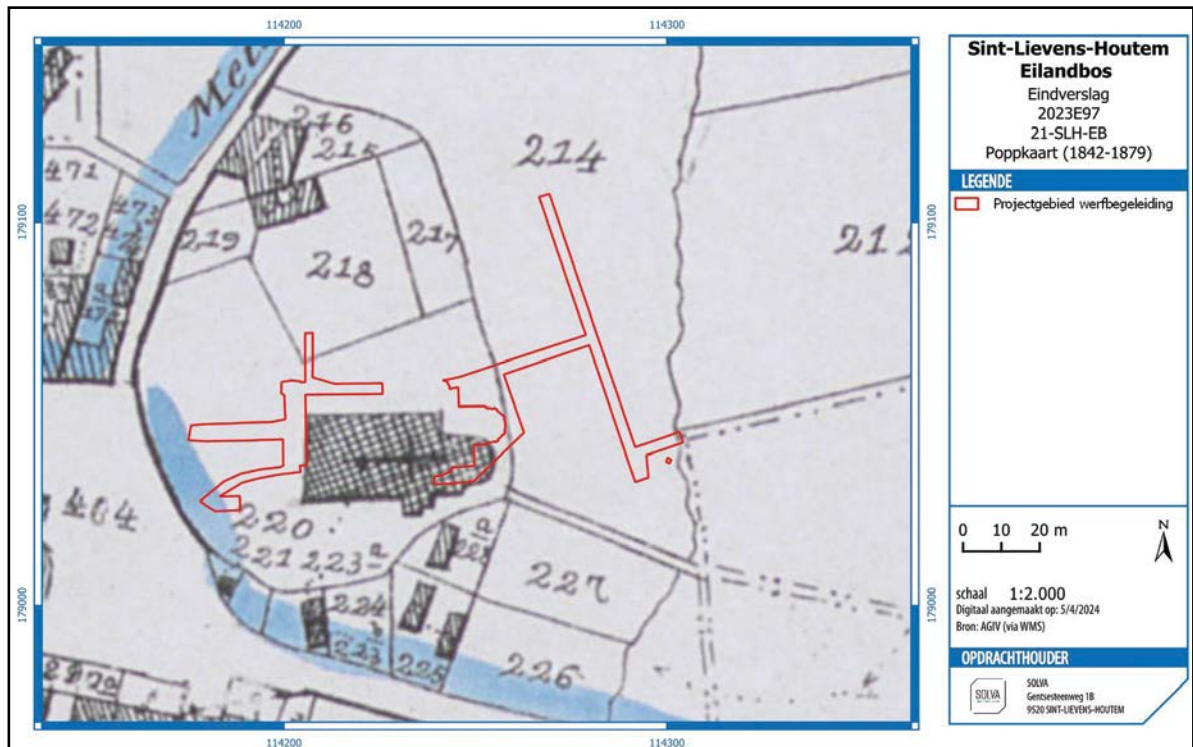

Fig. 43. Uitsnede uit de Poppkaart met aanduiding van het projectgebied.

3.2.4.8. Recente luchtfoto's

Fig. 44. Recente luchtfoto uit 1971 met aanduiding van het projectgebied.

Luchtfoto's uit 1971, 1990 en 2023 (Figuur 44, Figuur 45, Figuur 37) tonen steeds een gelijkaardig beeld van het projectgebied. Het kerkhof kent reeds de oostelijke uitbreiding en de paden zijn verhard.

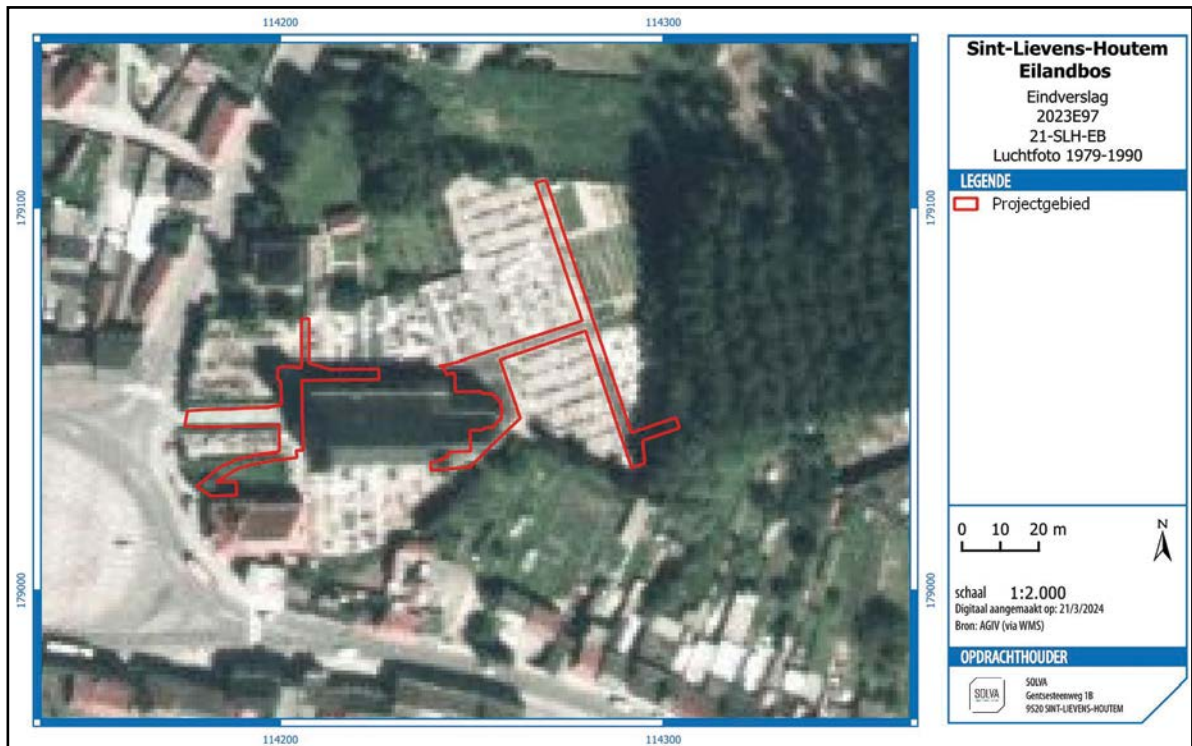

Fig. 45. Recente luchtfoto uit 1990 met aanduiding van het projectgebied.

3.3. HET ARCHEOLOGISCH KADER

Bouwhistorisch en archeologisch onderzoek binnen het projectgebied en in de directe omgeving hiervan, verschaft ons archeologische voorkennis over het projectgebied en zijn omgeving.

3.3.1. De Sint-Michielskerk en directe omgeving

De **Sint-Michielskerk en omgeving** heeft op de centrale archeologische inventaris CAI-locatienummer 506114.

Naar aanleiding van herstellingswerken aan de romaanse kapel werd in **1988 een archeologisch onderzoek** uitgevoerd door de Nationale Dienst voor Opgravingen, het huidige agentschap Onroerend Erfgoed. Naast een sleuf in de spiltrapruimte van de noordelijke en zuidelijke romaanse toren, zijn ook sleuven buiten aan de zuidkant van de kapel en achter het koor gegraven (Figuur 46). Meerdere kerkvloerniveaus en funderingen kwamen hierbij aan het licht. De halfronde apsis van het koor bleek bovendien op een ouder, vlak afgesloten kooruiteinde te steunen. Deze stenen kerk vormde vermoedelijk de voorganger van de 12de-eeuwse gestichte kerk door de Sint-Baafsabdij. De Gentse Sint-Baafsabdij verwierf immers in 976 *Holthem, cum ecclesia*. Daarenboven doorsnijdt dit ouder kooruiteinde zowel oudere volmiddeleeuwse niveaus, als enkele grafkuilen. Dit vormt een belangrijke aanwijzing voor een nog ouder (houten?) bedehuis. Het romaanse gebouw kende aldus meerdere voorgangers. Tijdens het onderzoek zijn eveneens een drietal loopniveaus, enkele greppels, kuilen en paalgaten opgegraven, dewelke getuigen van een volmiddeleeuwse occupatie. Vermoedelijk zijn deze bewoningssporen in verband te brengen met de hoeve van het domein *Holthem*.

De *Hofkouter* van de hoeve bevond zich ten noordwesten van de Sint-Michielskerk.²³

In **1997** is, naar aanleiding van een geplande restauratie in de zuidkapel, naast een bestudering van de muurschilderingen ook een **opgraving** uitgevoerd.²⁴

Het archeologisch onderzoek in 1988 en 1997 bracht heel wat gegevens over bouwgeschiedenis van de kerk aan het licht. Van deze onderzoeken zijn echter geen rapporten gepubliceerd. De ongepubliceerde notities van Ignace Van Der Kelen en Dirk Van Eenhooge verschaffen enig inzicht in de archeologische vaststellingen.²⁵ Onderstaande samenvatting is gebaseerd op deze notities:

OPGRAVINGEN BINNEN DE KERK (1988 & 1997)

De oudste vloer in de zuidkapel, bestaande uit witte mortel, bevindt zich op een diepte van -1,20 m onder het huidig vloerniveau van de kerk. Daarboven volgt een opeenvolging van ophogings- en/of puinlagen gevolgd door nog 1 à 2 mortelvloeren. Brandsporen getuigen van meerdere branden binnen de kerk. Op een diepte van -0,65 m werd in de zuidkapel, de dwarsbeuk en het zuidportaal een natuurstenen tegelvloer aangetroffen, in de traptoren lag deze op -0,95 m diepte. De aanleg van een bakstenen muur op deze vloer en andere muuraanpassingen worden gedateerd in de tweede helft van de 15de eeuw. De kerk werd vermoedelijk geteisterd door een brand in deze periode, waarna de functie van de kapel en traptoren werd gewijzigd. Waarschijnlijk is er een verband met de gebeurtenissen rond 1490 toen de Sint-Michielskerk gedeeltelijk werd verwoest en een deel van de kerk als noodkerk werd ingericht. Een tegelvloer uit Doornikse kalksteen bevindt zich op -0,34 m diepte en wordt gedateerd in de tweede helft van de 16de eeuw. In deze periode wijzen meerdere sporen op een zware brand in de traptoren. Verdere aanpassingen worden gelinkt met de verwoestingen van de kerk door de troepen van Lodewijk XIV rond de jaren 1700.

Een sleuf in het koor achter het altaar leverde op -0,87 m diepte een vloer uit ongeglazuurde rood gebakken tegels op. Restanten van een natuurstenen vloer bevonden zich amper 5 cm lager. Op een diepte van -1,37 m werd op de binnenwand van de koorroning frescosporen aangetroffen, net als in de spiltrapruimtes. Op -1,69 m werd een nieuw vloerniveau opgegraven bestaande uit rode vloertegels met platte daktegels. Onder dit vloerniveau bevond zich een bruin opvullingspakket van 95 cm dikte. Hieronder werd een laag van wit zand aangesneden, vermengd met Balegemse zandstenen, mortel en pleisterwerkfragmenten. Daaronder bevond zich opnieuw een bruin opvullingspakket. Een uitspringende muur blijkt geen onderdeel van een crypte te zien, maar de fundering van de eerste stenen kerk.

OPGRAVINGEN BUITEN DE KERK (1988)

Buiten de kerk, ten zuiden van het koor, zijn volmiddeleeuwse bewoningssporen aangesneden. Een gracht liep schuin aflopend naar het zuiden toe. Twee paalsporen zouden de restanten kunnen zijn van houten bewoning. Enkele restsporen van grafkisten en de begraving van twee skeletten doorsnijden deze middeleeuwse sporen. Een sleuf ten oosten van het koor bracht een ouder rechthoekig kooruiteinde uit Balegemse steen aan het licht. Deze muur en sporen van de funderingssleuf doorsnijden enkele graven. Deze begravingen zijn dus ouder dan de eerste stenen kerk. Er was m.a.w. reeds een kerkhof aanwezig bij een ouder niet gelokaliseerd (houten?) kerkje. De zone ten oosten van het koor leverde eveneens duidelijke bewoningssporen uit de volle middeleeuwen, op basis van het aardewerk meer specifiek te dateren in de 10de tot begin 11de eeuw.

²³ Callebaut & De Groote 1988, p.202; Callebaut & De Groote 1989, p.44.

²⁴ Van Eenhooge 1997, ongepubliceerd verslag.

²⁵ Van der Kelen 1988; Van Eenhooge 1997.

Parallel met het oostelijke koor, ter hoogte van de eerste graven, zou ook een lage muur in Balegemse steen aanwezig zijn.²⁶ Vermoedelijk vormt deze muur de grens- of keermuur tussen het verhoogd plateau van de kerk en de omliggende gronden (een grensscheiding).

Ten zuiden van de westelijke voorgevel, ter hoogte van de kasseiverharding, is eveneens een kleine proefput gegraven. Er zijn noch gebouwsporen noch begravingen aangesneden. De ondergrond bleek tot op de moederbodem verstoord.

Een bijkomende sleuf kon tenslotte onderzocht worden op de vluchtweg van het Cultuurcentrum naar de Edgard Tinelstraat, op ca. 25 m achter huisnummer 11. De ondergrond bestond hier uit alluvium van de nabijgelegen Molenbeek. De sleuf is tot op ca. 1 meter verdiept, waarna men door de grondwatertafel via boringen tot 2 meter diepte hetzelfde opvullingspakket kon vaststellen. Volmiddeleeuwse bewoning, zoals aangetroffen naast de kerk, kan hier uitgesloten worden.

Tenslotte vermelden we een **toevallige vondst** uit **2007**: een concentratie zandstenen is geïnterpreteerd als het mogelijke restant van een losstaande romaanse westtoren, gelegen voor het huidige westportaal.²⁷

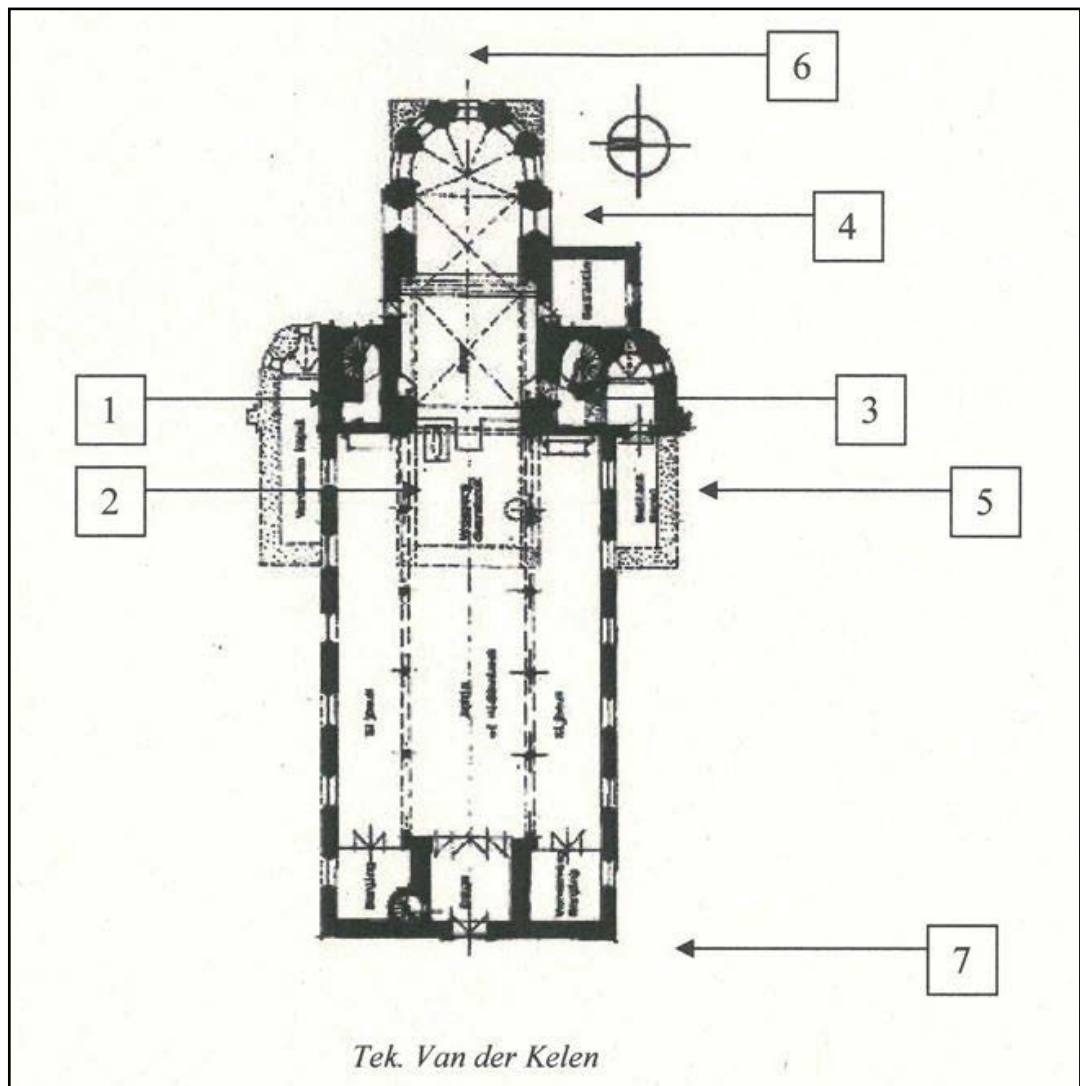

Fig. 46. Locatie proefputten 1988 (bron: Ignace Van der Kelen).

²⁶Volgens een grafdelver.

²⁷www.archeonet.be (23 mei 2007).

3.3.2. Ruimere omgeving rond het projectgebied

In de directe en ruimere omgeving van het projectgebied zijn meerdere waarnemingen op te merken (Figuur 47).

Op het **Marktplein** zijn reeds verschillende opgravingen gebeurd. **CAI-locatie 500417** betreft toponymisch-historisch onderzoek naar de markt van Sint-Lievens-Houtem en is in dit kader niet relevant. Een eerste opgraving (**CAI-locatie 508101**) vond plaats ter hoogte van de hoek met de Schoolstraat.²⁸ Hier zijn een 13de-eeuwse cultuurlaag, 14de-eeuwse kuilen en een 14de-eeuwse tonwaterput aangetroffen. In 2008 voerde SOLVA een archeologisch proefsleuvenonderzoek uit op het Marktplein (**CAI-locatie 150270**). De oudste daarbij aangetroffen sporen dateren uit de 14de eeuw, het gaat om verschillende kuilen. Uit dezelfde periode stammen verschillende wegtracés. Recentere sporen zijn een gracht, het schepenhuis en een poel.²⁹ In navolging van de proefsleuven op het Marktplein, voerde SOLVA in 2016 een **opgraving** uit op het oostelijke deel van het **Marktplein**. Het oudste spoor, een gracht, is te dateren in de 11de-12de eeuw en is vermoedelijk in verband te brengen met de vroegste ontginningen van de gronden rondom de Sint-Michielskerk. In het noorden van het vlak zijn talrijke kuilen uit de late en postmiddeleeuwen aangetroffen. Deze zijn vermoedelijk te linken aan de jaarlijkse bedevaarten en jaarmarkten, die respectievelijk teruggaan tot het begin van de 11de en minstens het midden van de 14de eeuw. Tussen deze kuilen zijn eveneens twee 12de-13de-eeuwse klokkengieterskuilen opgegraven. Naast sporen van een postmiddeleeuwse wegtracé dat aansluit op de straat Eiland en de funderingen van het voormalige schepenhuis, zijn eveneens twee fases van een grote poel of vijver uit de Nieuwste Tijd onderzocht.³⁰ Het onderzochte wegtracé op het Marktplein buigt af in noordoostelijke richting naar de straat Eiland en sluit ongetwijfeld aan op het wegtracé hier aangetroffen in 2011.

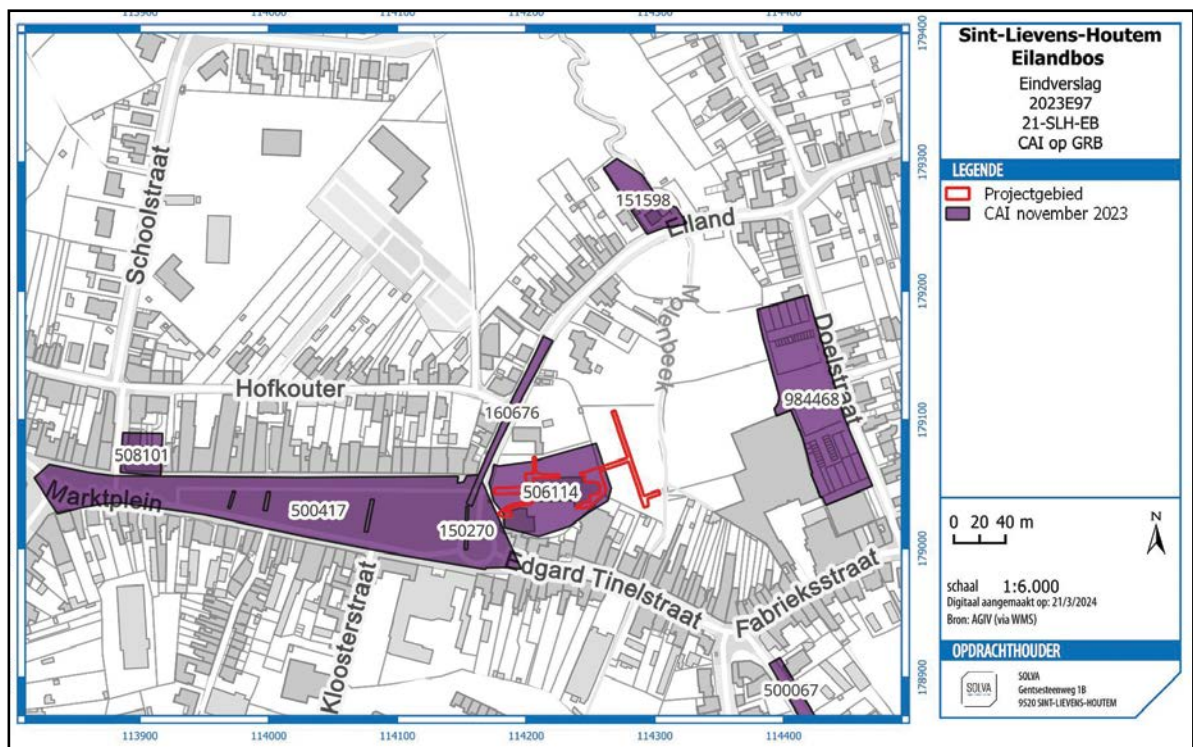

Fig. 47. CAI op GBR met aanduiding van het projectgebied en de nabijgelegen CAI-locaties.

²⁸ De Groote, Moens & De Clercq 2001a, p.36; De Groote, Moens & De Clercq 2001b, p.222-225.

²⁹ Cherretté, Reniere & Vanholme 2008, p.38-39.

³⁰ Clement *et al.*, 2020.

Ten noorden van en aansluitend aan het Marktpllein, in de straat **Eiland**, voerde SOLVA in 2011 een archeologisch onderzoek uit (**CAI-locatie 160676**). Hierbij kwamen een beperkt aantal sporen aan het licht, voornamelijk daterend uit de postmiddeleeuwen.³¹ Het gaat om een vermoedelijk 19de-eeuwse riool, sporen van een kasseiweg of pleinbedekking en verschillende grachten, greppels en kuilen

In 2018 voerde SOLVA een bureaustudie (**archeologienota 2018J202, CAI-ID984468**) uit voor de herontwikkeling van de oude textielfabriek aan de Doelstraat. Dit projectgebied ligt ten oosten van het **Eilandbos**. Het onderzoek toonde aan dat het terrein in een landschappelijke zone ligt met een vrij laag archeologisch potentieel. Het betreft een, ten opzichte van de omgeving, laaggelegen beekvallei met zeer natte bodems, weinig geschikt voor landbouw. Bewoning zal eerder op de hoger gelegen locaties in het landschap gezocht moeten worden en rond de historische kern van Sint-Lievens-Houtem, namelijk rond het Marktpllein.³²

De **Korenwatermolen (CAI-ID 151598)** tenslotte is een watermolen die teruggaat tot de 15de eeuw, op dat moment eigendom van de Gentse Sint-Baafsabdij. De huidige molen heeft nog resten die dateren uit ca. 1700 en is beschermd als monument en als dorpsgezicht.³³

³¹ Klinkenborg *et al.* 2013, p.21.

³² Deschepper *et al.* 2017.

³³ <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/151598> (geraadpleegd op 29/11/2021).

04 | INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

4. INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

Het projectgebied bevindt zich op het historische kerkhof van de gemeente Sint-Lievens-Houtem. De vroegste vermelding van de kerk dateert uit het einde van de 10de eeuw. Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat de romaanse stenen kerk een stenen voorganger kende. Begravingen ouder dan deze stenen voorganger geven dat dat waarschijnlijk nog een oudere, houten, kerk aanwezig was. De oprichting van de romaanse kerk is te dateren in de 11de of 12de eeuw. De aanwezigheid van ook nederzettingssporen op deze locatie wijst op bewoning op deze locatie reeds in de 10de-vroeg 11de eeuw. Samen met de resultaten van archeologisch onderzoek in de directe omgeving, met name op en rond het Markplein, bevestigt het archeologische onderzoek op het historisch kerkhof de aanwezigheid van bewoning vanaf de volle middeleeuwen. Dit stemt overeen met de geschreven bronnen.

Wat de postmiddeleeuwse periode betreft, geven de historische kaarten beperkte informatie over het kerkhof. Het kerkhof blijkt in het westen fysiek begrensd door een kerkhofmuur, in het oosten is geen muur opgetekend. De kerk in haar huidige vorm combineert een romaans koor en romaanse zuidelijke traptoren met een classicistisch schip dat dateert uit 1776. De historische kaarten beelden de kerk aldus af.

In volgende hoofdstukken volgt eerst een beschrijving van de stratigrafische opbouw van de site en de bodemgenese (H4.1), daarna volgt een beschrijving van de archeologische site aan de hand van het sporenbestand (H4.2). Hierbij vertrekt de beschrijving vanuit de contexten, de welke een groepering van sporen zijn (cf. supra). Waar mogelijk zijn contexten gegroepeerd tot een structuur en aldus vermeldt in de tekst. Bij de beschrijving van de contexten in hoofdstuk 4.1 en 4.2 worden enkel de relevante zaken en vondsten vermeld. Het vondstmateriaal is in de eerste plaats gebruikt om de datering van contexten te ondersteunen. Het assessment van de vondsten gebeurt tevens op contextniveau en is terug te vinden in de lijsten in bijlage. De verschillende vondstcategorieën worden kort toegelicht in hoofdstuk 4.3.

4.1. BESCHRIJVING VAN DE STRATIGRAFISCHE OPBOUW

4.1.1. Beschrijving van de wijze waarop de archeologische site zich aan het huidige oppervlak manifesteert

Voor de locaties van de zones, zie Figuur 13 en Figuur 14.

Zone I in het oosten van het projectgebied is aangelegd in een grasveld (Figuur 48). De overige zones bevinden zich ter hoogte van de verharde paden in het kerkhof. In deze zone verschenen op een diepte van 40 cm lagen die we linken aan het ophoging van het kerkhof (39,75 m TAW) (Figuur 49). Een recente begraving (in plastic zak) werd geraakt op een diepte van 90 cm (39,25 m TAW).

Zone VI omvat de oostelijke helft van het projectgebied. In deze zone bleven de werken binnen het de contouren van de bestaande verstoring, zoals bleek uit de kleine kijkvensters **zone II en III** (Figuur 50 en Figuur 51). Lokaal, ter hoogte van zone V en VII raakten de werken aan archeologische lagen. In **zone V** reikten de werken dieper omwille van de aanleg van een boomput. De opbouw van de bestaande verstoring bedroeg 20 tot 40 cm, waaronder sterk verstoorde kerkhofgrond met een grafkuil aan het licht kwam (39,67 m TAW) (Figuur 52

en Figuur 53). Op een diepte van ca. 1 meter kwam menselijk bot tevoorschijn (39,23 m TAW). Rondom het koor is de verharding beperkt afgegraven, tot max. ca. 20 cm. Enkel in **zone VII** kwam hierbij een deel van de fundering van het koor aan het licht (40,36-40,22 m TAW) (Figuur 54).

Fig. 48. Locatie zone I.

Fig. 49. Profiel 1DA zone I.

Fig. 50. Locatie Zone II, profiel 2AB.

Fig. 51. Locatie Zone III.

Fig. 52. Locatie zone V.

Fig. 53. Zone V, profiel 5AB.

Fig. 54. Zone VII.

Zone IV is gelegen ten noorden en ten westen van de kerk. Direct ten noorden van de kerk, langsheen de kerk en naar de pastorie toe, kwamen de archeologische lagen op beperkte diepte aan het licht. Aan de noordzijde van de kerk verscheen het verstek van de fundering op ca. 35 cm onder de groenstrook langsheen de kerk (40,65 m TAW) (Figuur 55). Ook ter hoogte van het pad naar de pastorie kwam een oudere kerkhofmuur op een diepte van 25 à 30 cm onder het maaiveld tevoorschijn (40,83 m TAW) (Figuur 56). Zowel aan de noordzijde als aan de westzijde verscheen onder de verharding een puinrijk postmiddeleeuws pakket (context IV-1) (40,70 m TAW). Ten westen van de kerk dekte laag oudere sporen af, met

onder andere de fundering van de westgevel van het romaanse schip, op een diepte van 55 tot 70 cm (40,45-40,35 m TAW) (Figuur 57). Dit zorgde voor een goede bewaring van de archeologische sporen op deze locatie. Ter hoogte van de toegangsweg tot de kerk vanuit het Marktplaats waren er echter duidelijk recente verstoring van een rups- of bandenkraan aanwezig (Figuur 58). Naar de markt toe was lokaal zelfs een pakket natuursteen gestort, vermoedelijk in functie van stabiliteit. Tussen de twee parallelle verstoorte stroken bleken enkel naar de kerk toe nog archeologische sporen bewaard op een diepte van ca. 55-80 cm (40,25-40,00 m TAW) (Figuur 59).

Fig. 55. Zone IV ten noorden van de kerk.

Fig. 56. Zone IV naar de pastorijswoning toe.

Fig. 57. Zone IV ten noordwesten van de kerk.

Fig. 58. Zone IV ter hoogte van het toegangspad tot de kerk.

Fig. 59. Zone IV ter hoogte van het toegangspad tot de kerk.

4.1.2. Beschrijving van de stratigrafische opbouw van de archeologische site

Gezien de invulling van het projectgebied als kerkhof kent het projectgebied een vrij vlak verloop. Uit het digitaal terrein model en de hoogteprofielen blijkt de zone van het kerkhof iets hoger te liggen dan de aanpalende gronden ten noorden en ten zuiden langsheen de Molenbeek (Figuur 29). Door de uitbreiding van het kerkhof naar het oosten toe, reikt het kerkhof tot aan de Molenbeek. In het profiel in zone I, vlak naast de Molenbeek, is duidelijk te zien dat pakketten grond zijn aangevoerd (Figuur 49). Dit om de natuurlijke helling van de

beekvallei te compenseren en bijkomende grond in gebruik te nemen als kerkhof. Hier lag met gras ingezaaide teelaarde bovenop de aangevoerde recente pakketten.

Elders op het terrein geven de profielen geen blijk van afgraving of nivellering. De archeologische niveaus zijn doorgaans direct aanwezig onder de recente verharding van de wegen.

Ter hoogte van het koor gaf zone V een inkijk in de kerkhofgrond op deze locatie. De kerkhofgrond is bijzonder puinig en leverde enkel postmiddeleeuws aardewerk op (Figuur 53). Deze zone blijkt sterk verstoord door enerzijds nutsleidingen en anderzijds vermoedelijk door het archeologisch onderzoek uit 1988 (Figuur 46).

Direct ten westen en ten noorden van de kerk bleken de oudere sporen te zijn afgedekt door een puinig postmiddeleeuws pakket (Figuur 55 en Figuur 57). Na het blootleggen van de fundering westelijke muur van het romaanse schip kwam op een diepte van ca. 70 cm moederbodem aan het licht ten westen van hiervan (Figuur 60). Elders kon geen moederbodem opgetekend worden (Figuur 60). Ter hoogte van het pad naar de markt waren op de verstoringsdiepte van ca. 50 cm sporen ter herkennen, uitgegraven in antropogene grond. Deze puinrijke lagen vertoonden sporen van waterverzadiging, in die zijn dat de grond als het ware golfde. Bij het dieper graven in functie van stabiliteit, nam de instabiliteit toe. Hierbij kwam homogeen bruine grond aan het licht (Figuur 61). De grond is duidelijk antropogeen, met zeer weinig inclusies baksteen en mortel en zonder vondsten ter datering van deze laag.

Fig. 60. Zone IV, met een zone met moederbodem ter hoogte van het fotobord.

Fig. 61. Zone IV ter hoogte van het toegangspad tot de kerk.

4.1.3. Genese en bewaring van de bodems

De gemeente Sint-Lievens-Houtem bevindt zich op de grens van de zandleem- en leemstreek van Zuid-Oost-Vlaanderen (Figuur 24). Het projectgebied ligt grotendeels in de vallei van de Molenbeek. De Tertiaire afzettingen bestaan uit zand met kleilagen en zandsteenbanken (Figuur 27). Tijdens het quartair zijn er fluviatiele afzettingen gebeurd bovenop de pleistocene sequentie (Figuur 26). De bodemkaart toont dat het centrum bebouwd is (OB), met verder ten noorden, ten oosten en ten zuiden van het projectgebied (matig tot zeer) natte

zandleembodem zonder profiel (Aep, Ahp, Lfp(o)), Adp, Ldp (o), te linken aan de beekvallei (Figuur 32). Verder zuidwaarts zijn matig droge zandleembodems zonder profiel (Lcp) en matig droge zandleembodems met textuur B-horizont (AcaO) opgetekend.

Hoewel de vallei zelf lager is gelegen ten opzichte van de ruime omgeving, ligt het projectgebied iets hoger in de beekvallei ten opzichte van zijn directe omgeving (Figuur 29). Dit is het gevolg van een nivellering van het terrein ter gebruik als kerkhof.

In het projectgebied is slechts in één zone de moederbodem blootgelegd. De natuurlijke bodem bevindt zich in zone IV, net buiten de westelijke muur van het voormalige schip van de kerk. Het gaat om gelig oranje zandleem op ca. 70 cm onder het maaiveld (Figuur 60).

4.2. BESCHRIJVING VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE AAN DE HAND VAN HET SPORENBESTAND OF DE VONDSTENSPREIDING

De vastgestelde archeologische waarden binnen het projectgebied zijn te linken aan de Sint-Michaëlskerk (12de-eeuwse romaanse kerk met 18de-eeuwse uitbreidingen) en het omliggende kerkhof. Door de aard van de werken (beperkte bodemingrepen) en de archeologische methodiek (werfbegeleiding) is het niet mogelijk een strikte, absolute datering van al de aangetroffen sporen voorop te stellen. 14C-dateringen zijn ingezet op de datering van het voormalige schip en voorportaal van de kerk.

In totaal zijn, gespreid over zeven zones, **82 individuele sporen** geregistreerd. Hiervan behoren 61 sporen tot zone IV, de zone ten noorden en ten westen van de huidige kerk. De grootste concentratie sporen binnen deze zone situeerde zich net voor de huidige westmuur van de kerk. Deze sporen zijn na interpretatie ondergebracht in **50 contexten** (= spoorcombinaties), waarvan 39 contexten tot zone IV behoren.

De contexten omvatten onder andere een greppel, een kuil en een afvalkuil en vier paalsporen. Muren, insteken, opmaaklagen, een vloer, HFI- en VFI- contexten zijn te linken aan het voormalige schip en voorportaal van de Sint-Michielskerk. Enkele muren met bijhorende insteek en HFI-context zijn te interpreteren als oudere elementen van de afbakening van het kerkhof. Ook de huidige kerk is vertegenwoordigd in contexten als muur, insteek uitbraakspoor, VFI en HFI. Tenslotte vertegenwoordigen enkele contexten ook het kerkhof, met zowel kerkhofgrond als vier inhumaties. De inhumaties zijn aangetroffen in de vorm van drie grafkuilen, waarvan één met zekerheid sub-recent (begraven in een plasticzak) en één postmiddeleeuwse. Van een vierde graf is enkel de grafsteen opgetekend.

Het was mogelijk om enkele van deze contexten toe te wijzen aan een structuur. **Twee gebouwstructuren** verwijzen naar het voormalige schip en portaal van de kerk, structuur IV-8, en naar het huidige schip van de kerk, IV-9. Een derde structuur, IV-2 of **terreinafbakening**, verzamelt de contexten die toe te wijzen aan oudere elementen van de kerkhofafbakening.

4.2.1. Niet gefaseerde allesporenkaart

Zie Figuur 4 en Figuur 5 voor een niet gefaseerde allesporenkaart, zonder spoornummers. Onderstaande figuren geven zicht op het grondplan A in drie delen en op grondplan B, allen met spoornummers.

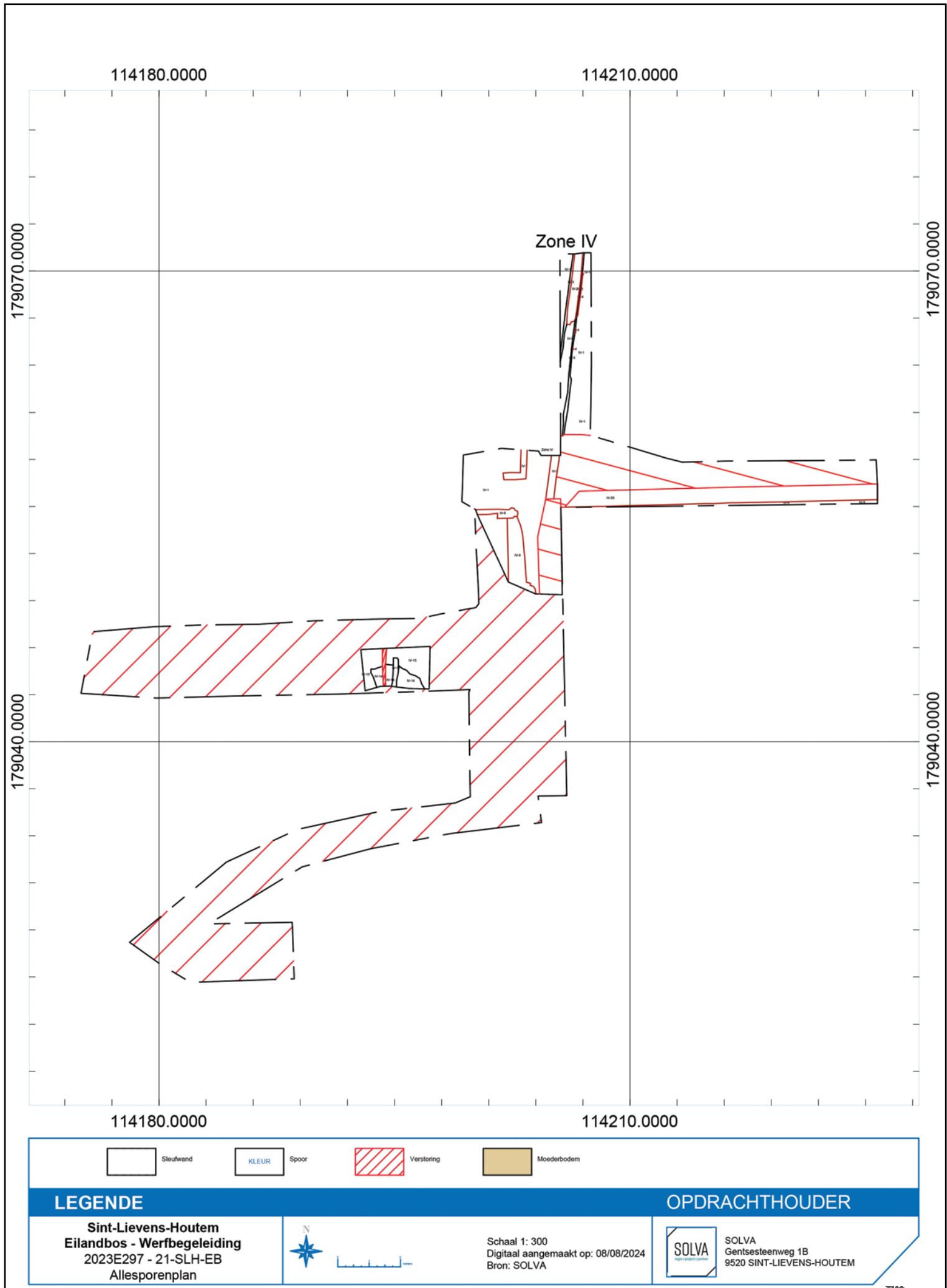

Fig. 62. Niet gefaseerde allesporenkaart grondplan A – deel 1.

INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

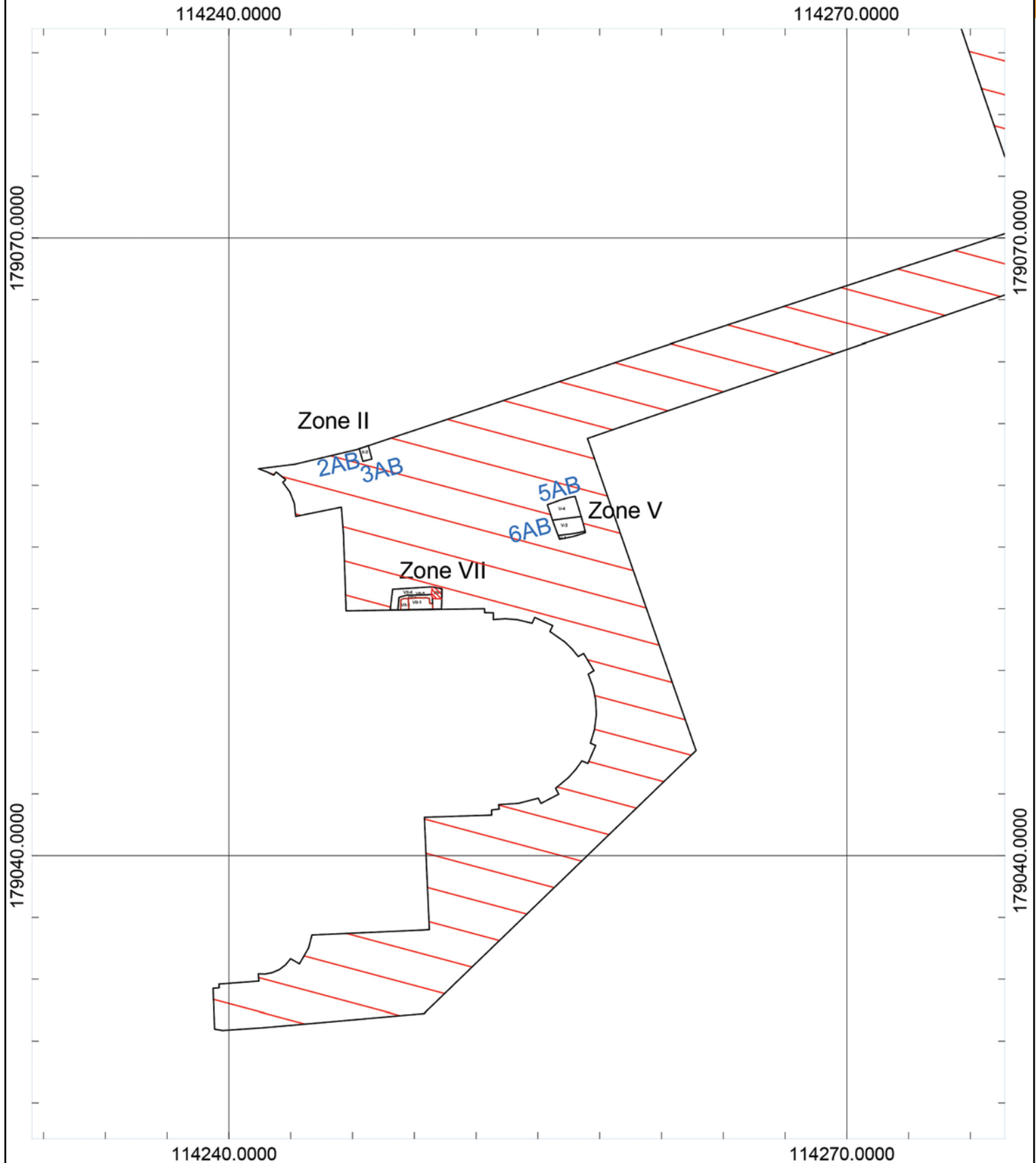

Fig. 63. Niet gefaseerde allesporenkaart grondplan A met aanduiding van de profielen – deel 2.

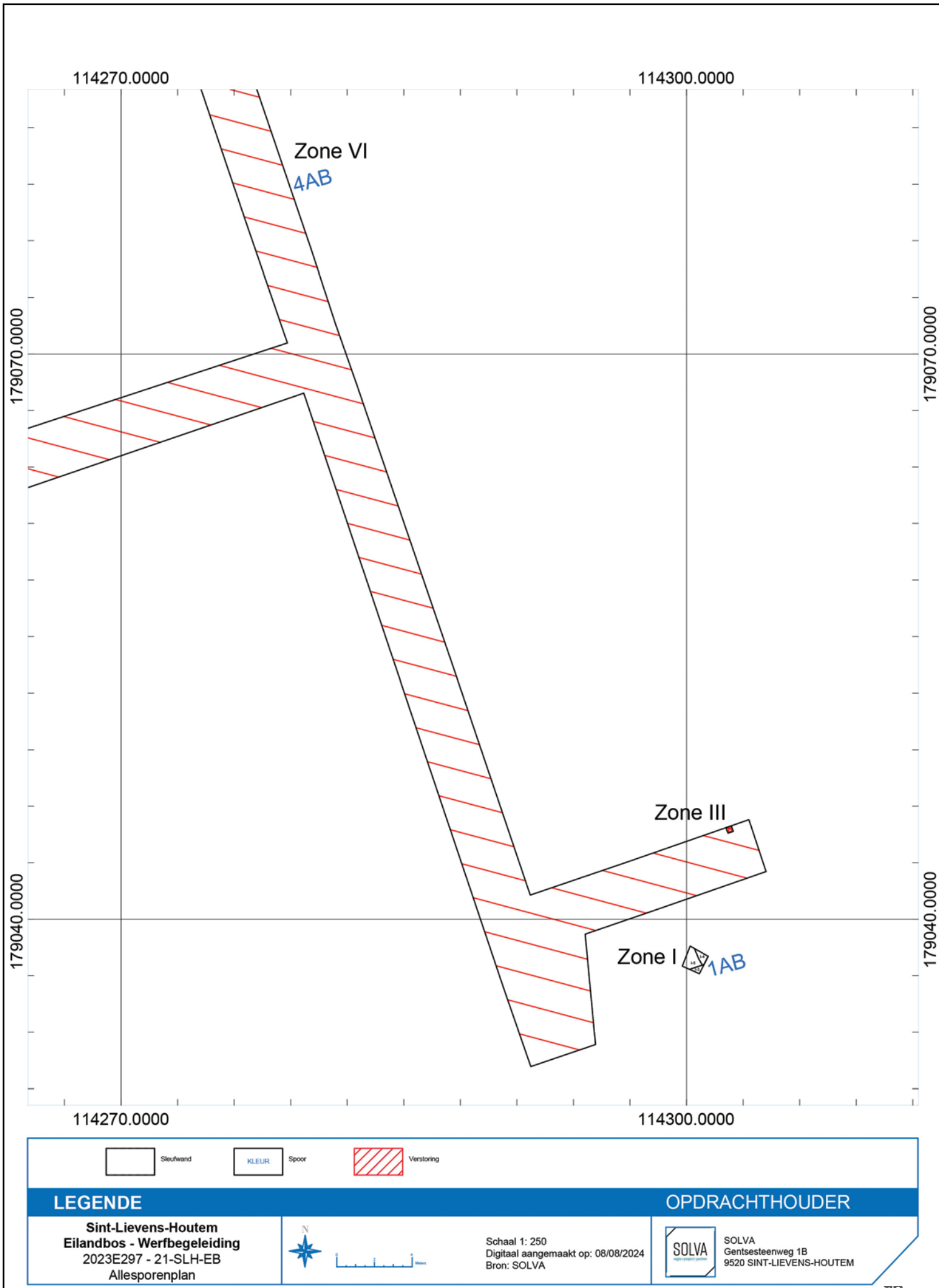

Fig. 64. Niet gefaseerde allesporenkaart grondplan A met aanduiding van de profielen – deel 3.

INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

114180.0000

114210.0000

179070.0000

179070.0000

179040.0000

179040.0000

114180.0000

114210.0000

Sleufwand

Spoor

Verstoring

LEGENDE

Sint-Lievens-Houtem
Eilandbos - Werfbegeleiding
 2023E297 - 21-SLH-EB
 Allesporenplan

Schaal 1: 200
 Digitaal aangemaakt op: 08/08/2024
 Bron: SOLVA

OPDRACHTHOUDER

SOLVA
 Gentsesteenweg 1B
 9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM

Fig. 65. Niet gefaseerde allesporenkaart grondplan B.

4.2.2. Analyse van archeologische spoorcategorieën en spoorcombinaties

4.2.2.1. Het kerkhof

Op verschillende locaties in het huidige kerkhof is informatie verworven over de wijzigingen in de interne organisatie van het kerkhof doorheen de tijd.

Zone I is gepland nabij de brug over de Molenbeek-Kottembeek (Figuur 48). Op deze locatie is het uitgraven van de boomput opgevolgd. Op een diepte van 90 cm kwam menselijk botmateriaal aan het licht, meer bepaald een schedel in een plastic lijkszak (Figuur 49). De plastic lijkszak wijst op een recente begraving. Sporen van een kist zijn niet vastgesteld. Twee profielen en het grondplan lieten toe de grafkuil van deze begraving te herkennen (**context I-3**), en toonden ook een tweede grafkuil (**context I-4**) (Figuur 66 en Figuur 67). De vulling van beide grafkuilen bestond uit sterk heterogeen groen zand met brokken zandsteen en brokjes baksteen. De grafkuilen zijn afgedekt met een lens donkerbruine zandleem en vervolgens met een dit pakket teelaarde (context I-1). Hoewel dit gedeelte van het kerkhof heden een grasperk is, moet het in recente tijden deel hebben uitgemaakt van het kerkhof. Eén van de profielen geeft zicht op de bodemopbouw naast een grafkuil, met name een afwisseling van lagen grof groen zand en bruine zandleem (context I-5). Eerder dan een natuurlijke bodemopbouw, lijkt ons dit het resultaat van ophoging door aangevoerde grond. Dit om een deel van de oorspronkelijke beekvallei te nivelleren in functie van de uitbreiding van het kerkhofareaal, zoals is gebeurd in functie van de begraving van de Oud-strijders ten noorden van Zone I.

Uit de onderzochte lagen is geen materiaal gerecupereerd.

Fig. 66. Zone I, profiel 1AB.

De werken rondom het koor van de kerk en in de wegebis ten noorden en noordoosten hiervan (**zone VI**), verschaften enkel lokaal informatie over het kerkhof (**zone V** en **zone II**).

De geplande boomput ten noordoosten van het koor, zone V, gaf een doorsnede van de lagen op deze locatie. Onder de fundering van de bestaande verharding was een compacte puinig laag aanwezig (**context V-4**). Deze laag bevatte inclusies baksteen, tegel, kalksteen,

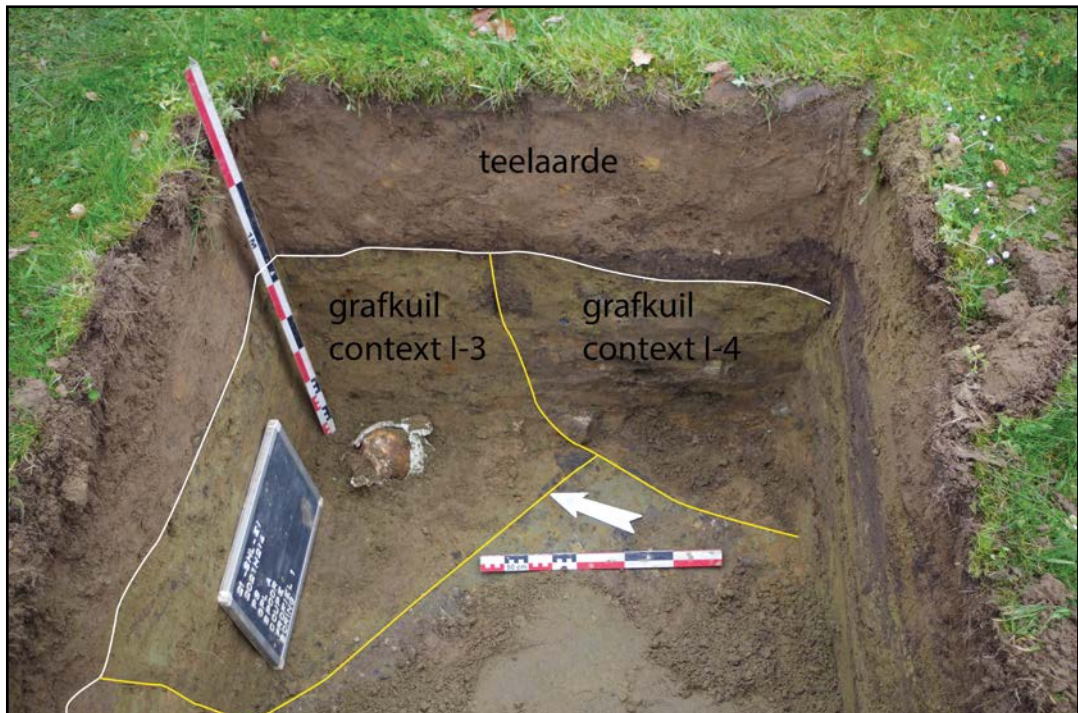

Fig. 67. Zone I, grondplan A en profiel 2AB.

leisteel en kalkmortel en toonde sporen van reductie. In deze laag waren tevens waren enkele losse fragmenten menselijk bot aanwezig, duidelijk niet in anatomisch verband. Zowel in de profielen als op het grondplan, op een diepte van 90 cm, kon een grafkuil opgetekend worden (**context V-3**) (Figuur 68, Figuur 69). De vulling van deze grafkuil was eveneens sterk homogeen, vermengd met baksteen-, kalkmortel- en leisteelbrokjes. Een menselijke bot (vermoedelijk een heupbeen) dat net zichtbaar was op het grondplan, is niet verder blootgelegd daar de diepte van de boomput niet verder reikte. Hoewel ogenschijnlijk geïsoleerd, ligt de opgetekende grafkuil in het verlengde van de bestaande rijen begravingen ten noorden van zone V.

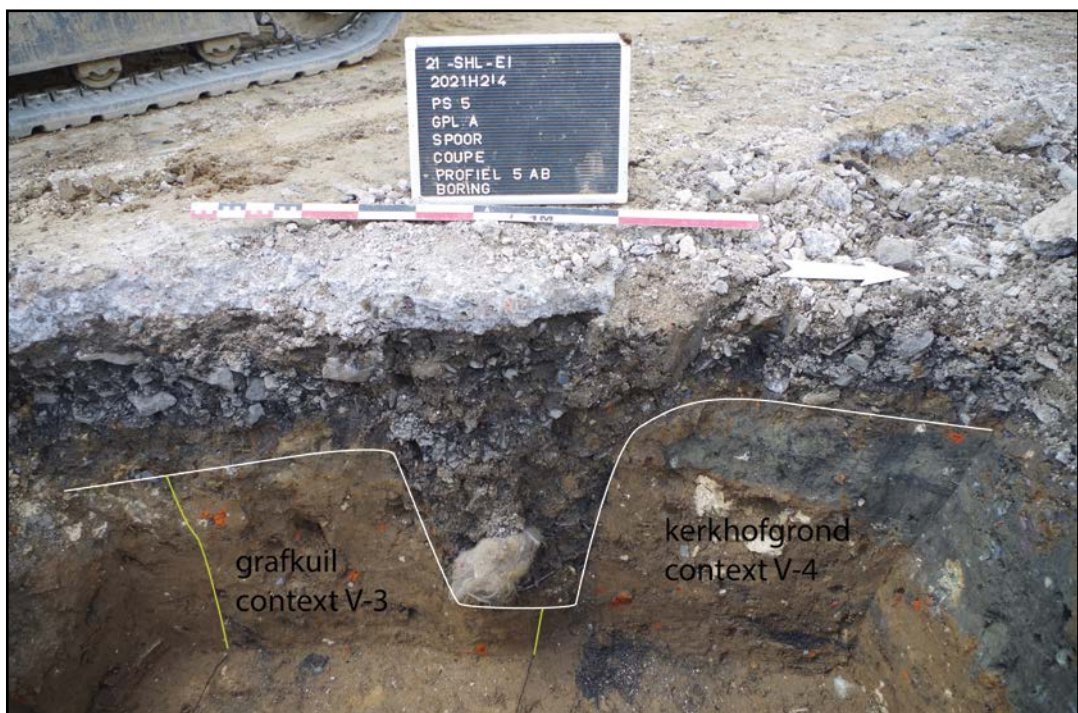

Fig. 68. Zone V, profiel 6AB.

Fig. 69. Zone V, grondplan A.

Op basis van de aanwezigheid van een grafkuil en het losse menselijke bot in het pakket context V-4, is deze laag te interpreteren als (sterk vergraven, evenals verstoorde) **kerkhofgrond**.

De kerkhofgrond, **context V-4**, leverde weinig materiaal op. Enkele scherven majolica van twee borden (Figuur 70) en een scherp rood lokaal gedraaid aardewerk zijn te dateren in de postmiddeleeuwen, meer bepaald de 18de eeuw.

Fig. 70. Fragment van een bord in majolica met de figuratieve versiering van een boerin met mand.

Fig. 71. Fragmenten van een bord in majolica met blauwe florale beschildering.

De aanwezigheid van een grafkuil en van het vergraven menselijke bot geeft aan dat deze locatie deel uitmaakte van het kerkhof. De ligging en de oriëntatie van de grafkuil laten vermoeden dat de grafrijen ten noorden van het koor oorspronkelijk tot hier strekten. De vondsten met een 18de-eeuwse datering wijzen althans tot ingebruikname van de locatie als het kerkhof tot in de postmiddeleeuwen. Wanneer deze zone is opgegeven als kerkhof is niet duidelijk. Archeologisch onderzoek in 1988 bracht ten oosten van de kerk sporen

van bewoning uit de volle middeleeuwen, oudere (vroegmiddeleeuwse) en recentere begravingen, evenals een oudere fase van het koor aan het licht. Ten zuiden van het romaans koor bleek de bodem verstoord tot op de moederbodem. Indicatoren voor oudere sporen zijn in zone V niet vastgesteld.

De opvolging van de uitbraak van de paden ten oosten en ten noordoosten van de kerk en van de verharding rond het koor van de kerk (**zone II, zone III, zone VI en zone VII**), verschaft informatie over de opbouw en de diepte van de bestaande verharding, maar niet zozeer over het kerkhof.

De bestaande verharding van de wegenis bleek te zijn opgebouwd uit ca. 10 asfalt en 25 tot 30 cm fundering (betongrind) (Figuur 50 en Figuur 51). Dit betekende dat de geplande vernieuwing van de wegenis, met een opbouw van 25 cm, binnen de bestaande verstoring zouden blijven. Enkel in zone II, een proefput in de wegenis, kon onder de fundering een compacte laag van donkerbruine zandleem, vermengd met brokjes leisteen, baksteen en mortel, opgetekend worden (**context II-3**). De sterke compactering van de laag resulteerde in reductie. Deze laag vertoont sterke overeenkomsten met het pakket, context V-4, in zone V dat is geïnterpreteerd als kerkhofgrond.

Ook in de zone rond het koor beperkten de werken zich tot het verwijderen van de betonverharding en fundering van betongrind tot een diepte ca. 20 cm. Op dit niveau bleek deze zone sterk verstoord te zijn (Figuur 20, Figuur 52, Figuur 68). Niet alleen was de onderfundering nog grotendeels aanwezig, maar was de bodem ook verstoord door de aanleg van drainagebuizen en grondverlichting. De putten gelinkt aan het archeologisch onderzoek rond het koor in 1988 waren op het niveau van de afgraving niet te herkennen. Hoewel sterk verstoord, kon aan de noordzijde van de kerk een steunbeer van de fundering van het koor opgetekend worden (Figuur 54) (cf. infra). Rond deze steunbeer was de grond sterk verstoord. Dit puinrijke pakket is vermoedelijk ook kerkhofgrond, sterk vergraven door recentere begravingen, **context VII-2**.

In het uiterste noordoosten van het kerkhof kwam onder de bestaande verharding van de paden een ander type laag aan het licht: heterogene bruine zandleem met stroken grijsgroen zand en met spikkels baksteen en mortel (**context VI-2**) (Figuur 72). Deze laag toonde bandensporen en was, als gevolg hiervan, verhard en gecompacteerd. De aard en de opbouw van de lagen op deze locatie vertoont overeenkomsten met de lagen in zone I. Naar alle waarschijnlijkheid hebben we hier te maken met aangevoerde grond ter nivellering van het natuurlijke reliëf van de beekvallei. Het oostelijke gedeelte van het kerkhof is immers een uitbreiding in functie van de begraving van WOI-oudstrijders.

Fig. 72. Profiel 4AB.

Het pad dat de kerk met de pastorie verbindt, maakte oorspronkelijk geen deel uit van het projectgebied. Het projectgebied is echter uitgebreid zodanig dat alle paden binnen de contouren van het kerkhof worden heraangelegd (Figuur 82).

Onder de asfalt en de grindverharding kwamen de resten van een muur/ aan het licht (**context IV-2**) (Figuur 73). Deze muur heeft een noordoost-zuidwestelijke oriëntatie en is bewaard over een lengte van 4,5 m in de noordoostelijke helft van het pad. Naar de noordwestelijke hoek van de kerk toe, was een tweede fragment van deze muur bewaard over een lengte van 2,75 (Figuur 74). De afvoer van regenwater verstoorde hier de muur. Tussen beide muurresten konden we een uitbraakspoor optekenen. Het zuidelijke uiteinde van de muur

Fig. 73. Zicht op grondplan A in het pad naar de pastorie.

was verstoord door de recente afvoer van regenwater enerzijds en een elektriciteitsleiding anderzijds. Bij verder verdiepen is de muur verwijderd. Op het tweede grondplan kwam, tegen de westelijke sleufwand, opnieuw een fragment van een muur tevoorschijn (Figuur 75). We beschouwen deze elementen als onderdelen van één muur, aangezien ze dezelfde samenstelling van baksteenbrokken, bijgehouden met een cementmortel, vertonen. In het westelijke fragment van de muur zat een betonijzer vervat in de constructie.

Fig. 74. Zicht op grondplan A ten noordwesten van de kerk.

Fig. 75. Zicht op grondplan B in het pad naar de pastorie.

Langs een deel van de muur merken we aan weerszijden een insteek op (**context IV-3**). Aan de oostelijke zijde van de muur/fundering tekenen we, naast de insteek, een opeenvolging van zijdelings geplaatste, kleine bakstenen op (14,5 cm x 7 cm x 3,5 cm) (**context IV-4**). Deze vormden waarschijnlijk de borduur van een voormalig pad. De laag waarin de fundering/muur is uitgegraven, is een heterogene puinige laag, waarin we verstoringen in de vorm van bandensporen opmerken (context IV-1).

Gezien de samenstelling uit baksteenbrokken en mortel en de beperkte bewaringsdiepte kan verondersteld worden dat dit spoor een fundering is. De aanwezigheid van de boordstenen van een pad geven echter aan dat dit niveau een voormalig loopniveau was. In dat opzicht is context IV-2 eerder te interpreteren als een muur.

Hoewel geen aardewerk is aangetroffen, geven de betonmortel en het kleine formaat van de identieke bakstenen aan dat het pad en de muur recent zijn. Naar alle waarschijnlijkheid betreft het de voorloper van dit pad, met een iets andere oriëntatie, en de restanten van een kerkhofmuur die de noordwestelijke hoek van het kerkhof afbakende.

Op een tweede grondplan zijn drie paalsporen geregistreerd (**contexten IV-10, IV-11 en VI-12**), maar niet gecoupeerd aangezien de verstoringdiepte was bereikt (Figuur 75). Hoewel niet opgetekend op grondplan A, waren deze paalsporen wel reeds aanwezig. Hun vulling, rijk aan sintels, laat een recente datering vermoeden. Hun functie is niet duidelijk. Ze bevinden niet aan de zijde waar de boordstenen van het pad zijn ingetekend. Mogelijk gaat het de fundering van een bovengronds grafkuis of ander grafteken. In dat geval b

De grond waarin de muur en de paalsporen zijn uitgegraven, **context IV-1**, is op basis van de aardewerkvondsten gedateerd in de 17de-eeuw (Figuur 76). Voor een detail van de vondsten, cf. infra.

Fig. 76. Rood lokaal gedraaid aardewerk met kleidecoratie, met name concentrische sliblijndecoratie.

De zone ten westen van de kerk sluit aan op het pad richting de pastorie (Figuur 82). Bij een eerste afgraving is op beperkte diepte een muur in baksteen blootgelegd (context IV-6) (Figuur 77). Deze situeerde zich loodrecht op de noordwestelijke hoek van de huidige kerk, en quasi loodrecht op het uiteinde van de oudere kerkhofmuur context IV-2. De muur heeft een west-oost oriëntatie en is opgetekend over een lengte van 2,7 m. In tegenstelling tot context IV-2, is deze muur niet verstoord maar lijkt deze hier te eindigen. Het uiteinde van de muur ent zich op een oudere natuurstenen muur van het voormalige romaanse schip van de kerk, context IV-8 (cf. infra).

De samenstelling van de muur, bestaande uit baksteenbrokken en cementmortel, en het gebruik van betonijzers doen vermoeden dat contexten IV-2 en IV-6 gelijktijdig zijn en beiden een recente datering hebben.

In de veronderstellingen dat contexten IV-2 en IV-6 gelijktijdig zijn, vormen ze een voormalige afbakening van het kerkhof met een opening ter hoogte van de noordwestelijke hoek van de huidige kerk.

Op hetzelfde niveau kwam, ten noorden van context IV-6, de natuurstenen afbakening van een graf aan het licht (context IV-7) (Figuur 78). Deze recente begraving ligt in lijn met de nog bestaande begravingen in het noordwesten van het kerkhof.

Verder ten westen van de kerk, ter hoogte van de toegangsweg naar de kerk, is de bestaande kerkhofmuur afgebroken tot op het maaiveld (Figuur 22). Vervolgens is binnen de breedte van dit pad verder verdiept. Hierbij kwam, tegen de noordelijke sleufwand en onder de afgebroken meest recente kerkhofmuur, eveneens het restant van een voormalige kerkhofmuur aan het licht, context IV-41 (Figuur 59, Figuur 79). In het oosten heeft de muur een west-oost verloop, parallel aan de afgetopte kerkhofmuur, en is deze tegen het voormalige kerkportaal gebouwd (cf. infra). In het westen toont de muur een uitsprong of knik en loopt deze vervolgens verder in noordwestelijke richting.

Fig. 77. Zicht op grondplan A ten noordwesten van de kerk.

Fig. 78. Zicht op grondplan A ten noordwesten van de kerk.

Fig. 79. Restant van een oudere kerkhofmuur ten westen van de huidige kerk.

Tijdens de werken zijn aanvullend ingrepen uitgevoerd die niet in het plan van ontwerp uit de bureaustudie waren opgenomen. Zo is de verharding van de fietsenstalling naast het gemeentehuis uitgebroken en zijn de stadstenen met teelaarde van het pad van de fietsenstalling naar de kerk eveneens uitgegraven. Geweten is dat het gemeentehuis in de 20ste eeuw opgetrokken is op een deel van het oude kerkhof.³⁴ Tijdens deze afgraving bleef men echter in de reeds verstoorde ondergrond en in de teelaarde (Figuur 80, Figuur 81) en zijn geen sporen van het voormalige kerkhof aangetroffen.

³⁴ <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9527> (geraadpleegd op 24/08/2021).

Fig. 80. Zicht op de afgraving ten noorden van het gemeentehuis.

Fig. 81. Zicht op de afgraving ten noorden van het gemeentehuis.

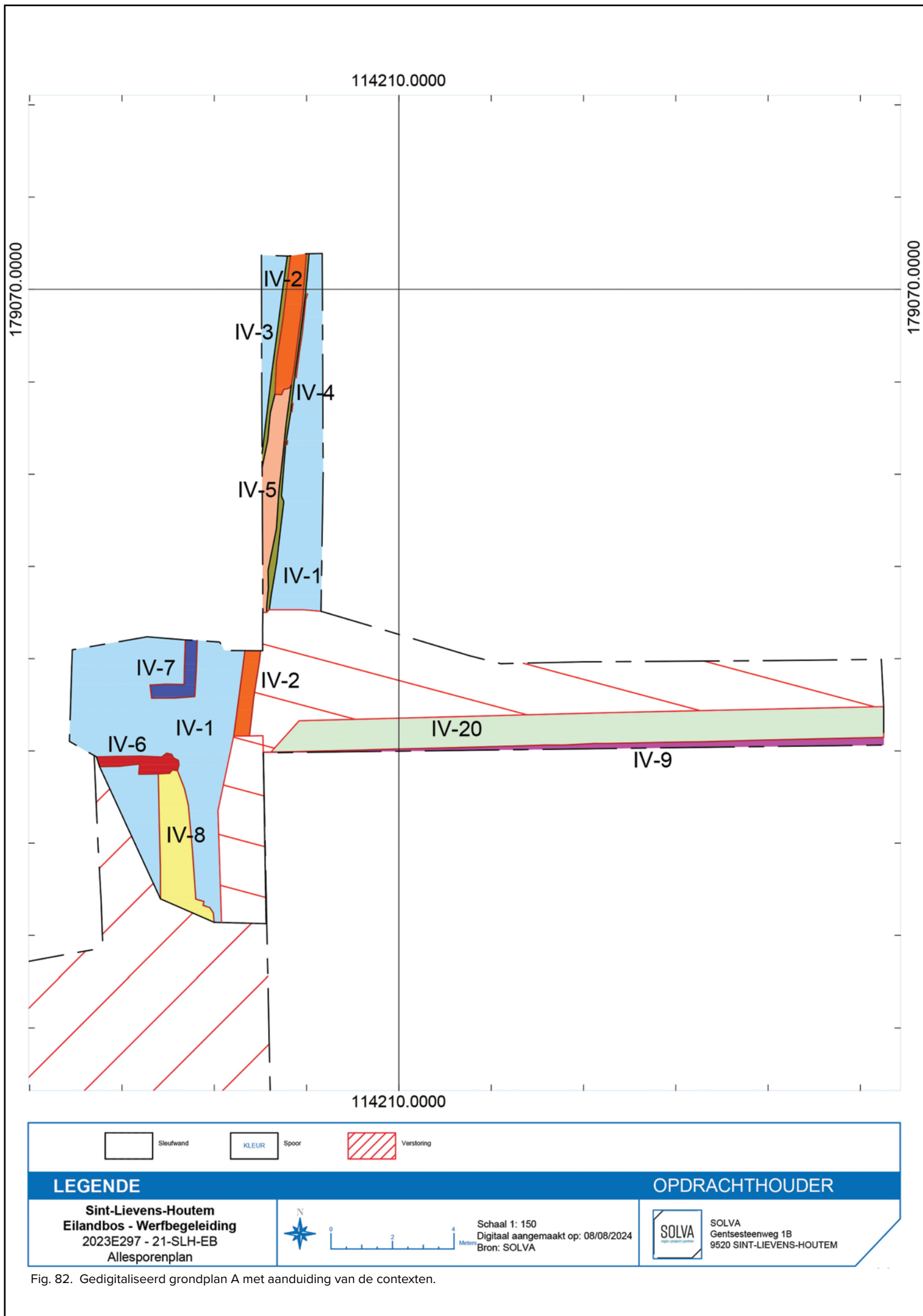

Fig. 82. Gedigitaliseerd grondplan A met aanduiding van de contexten.

4.2.2.2. De kerk

Volgende beschrijvingen hebben betrekking op de kerk zelf, enerzijds op het bestaande classicistische schip, en anderzijds op zijn romaanse voorganger (Figuur 82 en figuur 87).

Direct ten noordwesten van de kerk bracht een eerste grondplan sporen aan het licht van een oudere kerkhofmuren (**context IV-2** en **IV-6**), van een oudere begraving in de vorm van een grafzerk (**context IV-7**) en van postmiddeleeuws puinrijk pakket (**context IV-1**). De oudere kerkhofmuur en puinige laag zijn in functie van de geplande werken machinaal verwijderd. Het tweede grondplan loopt parallel langs de westelijke muur van het huidige schip van de kerk. Langsheen de kerk zorgde de grondverlichting en bijhorende kabels voor een verstoring. Direct ten zuidwesten van de kerk zorgde een mazouttank voor een grote verstoring.

Op het grondplan B zijn de funderingen van een massieve muur in natuursteen blootgelegd (**context IV-8**) (Figuur 83, Figuur 84). Het gaat om de westmuur van de voormalige romaanse kerk, parallel met en op een afstand van ca. 2,2 meter van de huidige westmuur van de classicistische kerk. Deze muur van ca. 1,1 m breed kent een natuurstenen parement (kalkzandsteen), met een kern opgevuld met brokken zandsteen, ijzerzandsteen en kalkzandsteen en met brokken van daktegels en *tegulae* (Foto 26). Ter hoogte van de huidige ingang is de natuurstenen muur onderbroken en situeerde zich hier ook de voormalige ingang, 2 meter breed. Op deze locatie tekenen de contouren en de opmaaklaag van de voormalige dorpel zich af (**context IV-43**). Voor het gedeelte van deze muur ten noorden van de voormalige dorpel was het mogelijk om de insteek af te lijnen, **context V-25**. Enkel ten westen van deze insteek is in het grondvlak moederbodem (**MB**) aangesneden.

Aan de binnenzijde van muur zijn, ter hoogte van de ingang, twee steunberen uitgewerkt in de muur (Figuur 83). De fragmentaire bewaring van beide steunberen wijst op afmetingen van ca. 0,56 m op 1,6 m. Hun aanwezigheid op deze locatie laat vermoeden dat, zoals ook heden het geval is, boven de voormalige ingang van de kerk een torenconstructie aanwezig was.

Aan de buitenzijde van de natuurstenen muur zijn eveneens de funderingen van twee steunberen in natuursteen aanwezig, **context IV-33** (ca. 1,5 m op 1,2 m) en **context IV-45** (Figuur 83, Figuur 84). De bouwnaad wijst er op dat deze later zijn toegevoegd aan de westmuur van de kerk. Door de mazouttank is de zuidelijke steunbeer, evenals de natuurstenen muur, fragmentair bewaard.

Tenslotte zijn aan de buitenzijde van de natuurstenen muur, dwars op deze muur, twee muren toegevoegd, **context IV-36** en **context IV-39** (Figuur 85). Zij zijn het restant van het voormalige portaal en bakenen een binnenruimte af van ca. 3,35 m op 2,35 m. Beide muren zijn opgetrokken uit baksteen gevat in grijze kalkmortel met kalkstippen en afgewerkt met een natuurstenen parement (kalkzandsteen en zandsteen). Beide muren zijn even lang, ca. 3,4 m. De noordelijke muur is echter beduidend breder dan de zuidelijke muur – 1,9 m versus 0,7 m. De aanwezige afwerking van de buitenzijde van de zuidelijke portaalmuur met een natuurstenen parement toont aan dat deze muur volledige bewaard is.

Aan de binnenzijde van de natuurstenen muur, in de voormalige kerk als het ware, treffen we resten van pleister aan. Eveneens zijn flarden van de opmaaklaag en enkele fragmenten van tegels van de voormalige vloer in Doornikse kalksteen aangetroffen (**context IV-23**). Zowel de pleister, als de muur zelf, als de opmaaklaag vertonen sporen van *in situ* verbranding (Figuur 86). Ook een aslaag, **context IV-21**, is het directe bewijs van een brand. Een nieuwe laag pleister op de oudere laag pleister met brandsporen, getuigt van het feit dat de kerk na een brandincident in gebruik bleef.

In het portaal konden eveneens restanten van een opmaaklaag opgetekend worden (**context IV-38**) (Figuur 85). De onderliggende puinige laag vertoonde eveneens sporen van *in situ* verbranding (**context IV-15**). We kunnen dus stellen dat de voormalige romaanse kerk met zekerheid onderhevig is geweest aan brand. Als dusdanig bevestigen de archeologische sporen de historische bronnen. De Sint-Michielskerk loopt doorheen de eeuwen namelijk meerdere keren zware schade op, zoals tijdens de grote brand van 1354, tijdens de Gentse opstanden in 1490 en tijdens de 16de-eeuwse godsdienstoorlogen.³⁵

Fig. 83. Zicht op de voormalige westelijke muur van de kerk.

³⁵Vandenborre 1997; Van der Kelen 1988, ongepubliceerd verslagen.

Fig. 84. Zicht op de voormalige westelijke muur van de kerk.

Fig. 85. Zicht op het voormalige portaal.

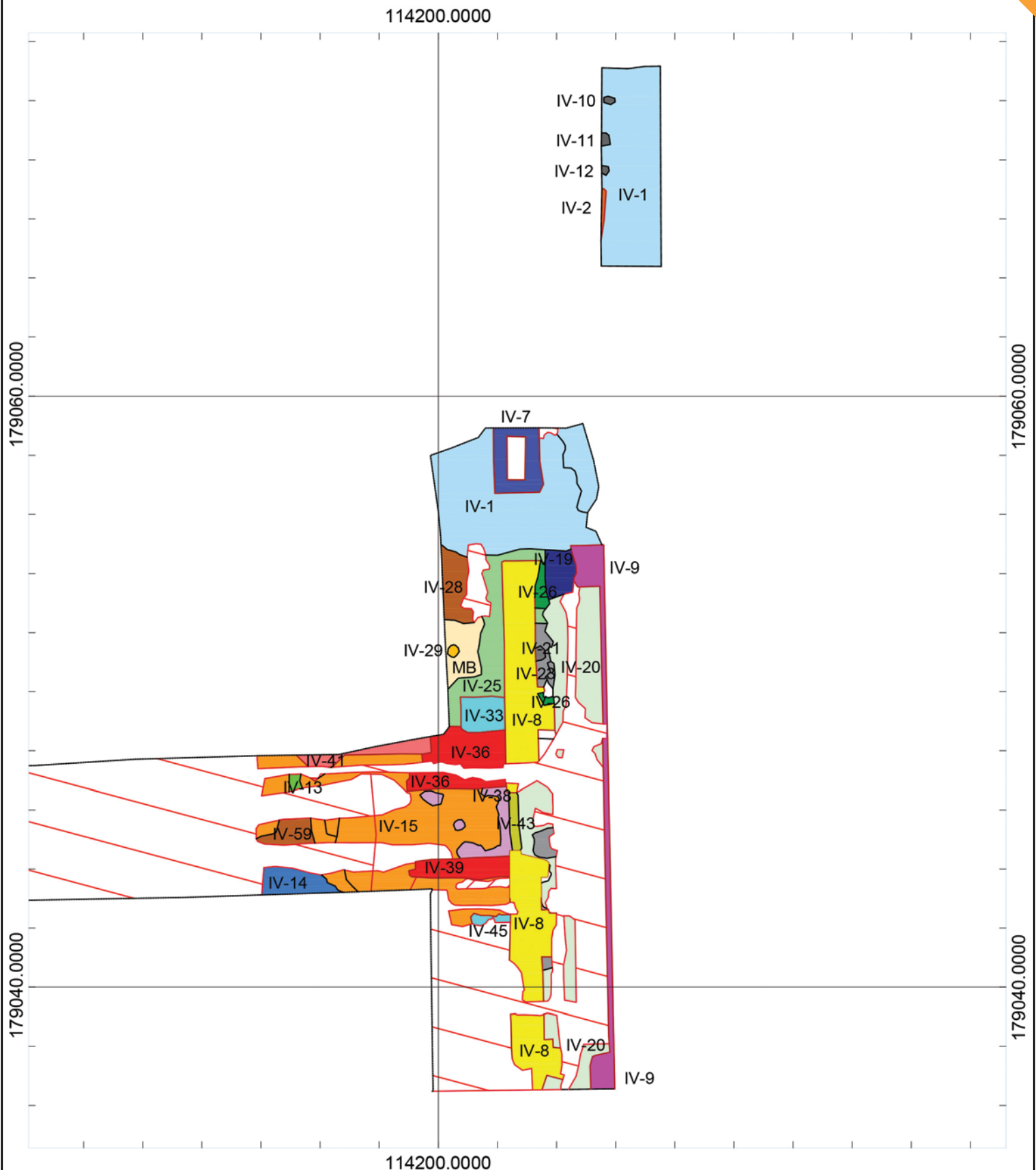
Fig. 86. Detail van de binnenzijde van de voormalige westelijke muur van de kerk.

Ook in de zone rond het koor zijn sporen van de romaanse kerk aangetroffen. Tijdens de werfopvolging is de hier aanwezige verharding verwijderd. Hoewel deze zone grotendeels verstoord bleek te zijn (cf. supra), is in **zone V**, ten noordoosten van het koor, kerkhofgrond (context V-4) en een grafkuil (context V-3) aangetroffen. Ook langs de noordelijke muur van het koor kwamen natuurstenen aan het licht, omgeven door een laag met veel bouw materiaal. Deze natuurstenen zijn vrij gelegd, opgekuist en geregistreerd als een steunbeer van het romaanse koor (**context VII-1**). De rechthoekige natuurstenen steunbeer (1,55 m x 0,55 m) staat in verband met de natuurstenen muur van het koor (Figuur 88). De grote kalkzandstenen blokken tonen sporen van bewerking. Een harde kalkmortel met kalkstippen houdt de stenen samen. Deze mortel is duidelijk anders dan de mortel die bovengronds is gebruikt in de muur van het koor. Dit lijkt ons het echter gevolg van het opnieuw voegen van de naden tussen de stenen van het koor.

Rondom het verstek lijkt een insteek te zijn afgetekend, bestaande uit donkergrijze zandleem met mortel brokjes en zeer veel fragmenten leisteen. Dit betreft echter geen insteek, maar (recente) kerkhofgrond, context VII-2, waarin opnieuw grafkuilen zijn uitgegraven. De aanwezigheid van begravingen rond het koor kon vastgesteld worden in zone V (cf. supra).

Het aardewerk dat is verzameld uit de kerkhofgrond, context VII-2, omvat één scherf van een voorraadpot in grijs lokaal gedraaid aardewerk. De overige vondsten bestaan uit 20ste-eeuws materiaal (faïence en faïence fine). We beschouwen dit materiaal als respectievelijk residueel en intrusief. Eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek bracht rond het koor middeleeuwse sporen aan het licht, anderzijds is ook gebleken uit de opvolging van de werken rond het koor, dat de ondergrond hier sterk verstoord is (onder meer door nutsleidingen).

INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

Sleufwand KLEUR Spoor Verstoring		OPDRACHTHOUDER SOLVA Gentsesteenweg 1B 9520 SINT-LIEVENS-HOUTEM	
LEGENDE Sint-Lievens-Houtem Eilandbos - Werfbegeleiding 2023E297 - 21-SLH-EB Allesporenplan		Schaal 1: 175 Digitaal aangemaakt op: 08/11/2024 Bron: SOLVA	

Fig. 87. Gedigitaliseerd grondplan B met aanduiding van de contexten.

Fig. 88. Zicht op grondplan A in zone VII ten noorden van het koor van de kerk.

Geweten is dat het romaanse schip in 1776 wijkt voor een classicistisch schip. Aan beide uiteinden van de natuurstenen muur, waar deze een hoek maakt, is te zien hoe de muur is uitgebroken ten voordele van de constructie van het classicistische schip (Figuur 89, Figuur 90). Het duidelijke uitbraakspoor van de romaanse muur, **context IV-26**, is vergraven door de insteek van de hoekfundering van het classicistische schip (**context IV-19**). In het verstek van de huidige westmuur (**context IV-9**), meer specifiek op de noordwestelijke hoek, te zien hoe bij de bouw van het classicistische schip, stenen van de voormalige kerk zijn hergebruikt (Figuur 91).

Fig. 89. Zicht op de voormalige en de huidige westelijke muur van de kerk.

Fig. 90. Zicht op de voormalige en de huidige westelijke muur van de kerk.

Fig. 91. Zicht op het verstek van de fundering van de huidige westelijke muur van de kerk.

Het verstek van het huidige schip, **context IV-9**, is zowel opgetekend aan de westelijke zijde als aan de noordelijke zijde van de kerk (Figuur 92). Met uitzondering van de noord- en zuidwestelijke hoek van het schip is het verstek bijzonder smal. Van minimaal 2 cm in het westen tot 25 cm in het oosten aan de noordzijde, en ca. 16-18 cm aan de westelijke zijde. Zowel aan de noord- als aan de westelijke zijde van de kerk zijn naast het verstek puinrijke pakketten opgetekend, **context IV-20**. Deze zijn op basis van het aardewerk gedateerd in de 17de eeuw. Hoewel deze pakketten ouder zijn dan het classicistische schip, was een insteek van dit verstek niet zichtbaar.

Fig. 92. Zicht op het verstek van de fundering van de huidige kerk aan de noordzijde.

Het **vondstmateriaal** dat is aangetroffen, is consequent verzameld. Het weinig aardewerk geeft aan dat de meest recente laag onder de verharding, dewelke de sporen op grondplan B afdekte, te dateren is in de 17de eeuw, **context IV-1** (cf. supra). Ook de puinige laag langs de noord- en westzijde van de kerk, **context IV-20**, dateert in de 17de eeuw. Naast het steelfragment van een pijpje met florale versiering (Figuur 93), een scherp steengoed met engobe/zoutglazuur en een scherp majolica van een bord met blauwe beschildering, zijn twee scherven rood geglazuurd aardewerk gevonden. Het rood geglazuurd aardewerk omvatte de randscherf van een teil en een wandscherf met kleidecoratie van concentrische sliblijnen. Hoewel de insteek van de bouw van het 19de-eeuws schip niet is te zien, is deze puinige laag ouder dan de huidige kerk.

Fig. 93. Steelfragment van een kleipijpje.

De laag tussen, voor en naast de bakstenen muren van het voorportaal (**context IV-15**) dateert eveneens in de postmiddeleeuwen, tussen 1500 en 1800 AD. De aardewerkvondsten omvatten drie fragmenten van pijpjes en 10 scherven rood geglazuurd aardewerk, waarvan één scherp van een pan, één scherp van een teil en zeven scherven van een kom. In deze laag is geen insteek van de bakstenen muur zichtbaar, deze is dus recenter dan de constructie van het voorportaal.

Op het terrein zijn meerdere **stalen** genomen van de natuurstenen westmuur, **context IV-8**: twee natuurstenen uit het parement en bijhorende controlestalen, i.f.v. een datering d.m.v. OSL, evenals houtskoolstalen uit de mortel van de muur, i.f.v. 14C-analyse. Ook uit de steunbeer aan de buitenzijde, **context IV-33**, en uit een muur van het voorportaal, **context IV-36**, is houtskool uit de mortel verzamelde.

Wat de restanten van de voormalige kerk betreft, zijn dateringen door middel van 14C-analyse ingezet om de aparte elementen te dateren en de relatieve chronologie absoluut te maken. Vijf houtskoolstalen zijn ingezonden naar het KIK ter datering: drie stalen uit context IV-8, één uit context IV-33 en één uit context IV-36. Het staal uit context IV-33 bevatte niet voldoende houtskool voor analyse. De overige stalen gaven volgende dateringen:

Context IV-8

RICH-34462 (21-SLH-EB-66) : 997±24BP

68.2% probability

990AD (50.6%) 1050AD

1080AD (17.6%) 1120AD

95.4% probability

990AD (60.0%) 1050AD

1080AD (35.4%) 1160AD

RICH-34463 (21-SLH-EB-67) : 1145±25BP

68.2% probability

770AD (1.8%) 790AD

880AD (16.9%) 900AD

910AD (49.5%) 980AD

95.4% probability

770AD (4.8%) 790AD

820AD (90.6%) 990AD

RICH-34464 (21-SLH-EB-68) : 985±24BP

68.2% probability

1020AD (32.0%) 1050AD

1080AD (31.7%) 1130AD

1140AD (4.5%) 1150AD

95.4% probability

990AD (39.9%) 1060AD

1070AD (55.5%) 1160AD

Context IV-36

RICH-34461 (21-SLH-EB-39) : 983±24BP

68.2% probability

1020AD (30.4%) 1050AD

1080AD (33.0%) 1130AD

1140AD (4.8%) 1150AD

95.4% probability

990AD (37.5%) 1060AD

1070AD (57.9%) 1160AD

Twee dateringen van context IV-8 hebben hetzelfde resultaat en zijn conform de verwachte romaanse datering van de oudere kerk; een derde datering tussen 770 en 990 AD is ons inziens te oud. Een combinatie van de twee gelijklopende dateringen geeft als resultaat 996-1152 calAD, met een waarschijnlijkheid van 95,4% (Figuur 94). De vermelding van een kerk in Sint-Lievens-Houtem in een historische bron uit 1108 geeft aan dat er op dat moment reeds een kerk was in Sint-Lievens-Houtem. Dit sluit aan bij de datering op basis van de 14C-dateringen in de 11de-eerste helft 12de eeuw.

De muur van het voorportaal, context IV-36, krijgt eenzelfde datering als de westelijke muur van het romaanse schip. Als dusdanig is het niet mogelijk om de verschillende bouwfases nauwkeuriger te dateren. Hoewel de constructie van het voorportaal een latere toevoeging is, kunnen we niet uitsluiten dat deze eveneens in dezelfde periode geschiedde.

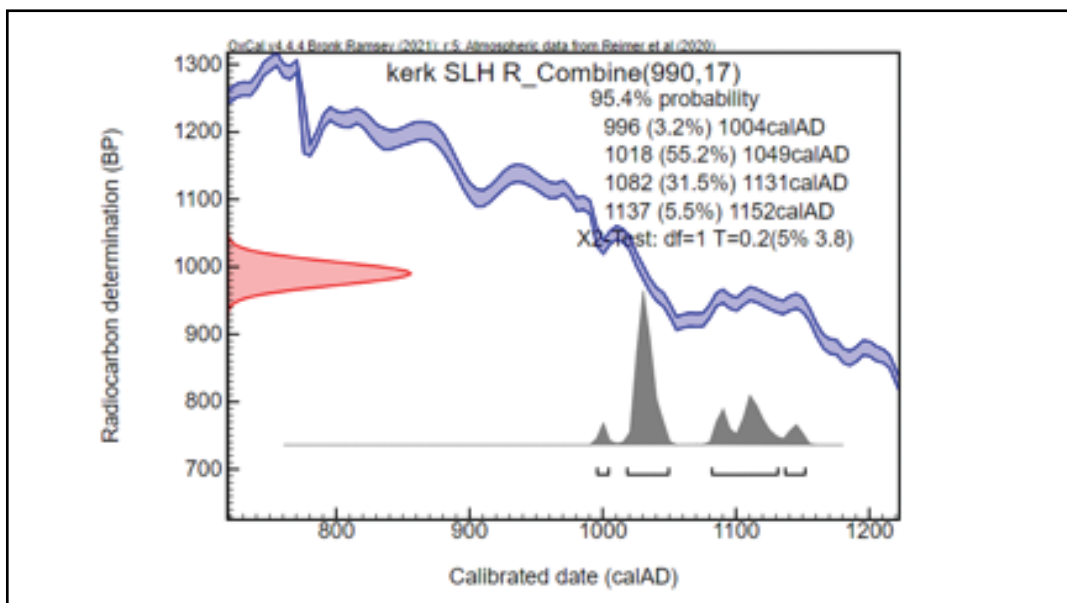

Fig. 94. Resultaat van twee gecombineerde ¹⁴C-dateringen van context IV-8.

4.2.2.3. Overige sporen

Verder ten westen van de huidige kerk, ter hoogte van het pad tussen de markt en de ingang, is eveneens in fases verdiept. Hier werd snel duidelijk dat, bij een eerdere aanleg van het pad, de ondergrond sterk verstoord is (Figuur 58). Naast twee lineaire sporen van rupsbanden, zijn ook aangevoerde pakketten aarde met grind aanwezig. Tijdens de uitvoering van de werken werd de aannemer op deze locatie geconfronteerd met een vochtige, beweeglijke bodem. Het is duidelijk dat ook bij vorige werken hetzelfde stabiliteitsprobleem zich voordeed. Om hieraan tegemoet te komen is tijdens de opgevolgde werken meer afgegraven dan voorzien was en is grond aangevoerd ter stabilisering. Tijdens de opvolging van deze werken konden net ten westen van het voorportaal één zekere afvalkuil, **context IV-14**, een greppel, **context IV-13**, en een vermoedelijke kuil, **context IV-59**, opgetekend worden (Figuur 59). De greppel, context IV-13, wordt oversneden door de afvalkuil, context IV-14. Hoewel onduidelijk door de sterke verstoringen, kunnen we zien dat de greppel onderbroken is. De opening die aldus ontstaat, situeert zich ter hoogte van de toegang tot de kerk. Met de nodige voorzichtigheid kunnen we suggereren dat deze greppel mogelijk een oudere afbakening is van het kerkhof.

Net buiten de westelijke muur van de romaanse kerk is moederbodem opgetekend. In de moederbodem is één paalspoor geregistreerd, **context IV-29**. De laag ten noorden hiervan is mogelijk een grafkuil, **context IV-28**.

De afvalkuil, **context IV-14**, bevatte veel bouwafval, vermoedelijk afkomstig van een huisbrand: verbrande daktegels, leisteen, nagels, spijkers en haken. Het aardewerk dateert de afvalkuil in de 17de eeuw. De greppel, **context IV-13**, daarentegen bevatte een scherp middeleeuws rood hoogversierd aardewerk en krijgt een datering tussen 1201 en 1325.

De laatmiddeleeuwse datering van de greppel sluit aan bij de laatmiddeleeuwse datering van enkele sporen opgegraven op het Marktplaatsplein en in de ruimere omgeving van het Marktplaatsplein. In het noordoosten van de Markt zijn talrijke kuilen uit de late en postmiddeleeuwen aangetroffen. Deze zijn vermoedelijk te linken aan de jaarlijkse bedevaarten en jaarmarkten, die respectievelijk teruggaan tot het begin van de 11de en minstens het midden van de 14de eeuw. Een andere opgraving ter hoogte van de hoek met de Schoolstraat bracht een 13de-eeuwse cultuurlaag, 14de-eeuwse kuilen en een 14de-eeuwse tonwaterput aan het licht.³⁶

Geweten is echter dat reeds vroeger een kerk (10de eeuw) en bewoning aanwezig was. De oudste vermelding van Sint-Lievens-Houtem dateert uit 976, in dat jaar verwierf de Gentse Sint-Baafsabdij immers het domein *Holthem, cum ecclesia*. Er was aldus toen reeds een kerkje aanwezig dat in de 11de of 12de eeuw werd vervangen. Van deze nieuwe romaanse kerk zijn het koor en een twee verdiepingen hoge kapel, uitgevend op de zuidelijke kruisbeuk, bewaard. De twee romaanse traptorens die het koor flankeren zijn nog deels bewaard.³⁷ Naast de kerk lag een grote hoeve, waarvan het bouwland zich ten noorden van de hoeve uitstrekte op de *Hofkouter*. Het gebied bestond voornamelijk uit bossen. In de 11de eeuw werd onder andere het bos ten oosten van de kerk ontgonnen en werd de *Meulenkouter* hier aangelegd.³⁸ Tijdens opgravingen in 1988 binnen en buiten de Sint-Michielskerk kon aangetoond worden dat de romaanse kerk minstens één en vermoedelijk twee voorgangers kende. Bovendien getuigden enkele loopniveaus, greppels, kuilen en paalgaten van een volmiddeleeuwse occupatie. Vermoedelijk zijn deze bewoningssporen te relateren aan de hoeve van het domein *Holthem*.³⁹ Ter hoogte van de Markt getuigt slechts één volmiddeleeuws spoor, een gracht, van een vroegere aanwezigheid, mogelijk ook te linken aan het domein *Holtem*. De densiteit van de recentere sporen, laat vermoeden dat deze eventuele oudere sporen hebben vergraven.⁴⁰

4.2.3. Behoud *in situ* van niet-onderzochte zones

Niet van toepassing. De werken in het gehele projectgebied zijn opgevolgd.

Ten westen van de kerk is het archeologische bodemarchief door middel van een grondplanregistratie in kaart gebracht. Hier zijn geen coupes gerealiseerd daar de werken niet dieper reiken. De hier aanwezige sporen zijn afgedekt door middel van worteldoek, met daarboven steenslag.

4.3. BESCHRIJVING VAN HET BESTAND AAN CULTURELE VONDSTEN EN NATUURWETENSCHAPPELIJKE VONDSTEN

4.3.1. Beschrijving van de analysemethoden en -technieken

De vondsten zijn tijdens het terreinwerk door middel van een uniek volgnummer (inventarisnummer) gekoppeld aan een individueel laagnummer. Op die manier is er een dubbele controle waardoor het foutenpercentage tijdens het inzamelen van de vondsten bijna volledig kan gereduceerd worden. Bij de analyse werden de vondsten per laagnummer (spoorniveau) ingevoerd in de SOLVA-Archeologiedatabank. Deze databank voorziet een uitgebreide mogelijkheid tot determinatie, datering en assessment. Hieraan zijn de verschillende vondst- en staalnummers van de vondsten gekoppeld. Bij het ingeven van de vondsten wordt 'automatisch' een datering gegenereerd, maar deze kan manueel overschreven worden. Dit geldt op spoor-, spoorcombinatie- en structuurniveau. De databank laat eveneens toe de vondstgegevens te bevragen en te exporteren naar Excel. Bovendien kan voor elke vondst een logboek van de verschillende behandelingen aangemaakt worden. Het aardewerk werd in technische groep onderverdeeld, en nadien per vorm geteld. Voor de datering van het aardewerk wordt steeds de volledige spoorcombinatie (= context) in ogenschouw genomen.

Van de relevante vondsten zijn foto's en/of tekeningen gemaakt.

4.3.2. Beschrijving van de vondsten

Een overzicht van de determinatie van de vondsten is terug te vinden in de lijst in bijlage.

³⁷ Callebaut & De Groote 1989, p.44.

³⁸ Cherretté, Reniere & Vanholme 2008, p.7.

³⁹ Callebaut & De Groote 1988, p.202; Callebaut & De Groote 1989, p.44.

⁴⁰ De Groote, Moens & De Clercq 2001a, p.36; De Groote, Moens & De Clercq 2001b, p.222-225. Clement *et al.* 2020.

4.3.2.1. Aardewerk

Tijdens de opgraving zijn in totaal 114 aardewerkscherven ingezameld.

In hoofdstuk 4.2 zijn de meest relevante aardewerkvondsten besproken bij de respectievelijke contexten. We merken op dat voor contexten IV-1, IV-20, twee nivelleringspakketten, en context IV-7, een recent graf, het middeleeuwse aardewerk **residueel** aanwezig is.

Omgekeerd kunnen we ook stellen dat het postmiddeleeuwse aardewerk uit context IV-8 **intrusief** is en naar alle waarschijnlijkheid afkomstig is van context IV-1 dewelke de muur afdekte.

De kerkhofgrond ter hoogte van het koor leverde enkele postmiddeleeuwse vondsten op. Het huidige en voorgaande onderzoek dat deze zone aanvankelijk ook deel uitmaakte van het kerkhof. De kerkhofgrond blijkt sterk vergraven en is vrij puinig. Daarenboven is de zone rondom het koor sterk verstoord door recente nutsleidingen en het hieraan voorafgaande archeologische onderzoek uit 1994.

TABEL 1: AARDEWERK PER CONTEXT.		aantal
V-4		6
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Ander aardewerk / Majolica / bord		3
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd		3
IV-1		23
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / kamerpot		1
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd		5
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd		10
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / papkom		1
Aardewerk / Middeleeuws / Steengoed / Steengoed met engobe/zoutglazuur (Langerwehe, Raeren, Frechen, Keulen) / biconische beker		1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Pijpaarde / Pijpjes		2
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd		3
IV-13		1
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Hoogversierd / niet gedetermineerd		1
IV-14		11
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd		6
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / teil		3
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / voorraadpot		1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Steengoed / Steengoed met engobe/zoutglazuur algemeen / niet gedetermineerd		1
IV-15		15
Aardewerk / Middeleeuws / Ander aardewerk / Maasland (Andenne) / niet gedetermineerd		1
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd		5
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / voorraadpot		1
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd		6
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / pan		1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / papkom		1
IV-19		2
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Ander aardewerk / Faience / niet gedetermineerd		1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / grape		1
IV-20		5
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Ander aardewerk / Majolica / bord		1

Aardewerk / Postmiddeleeuws / Pijpaarde / Pijpjes	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / teil	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Steengoed / Steengoed met engobe/zoutglazuur algemeen / niet gedetermineerd	1
IV-25	27
Aardewerk / Middeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / kachelpa/kom	24
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	2
IV-26	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	1
IV-39	2
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Pijpaarde / Pijpjes	2
IV-7	4
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / kachelpa/kom	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / teil	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Steengoed / Steengoed type Westerwald / niet gedetermineerd	1
IV-8	13
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Pijpaarde / Pijpjes	3
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / kom	7
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / niet gedetermineerd	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / pa	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Rood / Lokaal gedraaid / teil	1
VII-2	4
Aardewerk / Middeleeuws / Grijs / Lokaal gedraaid / voorraadpot	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Ander aardewerk / Faience / niet gedetermineerd	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Ander aardewerk / Faience fine / bord	1
Aardewerk / Postmiddeleeuws / Ander aardewerk / Faience fine / niet gedetermineerd	1
114	

4.3.2.2. Metaal

In het algemeen vormen spijkers en nagels de meest vertegenwoordigde metalen vondst.

De meeste vondsten komen uit de 17de-eeuwse kuil met bouwafval, context IV-14. Het gaat om constructie-elementen zoals voornamelijk spijkers en nagels, evenals haken en beslag. Eveneens bevatte de vulling van de kuil het fragment van een gesp en een naald. De laag waarin de kuil is uitgegraven, context IV-15, gedateerd tussen 1500 en 1800, leverde eveneens enkele vondsten op zoals een naald en een munt.

Ten slotte is ook een muuranker gevonden op de opmaak-laag, context IV-23, binnen de muren van de voormalige kerk.

TABEL 2: METAAL PER CONTEXT.		aantal
V-4		1
Metaal / Ferro / Constructie / Spijker/nagel		1
IV-1		8
Metaal / Ferro / Constructie / Spijker/nagel		8
IV-11		7

Metaal / Ferro / Constructie / Spijker/nagel	1
Metaal / Metaalslak	6
IV-14	58
Metaal / Ferro / Constructie / beslag	1
Metaal / Ferro / Constructie / Haken	2
Metaal / Ferro / Constructie / Spijker/nagel	52
Metaal / Ferro / Kledij / Gesp	1
Metaal / Non-ferro / Gebruiksvoorwerp / naald	1
Metaal / Non-ferro / Niet gedetermineerd	1
IV-15	3
Metaal / Ferro / Constructie / Spijker/nagel	1
Metaal / Non-ferro / Gebruiksvoorwerp / naald	1
Metaal / Non-ferro / Munt	1
IV-23	1
Metaal / Ferro / Constructie / Haken	1
IV-8	3
Metaal / Ferro / Constructie / Spijker/nagel	3
VII-2	1
Metaal / Ferro / Constructie / Spijker/nagel	1
	82

4.3.2.3. Glas

De postmiddeleeuwse sporen context IV-20, de 17de-eeuwse ophogingslaag, en context IV-7, de postmiddeleeuws begraving met grafzerk bevatten naast respectievelijk fragmenten van een fles en een ampul, ook vensterglas. Het vensterglas uit context IV-8, de westelijke muur van de Romaanse kerk, is intrusief aanwezig. Voorts is ook vensterglas aangetroffen in context IV-28 wat mogelijk een oudere grafkuil is.

TABEL 3: GLAS PER CONTEXT.	aantal
IV-20	2
Glas / Fles	1
Glas / Vensterglas	1
IV-28	2
Glas / Vensterglas	2
IV-7	3
Glas / Ampul	2
Glas / Drinkglas	1
IV-8	1
Glas / Vensterglas	1
	8

4.3.2.4. Natuursteen

De natuurstenen vondsten zijn afkomstig uit de afvalkuil context IV-14. Het betreft bewerkte leisteen en ijzerzandsteen. De leistenen vertonen rechte zijden en een perforatie en zijn gebruikt als dakbedekking.

4.3.2.5. Bouwmateriaal

Het verzamelde bouwmateriaal omvat voornamelijk vloertegels. In contexten IV-23, IV-38 en IV-43, meer bepaald de opmaaklagen in de voormalige kerk en het portaal, zijn de aangetroffen

fragmenten afkomstig van de voormalige vloer in tegels van Doornikse kalksteen. Ook in de laag voor het voorportaal, context IV-15 is zo een fragment aangetroffen.

De daktegel afkomstig uit steunbeer IV-33 is een fragment met nop.

De elementen uit de muur context IV-8 komen uit de centrale vulling van de muur. De kern van de muur bestond uit een samenstelling van mortel, kalkzandstenen, zandstenen, ijzerzandstenen, Doornikse kalkstenen, maar ook fragmenten van *tegulae* en *imbreces*. Op de binnenzijde van de muur was lokaal pleister bewaard. Een nieuwe laag pleister op een oude laag pleister met sporen van *in situ* verbranding, wijst op een brandevenement, waarna de kerk in gebruik bleef.

TABEL 4: BOUWMATERIAAL PER CONTEXT.		aantal
IV-15		1
Bouwmateriaal / Vloertegel		1
IV-23		3
Bouwmateriaal / Vloertegel		3
IV-33		3
Bouwmateriaal / Daktegel		3
IV-38		2
Bouwmateriaal / Vloertegel		2
IV-43		1
Bouwmateriaal / Vloertegel		1
IV-8		22
Bouwmateriaal / Dakpan Romeins type imbrex		1
Bouwmateriaal / Dakpan Romeins type tegula		11
Bouwmateriaal / Pleisterwerk		10
		32

4.3.2.6. Botmateriaal

Het botmateriaal omvat voornamelijk dierlijk bot, het merendeel afkomstig uit de ophogende puinige laag context IV-1 en context IV-20, beiden gedateerd in de 17de eeuw. Het menselijke bot kwam aan het licht bij het machinaal verdiepen ter hoogte van het pad naar de kerk. Dit bot bevond zich niet in verband.

TABEL 5: BOT PER CONTEXT.		aantal
IV-1		12
Bot / Dierlijk bot		12
IV-15		4
Bot / Menselijk bot		4
IV-20		5
Bot / Dierlijk bot		5
IV-26		1
Bot / Dierlijk bot		1
IV-28		2
Bot / Dierlijk bot		2
IV-8		2
Bot / Dierlijk bot		2
		26

4.3.2.7. Staalname

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de staalnames.

TABEL 6: STAALNAME PER CONTEXT.		aantal
IV-21		1
Staalname / Houtskool		1
IV-22		1
Staalname / Houtskool		1
IV-23		2
Staalname / Houtskool		1
Staalname / Referentie		1
IV-25		1
Staalname / Referentie		1
IV-33		3
Staalname / Houtskool		1
Staalname / Natuursteen		2
IV-36		1
Staalname / Houtskool		1
IV-8		32
Staalname / Houtskool		7
Staalname / Natuursteen		18
Staalname / OSL		2
Staalname / Referentie		5
IV-9		1
Staalname / Houtskool		1
		42

4.3.3. Analyse van de typologische, chronologische en ruimtelijke indeling van de vondsten

In hoofdstuk 4.2 zijn de verschillende relevante vondsten vermeld en/of besproken in relatie tot de contexten (spoorcombinaties) waarin deze zijn gevonden.

05 | DATERING EN INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

5. DATERING EN INTERPRETATIE VAN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

5.1. DATERING

5.1.1. Relatieve datering op basis van het sporenbestand en vondstenbestand

In hoofdstuk 4.2 zijn de spoorcombinaties (= contexten) in relatieve chronologische volgorde besproken met hun eventuele absolute datering op basis van radiokoolstofanalyses en het vondstmateriaal.

Op het terrein zijn muurresten van de voormalige romaanse kerk gevonden, meer bepaalde de westelijke muur van het schip, met voorportaal. Op basis van de vaststellingen op het terrein zijn verschillende bouwfases onderscheiden. Zo zijn aan de oorspronkelijke constructie van het schip, aan de buitenzijde steunberen toegevoegd. Dit mogelijk ter versteviging van de torenconstructie boven de ingang van de kerk. We kunnen de aanwezigheid van een dergelijke torenconstructie veronderstellen omwille van de twee steunberen die aan de binnenzijde van de kerk in de muur zijn ingewerkt. In een latere fase is een voorportaal gecreëerd aan de buitenzijde van de kerk en dit door de toevoeging van twee dwarse muren in baksteen met een natuurstenen parement.

Op basis van de geschreven bronnen is geweten dat het romaanse schip wijkt voor het huidige classicistische schip. Dit blijkt uit duidelijk uit het bodemarchief waar de constructie van het huidige schip de natuurstenen muur van het Romaanse schip heeft vergraven. De lengte van de natuurstenen muur toont dat het voormalige en huidige schip quasi dezelfde breedte hebben; het nieuwe schip reikt echter 8 meter minder ver naar het westen. Ook de voormalige en huidige ingang stemmen overeen.

Naast de sporen die we kunnen linken aan de kerk zijn ook enkele sporen gerelateerd aan het kerkhof. Hieruit blijkt dat de afbakening van het kerkhof in het westen een ander verloop kende. De hier aanwezige restanten van voormalige kerkhofmuren ogen echter heel recent. In het oosten merken we op dat oorspronkelijk begravingen aanwezig waren rond het koor. Dit bleek reeds uit voorgaand archeologisch onderzoek. De begraving ten oosten van het koor is uitgegraven in sterk verstoorde, puinige kerkhofgrond gedateerd in de 18de eeuw. In het uiterste oosten merken we op dat het kerkhof is uitgebreid tot tegen de beek. Ter hoogte van de brug over de beek is een deel van het kerkhof terug opgegeven en grasperk geworden. Het gaat hier echter over recente, 20ste-eeuwse begravingen.

Ten slotte zijn enkele andere sporen aangetroffen. Naast drie (sub)recente paalsporen op een rij, merken we één 13de-eeuwse greppel en één 17de-eeuwse kuil met verbrand bouwafval op, evenals een niet gedateerd paalspoor. Op basis van de geschreven bronnen weten we dat vanaf de 10de eeuw hier een kerk aanwezig was en o.b.v. de archeologische en bouwhistorische gegevens met zekerheid in het begin de 12de eeuw. De overige sporen kunnen met de nodige voorzichtigheid gelinkt worden aan de kerk en het kerkhof. Het paalspoor is mogelijk het restant van een bovengrondse markering van een begraving. De greppel is eventueel het restant van een voormalige afbakening van het kerkhof. De afwezigheid van menselijke begravingen onder het bestaande toegangspad is een indicatie dat deze zone steeds functioneerde als toegangspartij. De kuil met verbrand bouw materiaal kan in verband gebracht worden met de beschreven branden waaraan de kerk onderhevig was.

Op basis van het aardewerk kunnen enkele contexten geplaatst worden in de volle, late of postmiddeleeuwen, zoals besproken in hoofdstuk 4.2.2. We hebben geen indicaties voor oudere vroegmiddeleeuwse sporen. Enkele contexten hebben mogelijk een postmiddeleeuwse datering omwille van intrusief materiaal.

5.1.2. Absolute datering op basis van natuurwetenschappelijke dateringstechnieken

De uitgevoerde radiokoolstofanalyses van houtskool uit de mortel van de westelijke muur van het voormalige schip geven een datering in de 11de – eerste helft van de 12de eeuw. Twee van drie dateringen hebben hetzelfde resultaat: 990-1160 calAD (95.4% *probability*)⁴¹. De derde datering tussen 770 en 990 calAD (95.4% *probability*) achten we te oud.⁴² Een gecombineerde datering geeft als resultaat 996-1152 cal AD met een waarschijnlijkheid van 95,4%.⁴³

De radiokoolstofdatering van houtskool uit de mortel van één van de portaaluren geeft eenzelfde datering als deze voor de westelijke muur van het schip: 990-1160 calAD (95.4% *probability*).⁴⁴

Deze dateringen stemmen overeen met de veronderstelde datering van de romaanse kerk in de 11de-12de eeuw, waarvoor een vroegste vermelding in de historische bronnen dateert uit 1108.

5.1.3. Absolute datering op basis van historische bronnen

De Sint-Michielskerk, ook gekend onder de naam Sint-Michaëlskerk, is een romaanse kerk, gebouwd in de 11de of 12de eeuw in opdracht van de Gentse Sint-Baafsabdij. Een bron uit 1108 vermeldt dat het patronaat en de altaarrechten van de kerk in *Holthem* toebehoren aan de Sint-Baafsabdij.⁴⁵ Geweten is echter dat Sint-Lievens-Houtem zeker reeds de 10de eeuw over een kerk beschikte. Een geschreven bron uit 976 vertelt immers dat de Gentse Sint-Baafsabdij *Holthem, cum ecclesia* verwierf.⁴⁶

Naast de kerk lag een grote hoeve, de rest van het domein *Holthem* bestond voornamelijk uit bos. Het bos ten oosten van de kerk werd ontgonnen vanaf de 11de eeuw, hier werd de *Meulenrouter* opgericht door de Sint-Baafsabdij. Vermoedelijk nadat het eerste kerkje was verwoest.⁴⁷

De Sint-Michielskerk loopt doorheen de eeuwen meerdere keren zware schade op, zoals tijdens de grote brand van 1354, tijdens de Gentse opstanden in 1490 en tijdens de 16de-eeuwse godsdienstoorlogen.⁴⁸ Het classicistisch schip dateert van rond 1776. In 1903 kent de Sint-Michielskerk een grondige restauratie met een toevoeging van een sacristie in 1909.⁴⁹

De begraafplaats staat aangeduid op de 18de- en 19de-eeuwse historische kaarten en is deels ommuurd en deels omzoomd met een bommenrij. Tot op heden is het kerkhof in gebruik. Langsheen de straat Eiland en langs de pastorie is de bakstenen kerkhofmuur nog steeds aanwezig. De meest oostelijke begravingen zijn sinds de Tweede Wereldoorlog een uitbreiding t.o.v. het historische kerkhof. Zo ook is het gemeentehuis, ten zuidwesten van de kerk, in de 20ste opgetrokken op een deel van het oude kerkhof.⁵⁰

41 RICH-34461: 983 ±24BP en RICH 33462: 997±24BP.

42 RICH-33463: 1145±25BP.

43 X2 Test: df=1 T=0.2 (5% 3.8).

44 RICH-34464: 985±24BP.

45 Vandenborre 1997; Van der Kelen 1988, ongepubliceerd verslagen.

46 Callebaut & De Groote 1989, p.44.

47 Cherretté, Reniere & Vanholme 2008, p.7.

48 Vandenborre 1997; Van der Kelen 1988, ongepubliceerd verslagen.

49 <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9527> (geraadpleegd op 24/08/2021).

50 <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9527> (geraadpleegd op 24/08/2021).

5.1.4. Tafonomische opbouw en formatie van de archeologische site

Enkele puinige lagen met veel residueel materiaal, contexten IV-1 en IV-20, dekten de restanten van het voorgaande schip van de kerk af. Dit resulteerde in een goede bewaring van de archeologische sporen direct ten westen van de kerk. Op deze locatie kon, net buiten de kerkmuur en op beperkte diepte, de oranje-bruine lemige moederbodem opgetekend worden.

Elders getuigen de archeologische vaststellingen van een sterk verstoorde ondergrond. Ter hoogte van de paden in het oosten van het kerkhof, evenals ter hoogte van het pad naar de pastorie en het toegangspad tot de kerk bleek de bodem verstoord. De verstoringen onder het toegangspad bestonden uit bandensporen en zijn van bijzonder recente datum. Recente nutsleidingen waren aanwezig rond het koor, ten noorden van de kerk en direct ten westen van de kerk. Deze raakten niet aan de voormalige kerkmuur. Een mazouttank betekende echter wel een gedeeltelijke verstoring van de kerkmuur.

5.2. SYNTHESE VAN DE KENNIS OVER DE ARCHEOLOGISCHE SITE

5.2.1. Besluit: gemotiveerde interpretatie van de spoorcombinaties en vondsten

De archeologische site omvat sporen van begraving, sporen van de voormalige kerkhofafbakening en sporen van de oudere romaanse kerk.

Vier begravingen, samen met vier fragmenten van voormalige kerkhofmuren, geven aan dat de inrichting van het kerkhof recent gewijzigd is. De begravingen tonen aan dat in het uiterste oosten van het kerkhof, nabij de Molenbeek, en rondom het koor oorspronkelijk werd begraven. De muren tonen aan dat, in het noordwesten van het kerkhof, het kerkhof quasi tot tegen de kerk strekte.

De blootleggen van de muurresten van de westelijke muur van het oudere romaanse schip toont aan dat het huidige classicistische schip op dezelfde locatie is opgetrokken als het voormalige schip, met dezelfde breedte, maar ruim 8 meter korter. Sporen van *in situ* verbranding in het voormalige schip tonen aan dat de voormalige kerk onderhevig is geweest aan brandincidenten en vullen hierin de geschreven bronnen aan. De aangetroffen muurresten geven ook inzicht in een relatieve fasering in de bouw van het voormalige schip. In een eerste fase is het schip opgetrokken, met een rechte westgevel met aan de binnenzijde twee steunberen. In een latere fase zijn aan de buitenzijde van de muur eerst twee natuurstenen steunberen toegevoegd en vervolgens twee bakstenen muren met natuurstenen parement. Deze laatste twee muren creëren samen een portaalruimte.

De archeologische vaststellingen in combinatie met de dateringen op basis van aardewerk en 14C-analyses hebben ons in staat gesteld om de geregistreerde muurresten van het voormalige schip met portaal te dateren in de 11de-eerste helft 12de eeuw. Hoewel de 14C-dateringen niet toelieten om de relatieve chronologie van de bouwfases absoluut te maken, kunnen we wel stellen dat de aangetroffen muurresten behoren tot de romaanse bouwfase van de kerk.

5.2.2. Bevindingen ten opzichte van de resultaten van eerder uitgevoerd archeologisch onderzoek

Eerder archeologisch onderzoek op het kerkhof bracht goed bewaarde sporen van begraving, oudere fases van de kerk en sporen van bewoning aan het licht. Geweten was echter dat het kerkhof in recentere periodes heringericht is en hierdoor verstoord is. De exacte impact van deze recente herinrichtingen kon in de context van het bureauonderzoek niet ingeschat worden.

De resultaten van de werfbegeleiding geven inzicht in de recente herinrichting van het kerkhof. Restanten van een oude kerkhofmuur en begravingen waar heden geen kerkhof is, wijzen op gewijzigde inrichting. De werfbegeleiding toonde ook aan dat ter hoogte van de bestaande paden de impact van de geplande werken grotendeels binnen het gabarit van de reeds bestaande versterking bleef.

In tegenstelling tot het archeologisch onderzoek rond het koor, zijn tijdens de werfbegeleiding naar alle waarschijnlijkheid geen sporen van bewoning aangetroffen. Wel zijn sporen van begraving geregistreerd, maar van recente en subrecente datering. Ondanks de uitgebreide versterkingen door recente nutsleiding zijn ook goed bewaarde sporen op beperkt diepte aangetroffen, meer bepaald elementen van de voorganger van de huidige kerk. Het betreft het schip van de romaanse kerk, waarvan heden het koor, de kapel en de traptorens gedeeltelijk zijn bewaard. Gezien de bewaring van elementen van de romaanse kerk en gezien het feit dat eerder archeologisch onderzoek een nog oudere fase van het romaanse koor aan het licht bracht, kon de bewaring van elementen van de voorlopers van de huidige kern verondersteld worden.

5.2.3. Gemotiveerde verwachting ten aanzien van de aanwezigheid en aard van archeologisch erfgoed

Uit de historische bronnen is geweten dat minstens vanaf het einde van de 10de eeuw een kerk aanwezig was in Sint-Lievens-Houtem. Historisch en toponymisch onderzoek geeft ook aan dat tijdens de volle middeleeuwen ten noordwesten van de kerk een hoeve aanwezig was, van waaruit de omliggende kouters ontgonnen werden. Eerder archeologisch onderzoek in de omgeving van het Marktplaatsje, op het Marktplaatsje zelf en ter hoogte van het koor van de kerk, bracht onder andere volmiddeleeuwse sporen van bewoning aan het licht. Het archeologisch onderzoek ter hoogte van het koor legde tevens een oudere fase van het romaanse koor bloot, evenals oudere (vroegmiddeleeuwse?) begravingen.

Hoewel de geplande ingrepen een beperkte diepte hadden, was de verwachting ten aanzien van archeologisch erfgoed gegrond en konden zowel sporen van bewoning als sporen van begraving, evenals oudere fases van de kerk verwacht worden.

De werfbegeleiding heeft aangetoond dat het bodemarchief lokaal en op beperkte diepte bijzonder goed bewaard was. Het is duidelijk dat de afbraak van het schip van de kerk zich beperkte tot het aftoppen van de opstand, waarna de muurresten zijn afgedekt en het terrein genivelleerd. Dit heeft een goede bewaring van het bodemarchief bewerkstelligd. De bewaring van elementen van de oudere romaanse kerk viel binnen de verwachtingen.

5.2.4. Belang en de betekenis van de archeologische site binnen de bestaande kennis

De werfbegeleiding heeft aangetoond dat werfbegeleiding als archeologisch onderzoek waardevol is.

De werfbegeleiding had in eerste instantie tot doel toe te zien op het aanhouden van de geplande versterkingsdieptes. Hierbij zijn sporen van begraving en muurresten aan het licht gekomen. De diepere begraving van de menselijke resten heeft er voor gezorgd dat de grafkuilen zijn geraakt, maar de menselijke resten zelf niet. De aangetroffen muurresten bleken echter op beperkte diepte bewaard. Deze muurresten geven ons enerzijds inzicht over de voormalige organisatie van het kerkhof, maar hebben ons anderzijds en voornamelijk informatie verschaft over het voormalige romaanse schip van de kerk. Hoewel kon verondersteld worden dat het classicistische schip op dezelfde locatie als de romaanse kerk is opgetrokken en dat de kans tot bewaring van een oudere fase beperkt was, is toch gebleken dat de classicistische constructie het volledige romaanse schip niet heeft vergraven. De locatie en de lay-out van het huidige schip enten zich duidelijk op zijn voorganger. Het huidige schip blijkt even breed te zijn als het romaanse schip, maar is in het westen ruim 8 meter korter. In tegenstelling tot het huidige schip, heeft het romaanse schip een voorportaal. De aanwezigheid van interne

en externe steunberen laat vermoeden dat boven de ingang van de romaanse kerk een toren aanwezig was. Het classicistische schip herneemt deze in zijn ontwerp.

5.2.5. Afbakening van zones waar geen archeologisch erfgoed aanwezig is

Niet van toepassing.

Op grotere diepte is nog steeds archeologisch erfgoed te verwachten.

5.3. DE ONDERZOEKSVRAGEN EN ONDERZOEKSDOELEN BEANTWOORD

Voor het westelijke gedeelte van het projectgebied kunnen volgende onderzoeksvragen naar voor geschoven worden:

- Worden de werken uitgevoerd volgens de geplande diepte?
 - o Ja en neen.
 - Tijdens de werken is het projectgebied groter gebleken dan aangegeven in de archeologienota, waarbij beslist is om alle paden binnen de grenzen van het kerkhof te vernieuwen.

Naast de contouren van het projectgebied is ook de materiaalkeuze en opbouw van bepaalde paden gewijzigd. Meer bepaald de paden ten noordoosten en ten oosten van de kerk worden aangelegd in half-verharding, bestaande uit 10 cm dolomiet en 15 cm steenslagfundering. Bijgevolg neemt de impact van de werken in dit gedeelte van het projectgebied af van de oorspronkelijke 40 cm naar 25 cm. De paden ten westen en ten noordwesten van de kerk daarentegen worden dieper uitgegraven, 45 tot 70 cm i.p.v. de geplande 40 cm.

Tijdens de werken is de gewijzigde verstoringsdiepte aangehouden.
 - Enkel ter hoogte van het toegangspad is omwille van stabiliteitsredenen lokaal dieper afgegraven. Hiermee wenste de aannemer de onstabiele, waterverzadigde grond te verwijderen. Deze gewijzigde werken geschiedden onverwachts, maar konden wel opgevolgd worden door een archeoloog. Deze zone was reeds sterk onderhevig aan recente versterking. Enkele menselijke beenderen aan het licht, evenwel niet in anatomisch verband.
 - De kerkhofmuren ten westen van de kerk, vanaf de markt tot aan de kerk, zijn afgebroken tot het niveau van het maaiveld. Oorspronkelijk was enkel voorzien de ezelsrug van deze muren te verwijderen.
- Zijn er archeologische sporen bewaard?
 - o Ja.
 - Indien er archeologische sporen worden aangetroffen, dient aandacht uit te gaan naar de registratie en volgende aandachtspunten:
 - o Van welke aard zijn deze archeologische sporen?
 - Enerzijds sporen van begraving en anderzijds sporen die gelinkt kunnen worden aan de interne organisatie van het kerkhof en anderzijds aan de voormalige romaanse kerk. Meer bepaald gaat het enerzijds om kerkhofgrond, grafkuilen, menselijk bot en een grafzerk, en anderzijds om muren, fundering, paalsporen en opmaaklagen.

o Zijn er archeologische sporen uit de verschillende deelperioden van de middeleeuwen (vroeg, volle en late) bewaard?

- Ja.
 - Grafkuilen en muurresten kunnen toegewezen aan de subrecente inrichting van het kerkhof;
 - Een grafkuil en kerkhofgrond krijgen een 18de-eeuwse datering;
 - Het verstek van de fundering van het classicistische schip is opgetekend. Dit schip dateert uit 1776;
 - Ophogingspakketten met materiaal uit de 17de eeuw getuigen van een ophoging en nivellering van de zone rond de huidige kerk. Dit ging vermoedelijk gepaard met de afbraak van het romaanse schip en de constructie van het classicistische schip;
 - Een kuil met verbrand bouw materiaal is gedateerd in de 17de eeuw; dit materiaal is vermoedelijk afkomstig van een brand, hetzij van een woning, hetzij van de kerk. De historische bronnen wijzen op meerdere brandincidenten in de kerk en ook archeologisch zijn hiervan sporen vastgesteld: een aslaag, sporen van *in situ* verbranding in de opmaak-laag van een vloer, sporen van *in situ* verbranding op het natuurstenen parement en op de pleister aan de binnenzijde van de westelijke muur van het romaanse schip;
 - Een steunbeer van het romaanse koor en muurresten van de westelijke muur van het romaanse schip, met toegevoegd voorportaal, zijn aangetroffen. In associatie met het romaanse schip zijn eveneens restanten van een opmaak-laag, restanten van een voormalige tegelvloer in Doornikse kalksteen en sporen van *in situ* verbranding opgetekend. Eerder archeologisch onderzoek in de romaanse zuidkapel bracht eveneens brandsporen aan het licht, waarna de functie van de kapel en traptoren werd gewijzigd in de tweede helft van de 15de eeuw. Waarschijnlijk is er een verband met de gebeurtenissen rond 1490 toen de Sint-Michielskerk gedeeltelijk werd verwoest en een deel van de kerk als noodkerk werd ingericht. Een tegelvloer uit Doornikse kalksteen bevindt zich op -0,34 m diepte en is gedateerd in de tweede helft van de 16de eeuw. In deze periode wijzen meerdere sporen op een zware brand in de traptoren. Mogelijk zijn de beschreven sporen van verbranding, vastgesteld tijdens de werfbegeleiding, in dezelfde periode te dateren.
 - Het restant van een greppel is het oudste gedateerde spoor, tussen 1200 en 1325. Op dit moment was de romaanse kerk reeds aanwezig. Het spoor situeert zich ter hoogte van toegang tot de kerk en is oversneden door de 17de-eeuwse afvalkuil. Hoewel onzeker, is de greppel mogelijk het restant van een oudere kerkhofbakening.

o Kunnen deze sporen informatie opleveren over de ontwikkeling van Sint-Lieven-Houtem als middeleeuws dorp?

- Hoewel geen nederzettingssporen zijn aangetroffen die ons informatie kunnen verschaffen over de ontwikkeling van Sint-Lievens-Houtem als dorp in de volle middeleeuwen, geven de restanten van de romaanse kerk wel aan dat deze kerk zich quasi op dezelfde locatie als de huidige kerk bevond en quasi dezelfde afmetingen had. De 14C-dateringen in relatie tot eerder uitgevoerd bouwhistorisch onderzoek, bevestigen de constructie van de romaanse kerk in de 11de of eerste

helft van de 12de eeuw.

o Is er menselijke begrafting aanwezig?

- Ja.
 - In het uiterste oosten van het kerkhof zijn twee subrecente grafkuilen opgetekend nabij de Molenbeek. Deze tonen aan dat dit gedeelte van het kerkhof een recente uitbreiding is, waarschijnlijk gelijktijdig met de uitbreiding voor de graven WOI-oudstrijders. Dit gedeelte van het kerkhof is kort in gebruik geweest, want op het moment van de werfbegeleiding was deze zone ingericht als grasveld.
 - Ten noordoosten van het koor is eveneens een grafkuil opgetekend. Deze is uitgegraven in sterk verstoorde kerkhofgrond. Het materiaal wijst op een 17de-eeuwse datering. De locatie en de oriëntatie (oost-west) van de grafkuil laat vermoeden dat deze begrafting aansluit bij de begravingen ten oosten van de kerk. De zone rond het koor was op het moment van de werfbegeleiding niet meer in gebruik als kerkhof. Vermoedelijk is deze zone opgegeven na de herinrichting in 1994, dewelke aanleiding gaf tot archeologisch onderzoek in deze zone.
 - Ten westen van de kerk is op geringe diepte een grafzerk blootgelegd. Ook deze ligt in de directe nabijheid van bestaande begravingen en houdt dezelfde noord-zuid oriëntatie aan. Een nabijgelegen kuil en paalspoor zijn mogelijk te interpreteren als een grafkuil en het restant van een bovengrondse markering.

o Wat is de bewaring van eventuele menselijke begrafting?

- Op twee locaties is menselijk botmateriaal *in situ* aangetroffen.

In oosten van het projectgebied is een subrecente begrafting geraakt. De schedel van een overledene begraven in een plastic zak werd hierbij blootgelegd.

Ten noordoosten van het koor is in een grafkuil, op een diepte van ca. 1 meter, vermoedelijk een heupbeen blootgelegd.

o Kan de eventueel aangetroffen begrafting informatie verschaffen omtrent de stichting en evolutie van de bidplaats?

- Ja. De aangetroffen begravingen in het oosten van het plangebied, samen met de aangetroffen grafzerk en de restanten van voormalige kerkhofmuren in het westen van het plangebied geven ze zicht op een wijziging in de interne indeling van het kerkhof.
- Ten oosten was het kerkhof historisch gezien kleiner. In de 20ste eeuw is na WOI het kerkhof uitgebreid en gebied ingekomen in de vallei van de Molenbeek, dat kort nadien gedeeltelijk terug is opgegeven.
- De begrafting nabij het koor geeft aan dat de zone oorspronkelijk deel uitmaakte van het kerkhof. De beperkte vondsten in de kerkhofgrond wijzen op een postmiddeleeuwse datering (18de eeuw). De zone is sterk verstoord is door de aanleg van recente nutsleidingen en door de opgravingen die hieraan vooraf gingen in 1994.
- In het westen getuigen muurresten van voormalige kerkhofmuren van een andere interne indeling van het kerkhof. Ten westen van de kerk sloot een oudere kerkhofmuur aan op de noordelijke portaalmuur van de romaanse kerk. Twee andere oudere kerkhofmuren, waarvan één met een duidelijk

andere oriëntatie (NO-ZW), reikten quasi tot aan de noordwestelijke hoek van de huidige kerk, waar ze opening in de afbakening laten.

o Zijn er sporen van de oudere kerk aanwezig? Zo ja, uit welke periode stammen deze?

- Ja.
 - De westelijke muur van het voormalige romaanse schip is aangetroffen. Aan deze natuurstenen muur zijn aan de buitenzijde twee steunberen in natuursteen toegevoegd en, in een latere fase, twee bakstenen muren met natuurstenen parement die samen een portaal vormen. De 14C-analyses van houtskoolstalen uit de mortel van de westelijke muur enerzijds en van een portaalmuur anderzijds wijzen op een datering tussen 990 en 1160 calAD. Een combinatie van de twee dateringen van de westelijke muur geeft een datering tussen 996 en 1152 calAD. Dit sluit aan bij de verwachtingen. Een verdere absolute datering van de verschillende bouwfases was evenwel niet mogelijk.

o Hoe verhouden eventuele sporen van een oudere kerk zich tot eventuele menselijke begraving enerzijds en bewoningssporen anderzijds?

- Er is geen rechtstreeks verband tussen de sporen van de oudere kerk en de vastgestelde begravingen. Deze dateren respectievelijk in de middeleeuwse en de postmiddeleeuwse periode.
- Een 17de-eeuwse kuil ter hoogte van de huidige toegangsweg bevat verbrand bouwafval (daktegels, nagels, lestenen), mogelijk afkomstig van een brand in de kerk. De geschreven bronnen wijzen op brandincidenten in de kerk.
- Een greppel, dewelke oversneden is door de afvalkuil, is op basis van één scherf te dateren tussen 1200 en 1325. Op dit moment was de romaanse kerk reeds aanwezig. De greppel bevindt zich aldus eveneens ter hoogte van de toegang tot de romaanse kerk. Hoewel de functie van deze greppel niet eenduidig is, bestaat de mogelijkheid dat deze greppel het restant is van een oudere kerkhofafbakening, waarbij de onderbreking in de greppel een toegang tot het kerkhofareaal creëerde.

o Kunnen de eventueel aangetroffen sporen van een oudere kerk informatie verschaffen omtrent de ontstaans- en bouwgeschiedenis van de kerk?

- Ja.
 - De datering van de elementen van het oudere schip in de 11de-eerste helft 12de eeuw, geeft aan dat deze met zekerheid deel uitmaakten van de romaanse kerk. In tegenstelling tot de opgraving aan het koor, zijn tijdens deze werfbegeleiding geen oudere bouwfases, noch oudere begravingen aangetroffen. Wat de romaanse kerk betreft, wijzen steunberen aan de binnenzijde op de mogelijke aanwezigheid van een torenconstructie boven de ingang van de kerk. In een latere fase zijn steunberen toegevoegd aan de buitenzijde van de westelijke muur en dit vermoedelijk ter versteviging van de torenconstructie. In een nog latere fase is een voorportaal in baksteen gebouwd tegen de westelijke muur van het romaans schip. Op één van deze muren van het voorportaal ent zich een oudere kerkhofmuur.
 - Sporen van *in situ* verbranding op het natuurstenen parement aan de binnenzijde van de kerk, sporen van *in situ* verbranding op de aangebrachte pleister op dit parement, sporen van *in situ* verbranding op een opmaak-laag in associatie met een aslaag geven aan dat de kerk onderhevig is geweest

aan branden. Dit blijkt uit de geschreven bronnen en uit eerder archeologisch onderzoek in de kerk. Het feit dat we lokaal zien dat een nieuwe laag pleister is aangebracht op een laag verbrande pleister, geeft aan dat na een brandincident de kerk in gebruik bleef. De aanwezigheid van een kuil met verbrand bouw materiaal, gedateerd in de 17de eeuw, is mogelijk het gevolg van een dergelijke brand.

o Is er een afbakening van het kerkhof waarneembaar en welke vorm neemt deze aan?

- Ja.
- Ten westen en ten noordwesten van de kerk zijn drie fragmenten van een oudere kerkhofmuur aangetroffen. Twee muren, contexten IV-2 en IV-6, met respectievelijk een noordoost-zuidwestelijke en een west-oostelijke oriëntatie, lopen naar de noordwestelijke hoek van de kerk toe. De oost-west georiënteerde muur eindigt op 2,75 van de noordwestelijke hoek. Het uiteinde van de noordoost-zuidwestelijk georiënteerde muur is verstoord. In elk geval lijken de muren hier een opening te creëren naar het noordwestelijke gedeelte van het kerkhof.
- Aan de noordzijde van de toegangsweg tot de kerk kwam een oudere kerkhofmuur onder de afgebroken bakstenen kerkhofmuur aan het licht. Deze muur heeft een west-oost oriëntatie en is bewaard over een lengte van ca. 4,5 m. In het oosten sluit de muur op de noordmuur van het portaal. In het westen maakt de muur een knik en buigt ze naar het noordwesten.
- Het restant van een, onderbroken, greppel ter hoogte van de voormalige en huidige toegang tot de kerk, is onder voorbehoud te interpreteren als een oudere, middeleeuwse, afbakening van het kerkhof.

06 | **SAMENVATTING VAN HET ONDERZOEK**

6. SAMENVATTING VAN HET ONDERZOEK

De gemeente Sint-Lievens-Houtem plant de herinrichting van het kerkhof, met heraanleg van de bestaande paden. De geplande werken gaven aanleiding tot een archeologische bureaustudie. Gezien de locatie van het projectgebied in de historische kern van Sint-Lievens-Houtem, meer bepaald ter hoogte van de Sint-Michielskerk en het bijhorende kerkhof, kon het wetenschappelijk kennispotentieel van het projectgebied aangetoond worden. Omwille van het archeologische potentieel in relatie tot de vrij beperkte diepte van de geplande werken is een werfbegeleiding geadviseerd. De werfbegeleiding liet toe de werken op te volgen en het aanwezige archeologische bodemarchief vast te stellen en te registreren.

De oudste vermelding van Sint-Lievens-Houtem dateert uit 976 en geeft aan dat de Gentse Sint-Baafsabdij *Holthem, cum ecclesia* verwierf. Op dat ogenblik was er dus reeds een kerk aanwezig. Naast de kerk lag een grote hoeve, de rest van het domein *Holthem* bestond voornamelijk uit bos. Het bos ten oosten van de kerk werd ontgonnen vanaf de 11de eeuw, hier werd de *Meulenkouter* opgericht door de Sint-Baafsabdij. Vermoedelijk nadat het eerste kerkje was verwoest. Historische bronnen bevestigen de aanwezigheid van een romaanse kerk, minstens vanaf 1108. Van deze bedevaartskerk zijn heden het enkel het koor en twee traptorens (gedeeltelijk) bewaard. Archeologisch onderzoek ter hoogte van het romaanse koor bevestigde de aanwezigheid van minstens één oudere kerk. De Sint-Michielskerk loopt doorheen de eeuwen meerdere keren zware schade op, zoals tijdens de grote brand van 1354, tijdens de Gentse opstanden in 1490 en tijdens de 16de-eeuwse godsdienstoorlogen.⁵¹ Het classicistisch schip dateert van rond 1776. De classicistische westgevel wordt bekroond met een vierkante toren onder geknikt leien tentdak. Het schip is opgetrokken uit bakstenen op natuurstenen plint onder een leien zadeltak. In 1903 kent de Sint-Michielskerk een grondige restauratie met een toevoeging van een sacristie in 1909. Zowel de westgevel als de sacristie zijn opgetrokken uit zandsteen.

De begraafplaats staat aangeduid op de historische kaarten en is deels ommuurd en deels omzoomd met een bomenhrij. Tot op heden is het kerkhof in gebruik. Langsheen de straat Eiland en langs de pastorie is de bakstenen kerkhofmuur nog steeds aanwezig. De meest oostelijke begravingen zijn sinds de Tweede Wereldoorlog een uitbreiding t.o.v. het historische kerkhof. Zo ook is het gemeentehuis, ten zuidwesten van de kerk, in de 20ste eeuw opgetrokken op een deel van het oude kerkhof.

Tijdens de werfbegeleiding raakten de werken op bepaalde locaties aan het archeologische bodemarchief. Hierbij zijn sporen van begraving, sporen van de voormalige romaanse kerk en sporen van de voormalige kerkhofafbakening vastgesteld.

Een postmiddeleeuwse en twee subrecente grafkuilen zijn opgetekend. Deze bevonden zich respectievelijk nabij het koor van de huidige kerk en nabij de Molenbeek. De aardewerkvondsten dateren de kerkhofgrond nabij het huidige koor in de 18de eeuw. De begravingen, samen met vier fragmenten van voormalige kerkhofmuren, geven aan dat de inrichting van het kerkhof recent gewijzigd is. Zowel in het uiterste oosten van het kerkhof, nabij de Molenbeek, als rondom het koor toont de werfbegeleiding aan dat hier oorspronkelijk

⁵¹ Vandenborre 1997; Van der Kelen 1988, ongepubliceerd verslagen.

begraven werd. Zo ook tonen oudere muurresten in het noordwesten van het kerkhof aan dat het kerkhof hier tot quasi tegen de kerk strekte.

De voornaamste archeologische vaststelling betreft de blootlegging van de westelijke muur van het schip van de voormalige romaanse kerk. Deze muur, met een breedte van 1,1 m, ligt acht meter ten westen van en parallel met de westelijke muur van het huidige schip dat dateert uit 1776. Deze muur van het romaanse schip heeft een natuurstenen parement in kalkzandsteen en een kern van brokken zandsteen, ijzerzandsteen, kalkzandsteen, daktegels en *tegulae*. De muur van het romaanse schip is onderbroken ter hoogte van de huidige ingang van de kerk en toont op deze locatie de opmaaklaag van de voormalige dorpel. Dit toont aan dat de huidige ingang van de kerk teruggaat op de voormalige ingang van de kerk. Aan de binnenzijde van westelijke muur van het romaanse schip zijn, t.h.v. van de ingang, twee steunberen uitgewerkt in de muur. Hun aanwezigheid op deze locatie laat vermoeden dat, zoals ook heden het geval is, boven de voormalige ingang van de kerk een torenconstructie aanwezig was. In een latere fase zijn ook aan de buitenzijde van de westelijke muur twee steunberen in natuursteen toegevoegd. Tenslotte zijn, aan de buitenzijde van en dwars op de westelijke muur, twee bakstenen muren toegevoegd. Zij zijn het restant van een voormalig portaal. Ook deze muren bleken aan de buitenzijde te zijn afgewerkt met een parement in natuursteen. Aan de binnenzijde van de muur van het romaanse schip treffen we resten van pleister aan. Eveneens zijn flarden van de opmaaklaag, evenals enkele fragmenten van tegels van de voormalige tegelvloer in Doornikse kalksteen aangetroffen. Radiokoolstofdateringen lieten toe de oprichting van de romaanse kerk te dateren in de 11de of eerste helft van de 12de eeuw. Ten slotte is vastgesteld dat de romaanse kerk onderhevig is geweest aan brand. Zowel de natuurstenen van het parement en de pleister hierop, als opmaaklagen in het romaanse schip en in het portaal, vertonen sporen van *in situ* verbranding. Samen met een aslaag tegen de muur van het romaanse schip zijn al deze sporen het directe bewijs van minstens één brand. Een nieuwe pleisterlaag op een pleisterlaag mét brandsporen getuigt van het feit dat de kerk, na een brandincident, in gebruik bleef. Als dusdanig bevestigen de archeologische sporen de historische bronnen. Geweten is namelijk dat de Sint-Michielskerk doorheen de eeuwen meerdere keren zware brandschade oploopt.

07 | BIBLIOGRAFIE

DE GRUWEN
2017-2018
ZONE IV
OP. 10
OP. 11
OP. 12
OP. 13
OP. 14

7. BIBLIOGRAFIE

7.1. LITERATUUR

BRAEKMAN W. L. (1995) Historische aantekeningen over Sint-Lievens-Houtem, *Het Land van Aalst* XLVII/4, 245-281.

CALLEBAUT D. & DE GROOTE K. (1988) Sint-Lievens-Houtem (O.-VI.): Sint-Michielskerk, *Archeologie* 1988/2, 202-203.

CALLEBAUT D. & DE GROOTE K. (1989) De Sint-Michielskerk in Sint-Lievens-Houtem (O.-VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 12, 44.

CHERRETTÉ B., RENIERE S. & VANHOLME N. (2008) Sint-Lievens-Houtem Marktplaats, Archeologisch vooronderzoek, juli - augustus 2008, *Archeologierapport* 2, Erembodegem: SOLVA.

CLEMENT C., PEDE R., KLINKENBORG S., GUILLAUME V. & CHERRETTÉ B. 2020. Sint-Lievens-Houtem Marktplaats, Archeologisch onderzoek, *Archeologierapport* 195, Erembodegem, SOLVA.

DE GROOTE K., MOENS J. & DE CLERCQ W. (2001a) Laatmiddeleeuwse tonwaterput aan het Marktplaats te Sint-Lievens-Houtem (O.-VI.), *Archaeologia Mediaevalis* 21, 36.

DE GROOTE K., MOENS J. & DE CLERCQ W. (2001b) Sint-Lievens-Houtem. Een laatmiddeleeuwse tonwaterput aan het Marktplaats, *Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de Provincie Oost-Vlaanderen 2000*, 222-225.

DESCHEPPER E., RUBEN P. & CHERRETTÉ B. (2017) Sint-Lievens-Houtem – Eilandbos. Herontwikkeling van een oude textielfabriek. Archeologienota (bureauonderzoek), *Archeologierapport* 88, Erembodegem: SOLVA.

KLINKENBORG S., Taelman E. & CHERRETTÉ B. (2013) Sint-Lievens-Houtem Eiland, Archeologisch onderzoek, februari - maart en mei 2011, *Archeologierapport* 24, Erembodegem: SOLVA.

SEVENANT M., MENSCHAERT J., COUVREUR M., RONSE A., ANTROP M., GEYPENS M., HERMY M. EN DE BLUST G. (2002) *Ecodistricten: Ruimtelijke eenheden voor gebiedsgericht milieubeleid in Vlaanderen. Deelrapport II: Afbakening van ecodistricten en ecoregio's: Verklarende teksten*. Onuitgegeven rapport.

VANDENBORRE H. (1997) *Materiaal-wetenschappelijk onderzoek van de zuidelijke kapel en portaal in de St. Michaëlkerk (1997)*, ongepubliceerd verslag.

VAN DER KELEN I. (1988) *Opgravingen in en om de kerk van Sint-Lievens-Houtem 1988*, ongepubliceerd verslag.

VAN EENHOOGHE D. (1997) *Opgravingen in de St. Michaëlkerk te Sint-Lievens-Houtem (11-28 aug 1997)*, ongepubliceerd verslag.

VERHULST A. (1995). *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, Brussel: Gemeentekrediet.

7.2. WEBSITES

Laatste raadpleging op 8/11/2024

Fundamenten Romaanse bedevaartskerk blootgelegd in Sint-Lievens-Houtem (23 mei 2007): <https://www.archeonet.be/?p=2044#more-2044>

Parochiekerk Sint-Michiël met kerkhof, Agentschap Onroerend Erfgoed: <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9527>

Pastorie Sint-Michielsparochie, Agentschap Onroerend Erfgoed: <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/9528>

<https://www.dov.vlaanderen.be>

<https://www.geopunt.be>

<https://inventaris.onroenderfgoed.be>

<https://geo.onroenderfgoed.be>

<https://maps.google.be>

<http://www.cartesius.be>

<http://cai.onroenderfgoed.be/>

<http://users.telenet.be/peter.de.clercq/horenbault1.html>

08 | BIJLAGEN

8. BIJLAGEN

8.1. HANDLEIDING BIJ HET RAADPLEGEN VAN DE BIJLAGEN

De bijlagen bij het rapport zijn ingedeeld in een algemene gegevensfiche over het project inclusief trefwoorden, een lijst met overzichtsfoto's, een structuurlijst, een spoorcombinatielijst, een sporenlijst, een vondstenlijst en een fotolijst op spoorniveau. Tevens wordt een overzicht geboden van uitgevoerd post-excavation onderzoek en mogelijkheden voor verder onderzoek. Deze lijsten worden aangevuld met de afgeleverde vergunningen voor metaaldetectie en prospectie met ingreep in de bodem enerzijds, en de bijzondere voorwaarden waaraan het onderzoek dient te beantwoorden, opgesteld door de bevoegde overheid - het Agentschap Onroerend Erfgoed - anderzijds.

We geven hierbij enige duiding met betrekking tot de diverse lijsten in deze bijlage. De lijsten worden automatisch gegenereerd uit de SOLVA-databank. In deze databank worden tijdens de opgraving en de rapportage alle data die tijdens een archeologisch project worden gegenereerd, samengebracht. Het gaat hierbij dus zowel om velddata (foto's, plannen, beschrijvingen, relaties tussen sporen, vondsten, ...) als documenten die tijdens de rapportage worden gegenereerd (aardewerktekeningen, informatie over behandeling van materiaal, het archeologisch rapport, diverse laboanalyses, administratief archief zoals vergunningen, bijzondere voorwaarden, ...). In het kader van de rapportage genereert de databank een reeks lijsten zoals gevraagd in de "Minimumnormen voor archeologische registratie en rapportage" en de "bijzondere voorwaarden" bij het concrete project. Conform de structuur van de databank (zie hoofdstuk methodologie, verwerking) worden de bijlagen hiërarchisch opgebouwd. Alle velddata worden in de databankstructuur op drie niveaus ingedeeld: spoorniveau, spoorcombinatieniveau en structuurniveau. We verduidelijken met een voorbeeld. Onder de noemer 'sporen' verstaan we het kleinste niveau van notulering, de kleinste eenheid als het ware: bijvoorbeeld een aflijning in een grondplan of een laag in een kuil bij een coupetekening. Dit is het niveau waarop vondsten afzonderlijk worden ingezameld. Verschillende sporen kunnen toebehoren aan een 'spoorcombinatie': zo vormen verschillende lagen in een kuil samen de spoorcombinatie 'kuil'. Op gelijkaardige wijze kunnen verschillende spoorcombinaties gegroepeerd worden tot een overkoepelende 'structuur': diverse paalkuilen behoren bijvoorbeeld toe aan de structuur 'gebouw'. In de databank, en dus ook in deze bijlagen, worden de velddata volgens vastgestelde thesauruslijsten toegewezen aan de noemers 'sporen', 'spoorcombinaties' en 'structuren'.

De lijsten in deze bijlage zijn volgens dezelfde hiërarchie opgebouwd. Aangezien geen structuren konden gevormd worden, is er logischerwijs geen structuurlijst. In de bijlage wordt achtereenvolgens een overzicht gebracht van spoorcombinaties en sporen. De spoorcombinatielijst bevat een overzicht van enkel de sporen (lager niveau), alsook een overzicht van alle foto's, plannen, vondsten en stalen. De sporenlijst bevat een overzicht van gerelateerde spoorcombinaties (hoger niveau), alsook een overzicht van alle foto's, plannen, vondsten en stalen. De gedetailleerde spoorbeschrijvingen zijn uitsluitend in de sporenlijsten zelf terug te vinden. Op elk niveau tot slot staat een interpretatie en zo mogelijk ook een datering vermeld. Voor de duidelijkheid geven we mee dat niet elk spoor noodzakelijk deel uitmaakt van een spoorcombinatie. Wat de wijze van nummering betreft, geldt als algemene regel dat spoorcombinaties de naam dragen van het spoornummer dat als eerste aan die 'spoorcombinatie' wordt toegewezen. In een rapport zijn het doorgaans de spoorcombinatienummers die in de tekst de leidraad vormen.

Tot slot enkele bijzonderheden:

Verstoringen en ‘negatieve sporen’, sporen die na couperen geen of een natuurlijk spoor blijken te zijn, worden niet tot het niveau van een spoorcombinatie gebracht, maar bestaan enkel tot op het spoorniveau.

De aangetroffen sporen uit het vooronderzoek werden niet tot een spoorcombinatie herleid, met uitzondering van de sporen in zone II (proefput 2) en III (proefput 3) die binnen het opgegraven projectgebied liggen.

8.2. LIJSTEN

8.2.1. Bijlage 1: gegevens databank (deel 1)

- Gegevensfiche project
- Keywords
- Dagrapporten
- Contextlijst (spoor-combinatielijst), met vermelding van de gerelateerde sporen, foto's, plannen, vondsten en stalen
- Spoorlijst, met vermelding van de gerelateerde contexten, foto's, plannen, vondsten en stalen
- Vondstenlijst
- Stalenlijst
- Assessment van de vondsten
- Plannenlijst
- Tekeningenlijst
- Fotolijst

8.2.2. Bijlage 2: gegevens databank (deel 2)

- Foto's
- Plannen
- Tekeningen

8.2.3. Bijlage 3: C14-dateringen (rapport KIK)

